

सर्वोच्च अदालत, संवैधानिक इजलास
सम्माननीय कायम मुकायम प्रधान न्यायाधीश श्री हरिकृष्ण कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री आनन्दमोहन भट्टराई
माननीय न्यायाधीश श्री सपना प्रधान मल्ल
माननीय न्यायाधीश श्री टंकबहादुर मोक्तान
आदेश

०७९-WC-००५७

विषय: उत्प्रेषणसमेत।

दैलेख जिल्ला, लालिकाँडा गा.वि.स. वडा नं. ७ बस्ने चक्रबहादुर रोका १	निवेदक
ऐ. जिल्ला ऐ. गा.वि.स. वडा नं. ५ बस्ने कमलबहादुर थापा १	
डोल्पा जिल्ला, कालिका गा.वि.स. वडा नं. ८ बस्ने राजेन्द्र बुढा १	
ऐ. जिल्ला, सुउ गा.वि.स. वडा नं. ६ बस्ने रामलाल विश्वकर्मा १	
डडेल्धुरा जिल्ला, अजयमेरु गा.वि.स. वडा नं. ४ बस्ने प्रेम सिंह ऐर १	
कालिकोट जिल्ला, रुक गा.वि.स. वडा नं. ५ बस्ने जयबहादुर विष्ट १	
दाढ जिल्ला, उरहरी गा.वि.स. वडा नं. ४ बस्ने कृष्ण चौधरी १	
ऐ. जिल्ला, त्रिभुवन नगरपालिका वडा नं. १० बस्ने खगेन्द्र बुढा मगर १	
बर्दिया जिल्ला, पदमनाहा गा.वि.स. वडा नं. २ बस्ने खुसलराज खडका १	
ऐ. जिल्ला, बदलापुर गा.वि.स. वडा नं. ६ बस्ने टिकाराम चौधरी १	
सल्यान जिल्ला, पिपलमेटा गा.वि.स. वडा नं. ९ बस्ने अमृतबहादुर बुढाथोकी १	
हुम्ला जिल्ला, मदना गा.वि.स. वडा नै. ९ बस्ने कुम्भ बुढा १	
ऐ. जिल्ला, सिमिकोट गा.वि.स. वडा नं. ५ बस्ने रविन्द्र रावत १	
मुगु जिल्ला, गाम्या गा.वि.स. वडा नं. ८ बस्ने दलवीर भियाल १	
ऐ. जिल्ला, भिई गा.वि.स. वडा नं. १ बस्ने मनोज धामी १	
जाजरकोट जिल्ला, पजाउ गा.वि.स. वडा नं. ५ बस्ने सविता अधिकारी १	
बैतडी जिल्ला, मल्लादेही गा.वि.स. वडा नं. ८ बस्ने जनकप्रसाद अवस्थी १	

३/११

चन्द्राकुमारी थानीसमेत विस्तृ नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत — उत्प्रेषणसमेत — ०७९-WC-००५७;

०७९-WC-००५८, ०७९-WC-००५९, ०७९-WC-००६०, ०७९-WC-००६१, ०७९-WC-००६२

G/1/R

कालिकोट जिल्ला, मालकोट गा.वि.स. वडा नं. ४ बस्ने नगेन्द्रबहादुर सिंह विश्वकर्मा.....	१
जुम्ला जिल्ला, देपालगाउँ गा.वि.स. वडा नं. ५ बस्ने उत्तम चौलागाई	१
ऐ. जिल्ला, सनीगाउँ गा.वि.स. वडा नं. ५ बस्ने भुवनबहादुर रोकाया	१
बाजुरा जिल्ला, बाह्विस गा.वि.स. वडा नं. ८ बस्ने चक्रबहादुर विष्ट	१
अछाम जिल्ला, पुल्लेतोला गा.वि.स. वडा नं. १ बस्ने डम्बरबहादुर रावल	१
ऐ. जिल्ला, भट्टावण्डाली गा.वि.स. वडा नं. ५ बस्ने जयराम बजगाई	१
ऐ. जिल्ला रानीवन, गा.वि.स. वडा नं. ९ बस्ने ललितबहादुर विश्वकर्मा	१
बझाड जिल्ला, कडेल गा.वि.स. वडा नं. ७ बस्ने रमेशबहादुर कडायत	१
कैलाली जिल्ला, वलिया गा.वि.स. वडा नं. ५ बस्ने लक्ष्मीकान्त जैसी	१
रोल्पा जिल्ला, लिवाड गा.वि.स. वडा नं. ६ बस्ने सिता आचार्य	१
रुकुम जिल्ला, खलंगा गा.वि.स. वडा नं. ९ बस्ने सन्तोष खड्का	१
बर्दिया जिल्ला, गुलरिया गा.वि.स. वडा नं. १ बस्ने सन्तोष गौतम	१
सुखेत जिल्ला, उत्तरगंगा गा.वि.स. वडा नं. १ बस्ने चन्द्राकुमारी थानी	१

विरुद्ध

नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौं..	१
नेपाल सरकार, ऊर्जा मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौं	१
नेपाल सरकार, वातावरण विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौं	१
नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौं	१
नेपाल सरकार, लगानी बोर्ड, काठमाडौं	१
नेपाल सरकार, वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालय, सिंहदरबार काठमाडौं	१
विद्युत विकास विभाग, अनामनगर, काठमाडौं	१
जिएमआर अपर कर्णाली हाइपोपावर लि. चाकुपाट पाटन, ललितपुर	१
जिएमआर एलटिडि कन्सोर्टियम चाकुपाट पाटन, ललितपुर	१

प्रत्यर्थी

०७९-WC-००५८

विषय: उत्प्रेषणसमेत।

अछाम जिल्ला, कुईका गा.वि.स. वडा नं. ५ घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १० बानेश्वर बस्ने शारद सिंह भण्डारी	१
बाँके जिल्ला, बागेश्वरी गा.वि.स. वडा नं. १ घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३२ अनामनगर बस्ने इन्द्रप्रसाद खरेल	१
कैलाली जिल्ला, टिकापुर गा.वि.स. वडा नं. ९ घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला,	

निवेदक

G/1/R

चन्द्राकुमारी थानीसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालयसमेत — उत्प्रेषणसमेत — ०७९-WC-००५७,
०७९-WC-००५८, ०७९-WC-००५९, ०७९-WC-००६०, ०७९-WC-००६१, ०७९-WC-००६२

G/R

काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १६ नयाँबजार, काठमाडौं बस्ने अमरबहादुर पुन
मगर १

हुम्ला जिल्ला, बरगाउँ गा.वि.स. वडा नं. ८ घर भै हाल ललितपुर जिल्ला, ललितपुर
उपमहानगरपालिका वडा नं. ५१ कुपण्डोल बस्ने अंगबहादुर लामा १

बाँकि जिल्ला, महादेवपुरी गा.वि.स. वडा नं. २ घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला,
काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १६ नयाँबजार बस्ने अशोककुमार रोकाय क्षेत्री.. १

कैलाली जिल्ला, जानकीनगर गा.वि.स. वडा नं. ६ घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला,
काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३४ बानेश्वर बस्ने भुपेन्द्र बटाला १

हुम्ला जिल्ला, साया गा.वि.स. वडा नं. २ घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. ३२ पुतलीसडक बस्ने छविलाल थापा १

बाँकि जिल्ला, नौबस्ता गा.वि.स. वडा नं. ८ घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका बडा नं. ३२ पुतलीसडक बस्ने चिरञ्जीवि ओली १

हुम्ला जिल्ला, सिमीकोट गा.वि.स. वडा नं. ४ घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला,
काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं ३४ बानेश्वर बस्ने डेविट रोकाया १

बाँकि जिल्ला, नेपालगन्ज नगरपालिका वडा नं. १६ घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला,
काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १६ नयाँबजार बस्ने देबु श्रेष्ठ १

दैलेख जिल्ला, चामुण्डा गा.वि.स. वडा नं. ८ घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. १० नयाँबजार बस्ने देवीराम तिमिलसेना १

बाँकि जिल्ला, बागेश्वरी गा.वि.स. वडा नं. १ घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. १६ नयाँबजार बस्ने देवकी कुमारी खरेल १

हुम्ला जिल्ला, जैर गा.वि.स. वडा नं. २ घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. ३२ पुतलीसडक बस्ने धनञ्जय बुढा १

रामेछाप जिल्ला, भटौली गा.वि.स. वडा नं. २ घर भै हाल बाँकि जिल्ला, कारकादी
गा.वि.स. वडा नं. ५ मा बसोबास गर्ने हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. ३२ अनामनगर बस्ने दिनेश प्रसाई १

अछाम जिल्ला, पुल्लेतोला गा.वि.स. वडा नं. ६ घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला,
काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १० बानेश्वर बस्ने दिपेन्द्र रावल १

अछाम जिल्ला, धमाली गा.वि.स. वडा नं. १ घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. ३२ पुतलीसडक बस्ने दिपेश शाही १

सुखेत जिल्ला, लगाम गा.वि.स. वडा नं. ४ घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. १६ नयाँबजार बस्ने गगनसिंह पुन १

31/0

मुगु जिल्ला, जिमा गा.वि.स. वडा नं. ४ घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १० बानेश्वर बस्ने जानदत्त भट्ट १
दाढ जिल्ला, नारायणपुर गा.वि.स. वडा नं. १ घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३२ पुतलीसडक बस्ने वर्ष जनार्दन शर्मा आचार्य १
हुम्ला जिल्ला, मदना गा.वि.स. वडा नं. ९ घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १० बानेश्वर बस्ने वर्ष कुम्भ बुढा १
अछाम जिल्ला, रानीवन गा.वि.स. वडा नं. ९ घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १६ नयाँबजार बस्ने ललितबहादुर विश्वकर्मा १
बझाड जिल्ला, दंगाजी गा.वि.स. वडा नं. ८ घर भई हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३२ पुतलीसडक बस्ने लक्ष्मण बहादुर खडका १
अछाम जिल्ला, पुल्तोला गा.वि.स. वडा नं. १ घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १६ नयाँबजार बस्ने लक्ष्मीकुमारी रावल १
हुम्ला जिल्ला, मदना गा.वि.स. वडा नं. ८ घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३२ पुतलीसडक बस्ने मोहन बुढा १
सुर्खेत जिल्ला, गुटू गा.वि.स. वडा नं. ५ घर भै काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३२ पुतलीसडक बस्ने निमराज बुढाथोकी १
कैलाली जिल्ला, बलिया गा.वि.स. वडा नं. ४ घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३२ पुतलीसडक बस्ने पदमबहादुर बयक १
बझाड जिल्ला, कोट भैरव गा.वि.स. वडा नं. ४ घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३२ पुतलीसडक बस्ने प्रेमबहादुर विष्ट १
जाजरकोट जिल्ला, कार्कीगाउँ गा.वि.स. वडा नं. ३ घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३२ पुतलीसडक बस्ने प्रेमबहादुर खन्ती १
बझाड जिल्ला, दंगाजी गा.वि.स. वडा नं. ८ घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३२ पुतलीसडक बस्ने रविन्द्र खडका १
जुम्ला जिल्ला, ताम्ती गा.वि.स. वडा नं. १ घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३२ पुतलीसडक बस्ने राजबहादुर कुँवर १
बाँके जिल्ला, कारकादो गा.वि.स. वडा नं. ५ घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३२ अनामनगर बस्ने सम्भवी प्रसाई १
अछाम जिल्ला, कुईका गा.वि.स. वडा नं. ५ घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३२ अनामनगर बस्ने समुन्द्र बहादुर भण्डारी १

61/0

31/IV

प्युठान जिल्ला, विजुवार गा.वि.स. वडा नं. १ घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३२ पुतलीसडक बस्ने तुलसीमणि के.सी. १
 बारा जिल्ला, निजगढ गा.वि.स. वडा नं. ६ घर भै हाल बाँके जिल्ला, कारकादो गा.वि.स. वडा नं. ५ ठेगाना भई हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३२ अनामनगर बस्ने यादव प्रसाद मैनाली १
 बाँके जिल्ला, नौवस्ता गा.वि.स. वडा नं. ९ घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १६ नयाँबजार बस्ने वर्ष २५ की गायत्री एमसी ओली .. १
 अछाम जिल्ला, पुल्लेतोला गा.वि.स. समिति वडा नं. १ स्थायी घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३२ बस्ने डम्बर बहादुर रावल १

विरुद्ध

नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौं... १	प्रत्यर्थी
नेपाल सरकार, ऊर्जा मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौं १	
नेपाल सरकार, कानून न्याय संविधानसभा तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौं १	
नेपाल सरकार, सिचाई मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौं १	
नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौं १	
उपाध्यक्ष, राष्ट्रिय योजना आयोग, सिंहदरबार, काठमाडौं १	
लगानी बोर्ड, लगानी बोर्डको कार्यालय, नयाँबानेश्वर, काठमाडौं १	
राधेश पन्त, प्रमुख कार्यकारी अधिकृत, लगानी बोर्ड, नयाँबानेश्वर, काठमाडौं १	
जी.एम.आर. माथिल्लो कर्णली हाइड्रोपावर लिमिटेड (आयोजना प्रबद्धक), चाकुपाट, ललितपुर १	
जी.एम.आर. आइटिडी कन्सोर्टिएम (आयोजना प्रबद्धक), चाकुपाट, ललितपुर १	
जी.एम.आर. हाइड्रो इनर्जी बिजिनेस युनिट (आयोजना प्रबद्धक) का तर्फबाट युनिट अध्यक्ष आरभी सेसन, जी.एम.आर. माथिल्लो कर्णली हाइड्रोपावर लिमिटेड (आयोजना प्रबद्धक), चाकुपाट, पाटन, ललितपुर १	
विद्युत प्राधिकरण, रत्नपार्क, काठमाडौं १	
विद्युत विकास विभाग, अनामनगर, काठमाडौं १	
नेपाल सरकार, विज्ञान प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौं १	
वन तथा भु-संरक्षण मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौं १	

३/१०

०७९-WC-००५९

विषय: उत्प्रेषणसमेत।

बझाड जिल्ला, रायल गा.वि.स. वडा नं. २ चौडाम घर भई हाल काठमाडौं जिल्ला,
किर्तिपुर नगरपालिका वडा नं. १३ बस्ने रतन भण्डारी १

निवेदक

विरुद्ध

नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौं... १	प्रत्यर्थी
प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौं १	
नेपाल सरकार, लगानी बोर्डको कार्यालय, अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन केन्द्र, नयाँ बानेश्वर, काठमाडौं १	
जी.एम.आर.-अपर कर्णली हाइड्रोपावर लिमिटेड, चाकुपाट-१० ललितपुर १	
कर्णली ट्रान्समिसन कम्पनी प्रा.लि., चाकुपाट-१० ललितपुर १	
नेपाल सरकार, ऊर्जा मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौं १	
नेपाल सरकार, विद्युत विकास विभाग, विजुलीबजार, काठमाडौं १	
नेपाल सरकार, सिचाई मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौं १	
नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौं १	
नेपाल सरकार, विज्ञान प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौं १	
व्यवस्थापिका संसद सचिवालय, सिंहदरबार, काठमाडौं १	
नेपाल विद्युत प्राधिकरण, केन्द्रीय कार्यालय, दरबारमार्ग, काठमाडौं १	

०७९-WC-००६०

विषय: उत्प्रेषणसमेत।

कालीकोट जिल्ला, रुकु गा.वि.स. वडा नं. १ घर भई हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३२ बस्ने जन्मदेव जैसी १	निवेदक
अछाम जिल्ला, रानीवन गा.वि.स. वडा नं. ९ घर भई हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३२ बस्ने ललितबहादुर विश्वकर्मा १	
प्युठान जिल्ला, तोरबाङ्ग गा.वि.स. वडा नं. १ घर भई हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३२ बस्ने हेमराज भट्टराई १	
बर्दिया जिल्ला, गुलरिया नगरपालिका वडा नं. १ घर भई हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३२ बस्ने चुडामणि अधिकारी १	
अछाम जिल्ला, पुल्लेतोला गा.वि.स. वडा नं. १ स्थायी घर भई हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३२ बस्ने डम्भरबहादुर रावल १	

चन्द्राकुमारी थानीसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालयसमेत — उत्प्रेषणसमेत — ०७९-WC-००५७,
०७९-WC-००५८, ०७९-WC-००५९, ०७९-WC-००६०, ०७९-WC-००६१, ०७९-WC-००६२ पृष्ठ ६

३/१०

विरुद्ध

- नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौं १
 नेपाल सरकार, ऊर्जा मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौं १
 लगानी बोर्ड, लगानी बोर्डको कार्यालय, नयाँ बानेश्वर, काठमाडौं १
 सहसचिव, लगानी बोर्ड, नयाँ बानेश्वर, काठमाडौं १
 जी.एम.आर. माथिल्लो कर्णाली हाइड्रोपावर लिमिटेड (आयोजना प्रबद्धक), चाकुपाट, ललितपुर १ प्रत्यर्थी
 जी.एम.आर. आइटीडी कन्सोर्टिएम (आयोजना प्रबद्धक), चाकुपाट, पाटन, ललितपुर १
 जी.एम.आर. हाइड्रो इनर्जी बिजिनेस युनिट (आयोजना प्रबद्धक) का तर्फबाट युनिट अध्यक्ष आरभी सेसन, जी.एम.आर. माथिल्लो कर्णाली हाइड्रोपावर लिमिटेड (आयोजना प्रबद्धक), चाकुपाट, पाटन, ललितपुर १

०७९-WC-००६१

विषय: उत्प्रेषण परमादेशसमेत।

- कालीकोट जिल्ला, सान्त्री त्रिवेदी गाउँपालिका वडा नं. १ घर भई हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३२ बस्ने जन्मदेव जैसी १
 बझाङ जिल्ला, केदारस्यु गाउँपालिका वडा नं. १ घर भई हाल काठमाडौं जिल्ला, किर्तिपुर नगरपालिका वडा नं. १३ बस्ने रतन भण्डारी १
 दैलेख जिल्ला, चामुण्डा बिन्द्रासैनी नगरपालिका वडा नं. ८ घर भई हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ५ बस्ने नविनकुमार शाही १ निवेदक
 जुम्ला जिल्ला, सान्त्री तातोपानी गाउँपालिका वडा नं. ७ घर भई हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३२ बस्ने राजबहादुर कुँधर १
 अछाम जिल्ला, सान्त्री पञ्चदेवल बिनायक नगरपालिका वडा नं. ७ घर भई हाल काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३२ बस्ने डम्भरबहादुर रावल १

विरुद्ध

- नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौं १
 नेपाल सरकार, ऊर्जा मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौं १
 नेपाल सरकार, लगानी बोर्डको कार्यालय, नयाँबानेश्वर, काठमाडौं १ प्रत्यर्थी
 जी.एम.आर. अपर कर्णाली हाइड्रोपावर लिमिटेड (आयोजना प्रबद्धक), चाकुपाट, पाटन, ललितपुर १

६११८

जी.एम.आर.-आइटीडी कन्सोर्टिएम (आयोजना प्रबर्द्धक), चाकुपाट, पाटन, ललितपुर..... १
 जी.एम.आर. हाइड्रो इनर्जी बिजिनेस युनिट, चाकुपाट, पाटन, ललितपुर १
 अपर कर्णाली ट्रान्समिसन कम्पनी प्राइभेट लिमिटेड, चाकुपाट, पाटन, ललितपुर १

०७९-WC-००६२

विषय: उत्प्रेषण परमादेशसमेत।

बझाड जिल्ला, केदार-स्थूं गाउँपालिका वडा नं. १ चौडाम घर भई हाल काठमाडौं जिल्ला, किर्तिपुर नगरपालिका वडा नं. ६ बस्ने रतन भण्डारी १

निवेदक

विरुद्ध

नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय, मुकाम, सिंहदरबार, काठमाडौं १
 नेपाल सरकार, लगानी बोर्डको कार्यालय, अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन केन्द्र परिसर, नयाँ बानेश्वर, काठमाडौं १
 नेपाल सरकार, ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाइ मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौं १
 जी.एम.आर. अपर कर्णाली हाइड्रोपावर लिमिटेड, ललितपुर महानगरपालिका चाकुपाट-१० १
 जी.एम.आर. आइटीडी कन्सोर्टिएम (आयोजना प्रबर्द्धक), चाकुपाट ललितपुर महानगरपालिका चाकुपाट-१० १
 जी.एम.आर. अपर कर्णाली हाइड्रोपावर ट्रान्समिसन लि., ललितपुर महानगरपालिका चाकुपाट-१० १

प्रत्यर्थी

माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत आयोजना विकास सम्बन्धमा नेपाल सरकारले जी.एम.आर. आई.टी.डी. कन्सोर्टियमसँग २०६४ सालमा गरेको समझदारी, सोही आधारमा २०७१ सालमा भएको आयोजना विकास सम्झौता र सोही सम्झौता अन्तर्गतको वित्तीय व्यवस्थापनको लागि गरिएका म्याद थपहरु विरुद्ध यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत दर्ता भई विचाराधीन रहेका ०६९-WO-१४२५, ०७१-WO-०२४८, ०७१-WO-०६३८, ०७३-WO-०९५४, ०७४-WO-०५४४ र ०७९-WO-०४२१ नं. का रिट निवेदनहरूमा अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५६(२) तथा नेपालको संविधानको धारा २७९(२) को गम्भीर संवैधानिक व्याख्याको प्रश्न समावेश रहेको भनी यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०७९।०९।१८ मा आदेश भए अनुसार सम्माननीय प्रधान न्यायाधीशबाट नेपालको संविधानको धारा १३७(३) बमोजिम आदेश भई यस इजलासमा पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनहरूको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार रहेको छ:-

चन्द्राकुमारी थानीसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालयसमेत — उत्प्रेषणसमेत — ०७९-WC-००५७, ०७९-WC-००५८, ०७९-WC-००५९, ०७९-WC-००६०, ०७९-WC-००६१, ०७९-WC-००६२

पृष्ठ ८

६११८

- S1/R*
१. नेपाल सरकार र जी.एम.आर-आई.टी.डी. कन्सोर्टियम बीच २०६४ सालमा भएको समझदारीपत्र विरुद्ध परेको रिट नं. ०७९-WC-००५७ (०६९-WO-१४२५) को संक्षिप्त निवेदन बेहोरा:

हामी कर्णली नदी जलाधार क्षेत्रबाट प्रभावित बासिन्दा हौ। प्रस्तुत सार्वजनिक सरोकारको विषयमा निवेदन दर्ता गर्न हाम्रो सार्थक सम्बन्ध रहेको छ। सन् २००८।१।२४ (२०६४।१०।१० गते) मा नेपाल सरकार र भारतीय कम्पनी GMR-ITD Consortium का बीचमा माथिल्लो कर्णली परियोजनाको सर्वेक्षण तथा ३०० मेगावाट विद्युत निर्माण गर्ने भनी समझदारीपत्रमा हस्ताक्षर भयो। सो समझदारीपत्रमा नेपाल सरकारले संयुक्त लगानी मार्फत कम्पनी स्थापना गरी माथिल्लो कर्णली परियोजनाको निर्माण गर्ने र निर्माण, स्वामित्व, सञ्चालन र हस्तान्तरणको सम्झौता (BOOT) अन्तर्गत ३० वर्षपछि नेपाल सरकारलाई हस्तान्तरण गर्ने व्यवस्था उल्लेख छ। समझदारीपत्र बमोजिम GMR कम्पनीले विद्युत सर्वेक्षणको प्रगति विवरण हालसम्म प्रदान गरेको छैन। त्यसैगरी विद्युत विकास विभागको मिति २०६६।९।०५ गतेको पत्रमा GMR को अनुरोध अनुसार ३०० मेगावाट बाट ९०० मेगावाट कायम गरिएको देखिन्छ भने २०६७।१०।९ को निर्णयबमोजिम सर्वेक्षण अनुमतिपत्रको अवधि एक वर्षका लागि नविकरण गरिएको देखिन्छ। प्रस्तुत परियोजनाको म्याद थप्ने कार्यमा विद्युत ऐन, २०४९ को दफा ५ को व्यवस्थालाई पालना गरिएको छैन। समझदारीपत्र हस्ताक्षर गर्दा नेपाल सरकार जलस्रोत मन्त्रालय र त्यसपछिका पत्राचार र निर्णयहरु जलस्रोत विभाग मार्फत भएकोमा लगानी बोर्ड स्थापना पश्चात एकाएक लगानी बोर्डबाट पत्राचार गरेको देखिन्छ। लगानी बोर्ड ऐन, २०६८ को दफा ५ र दफा ९ समेतको व्यवस्था अनुसार ऊर्जा मन्त्रालयले शुरू गरीसकेको कार्य स्वतः बोर्डमा आउने होइन। समझदारीपत्रको दफा ३६ र ३७ मा आयोजना भन्दा मुनि तथा माथि निर्माण हुने आयोजनाहरु यसै कन्सोर्टियमलाई दिन सकिने प्रस्तुत परियोजनालाई असर पार्ने गरी अन्यलाई अनुमति नदिइने भन्ने जस्ता शब्दावली प्रयोग हुनुले कर्णली नदीमा GMR को एकाधिकार हुने देखिन्छ। कर्णली नदीबाट ५४०० मेगावाट विद्युत उत्पादन हुने क्षमता देखिए पनि ९०० मेगावाट विद्युत उत्पादन गर्ने गरी अनुमति दिइएको छ। समझदारीपत्रमा विद्युत आपूर्ति, उत्पादन र विद्युतको मूल्य भारतीय बजार अनुसार गरिने उल्लेख छ। परियोजनाबाट उत्पादित विद्युत अलगागै प्रसारण लाइनबाट भारत लगिने व्यवस्थाले कति विद्युत उत्पादन भएकोछ भन्ने नेपालले थाहा नपाउने अवस्था छ। आयोजनाबाट हुनसक्ने वातावरणीय बिनास र प्रतिकूल सामाजिक प्रभावको अध्ययन र मूल्याङ्कन गरिएको छैन वा सार्वजनिक गरिएको छैन। यस बहुउद्देशीय आयोजनालाई

6/1/R

विद्युत उत्पादनमा मात्र सीमित गरिएको छ। स्थानीय जनताहरूको पानी माथिको अधिकार र सिचाईको अधिकारमाथि गम्भीर आघात पुगेको छ। संविधानको धारा ३५(१२) विपरीत स्वदेशी लगानीलाई निरुत्साहित गर्दै विदेशी पुँजी र विदेशी प्रविधिको अनुचित बर्चश्व कायम गर्ने कार्य भएको छ। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(च) विपरीत स्थानीय व्यक्तिहरूले कर्णालीको पानीसंग सम्बन्धित पेशा तथा रोजगारीबाट बच्चित हुनुपर्ने अवस्था उत्पन्न छ। आयोजनाबाट हुने मुनाफाको बाँडफाँड तथा क्षतिपूर्तिका सवालमा समझदारीपत्र मौन रहेको छ। विस्थापित हुने व्यक्तिहरूको पुनर्वास तथा क्षतिपूर्तिका सम्बन्धमा प्रष्ट व्यवस्था गरिएको छैन। प्रभावित क्षेत्रका नागरिक एवम् समस्त नेपाली नागरिकहरूलाई आफ्नो सार्वभौमिक अधिकारबाट बच्चित गरिएको छ। तसर्थ संविधान, प्रचलित कानून, नेपालले अनिवार्य पालना गर्नुपर्ने अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि समझौता समेतको विपरीत रहेको र राष्ट्र हित विपरीतको मिति २०६४।१०।१० को समझदारीपत्र, मिति २०६५।२।५ को विद्युत सर्वेक्षण अनुमतिपत्र र तीनका संशोधन तथा विभिन्न मितिमा भएका म्याद थप्ने निर्णयसहितका कार्यहरू उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी परियोजनाको अनुमति पत्रको म्याद थप्ने, नविकरण गर्ने कार्य नगर्नु नगराउनु साथै सो सम्बन्धी Detail Engineering Report बुझ्ने बुझाउने कार्य, Power Development Agreement गर्ने लगायतका कुनै कार्य नगर्नु नगराउनु भनी उपक्त आदेश जारी गरी आयोजनाका सम्बन्धमा आजसम्म भएका सम्पूर्ण सहमति, समझदारी वा समझौताहरू निष्क्रिय तुल्याई यथास्थितिमा राख्नु भनी अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको निवेदक चन्द्राकुमारी थानी समेतको मिति २०७०।३।३० को रिट निवेदन।

२. आयोजना विकास समझौता विरुद्ध परेको ०७९-WC-००५८ (०७९-WO-०२४८) नं. को रिटको संक्षिप्त निवेदन बेहोरा:

कर्णाली जलविद्युत आयोजनाको प्रबर्द्धक जी.एम.आर. र नेपाल सरकारको तर्फबाट लगानी बोर्डका बीच मिति २०७१।०६।०३ मा आयोजना विकास समझौता (पी.डी.ए.) सम्पन्न भएको छ। अन्तरिम संविधानको धारा ३३(ण) र धारा ३५(४) मा प्राकृतिक स्रोत साधनको राष्ट्रिय हितमा प्रयोग गर्ने र सो गर्दा स्थानीय समुदायलाई प्राथमिकता दिइने उल्लेख छ। धारा १५६ मा प्राकृतिक स्रोत तथा त्यसको उपयोगको बाँडफाँड सम्बन्धी विषयमा राष्ट्रलाई व्यापक, गम्भीर वा दीर्घकालीन असर पूर्ने प्रकृतिका समझौताको अनुमोदन संसदको दुई तिहाइ सदस्यको बहुमतबाट गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। यस्तो गम्भीर विषयमा जनतालाई थाहै नदिई बृहत छलफल नगरी समझौता गरिएको छ। सन् १९८९ मा भएको पूर्व सम्भाव्यता अध्ययन अनुसार कर्णाली नदीको-घुम्ती

6/1/R

३१०

(कर्णाली बेन्ड) मा ४९८० मेगावाट बिजुली उत्पादन हुने उल्लेख छ। हाल ९०० मेगावाट मात्र निर्माण गर्ने सम्झौता गरिनुको आधार र कारण देखिँदैन। नेपाललाई प्राप्त हुने भनिएको १२ प्रतिशत बिजुली सुख्खा याममा ३६ मेगावाट मात्र हुन्छ। देशमा उत्पादित बिजुली भारतमा निकासी गरिने कार्यलाई राष्ट्रहितमा भएको मान्न सकिदैन। पावर हाउसबाट पानीलाई नियन्त्रण नगरी एकै चोटी छोड्दा तल्लो तटका संरचनाहरू तथा वातावरणमा गम्भीर क्षति पुग्ने देखिन्छ। २१ दिनसम्म बन्द, हडताल हुनेवित्तिकै आयोजनालाई क्षतिपूर्ति दिने गरी गरिएको सम्झौता गलत छ। काबु बाहिरको परिस्थिति (Force Majeure) पर्दासमेत नेपाल सरकारले नै त्यसको दायित्व लिनुपर्ने प्रावधान राष्ट्रहितमा छैन। व्यापारिक उत्पादन ढिलो गरी सुरु गर्न सकिने हुँदा २५ वर्षपछि आयोजना नेपाल सरकारको स्वामित्वमा आउने भन्ने प्रावधान नेपालको हित अनुकूल छैन। व्यापारिक प्रयोजनको लागि बिजुली विदेश निकासी गरिने भएकोले कर तथा राजस्व छूट दिने प्रावधान त्रुटीपूर्ण छ। नेपाल विद्युत प्राधिकरणलाई दिने भनी सम्झौतामा उल्लेख भएको २७ प्रतिशत शेयर एकिन गर्न मुस्किल हुन्छ। प्रस्तुत विषयमा विवाद परेमा मध्यस्थता कहाँ गर्ने भन्ने सम्झौतामा उल्लेख छैन। सम्झौताका प्रावधानहरूको व्याख्या इङ्गलिस ल अनुसार हुने भने प्रावधान गलत छ। अतः मिति २०७१।०६।०३ मा गरिएको सम्झौता, सोसँग सम्बन्धित सर्वेक्षण अनुमतिपत्र लगायतका काम कारबाहीहरू समेत नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १६, १९, २७, ३२, ३३, ३४, ३५, १५६(२), प्रस्तावना तथा विद्युत ऐन, २०४९, लगानी बोर्ड ऐन, २०६८ को प्रस्तावना, वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३, जलस्रोत ऐन, २०४९ समेतको विपरीत भएको हुँदा विपक्षीका नाममा जारी भएका अनुमतिपत्र वा लाइसेन्स, सोसँग सम्बन्धित कागजातहरू, उल्लेखित सम्झौता (पी.डी.ए.) लगायतका निर्णयहरू समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी उपयुक्त आदेश जारी गरी पाउँ। प्रस्तुत मुद्दाको टुङ्गो नलागेसम्म मिति २०७१।०६।०३ को सम्झौता कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी अन्तरिम आदेश जारी गरी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको डम्बरबहादुर रावल समेतको मिति २०७१।०६।०८ को रिट निवेदन।

३. आयोजना विकास सम्झौता विरुद्ध परेको ०७९-WC-००५९ (०७९-WO-०६३८) नं. को रिटको संक्षिप्त निवेदन बेहोरा:

माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत परियोजना निर्माणका लागि नेपाल सरकार, लगानी बोर्डको कार्यालय, जी.एम.आर. अपरकर्णाली हाइड्रोपावर लिमिटेड र कर्णाली ट्रान्समिसन कम्पनी प्रा.लि. बीच मिति २०७१।०६।०३ गते माथिल्लो कर्णाली आयोजनाको “परियोजना विकास सम्झौता (Project Development Agreement) मा हस्ताक्षर भएको छ। सन्

३१०

६/१८

१९८९ मा भएको पूर्व सम्भाव्यता अध्ययन अनुसार कर्णाली नदीमा रहेको घुम्तीमा ४,१८० मेगावाट विद्युत उत्पादन गर्न सकिने सुझाव पेश गरेको थियो। तर जी.एम.आर.लाई गैरकानूनी रूपमा ९०० मेगावाट विद्युत उत्पादनका लागि पी.डी.ए.मा हस्ताक्षर भएको छ। सन् २००८।१।२४ मा जी.एम.आर.लाई ३०० मेगावाट विद्युत उत्पादनका लागि अनुमति दिएकोमा विपक्षी नं. ६ ले मिति २०६६।०९।०५ गते गैरकानूनी रूपमा परियोजनाको क्षमता ९०० मेगावाट पुन्याएको छ। अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन विपरीत माथिल्लो कर्णाली पी.डी.ए.को दफा १२.५.८ मा काबु बाहिरको परिस्थितिका कारण जी.एम.आर.ले नोकसान बेहोर्नु परेमा त्यसको क्षतिपूर्ति नेपाल सरकारले तिर्नुपर्ने, जी.एम.आर.ले आयोजना स्थलमा एक वर्ष भित्रमा निजी जग्गा अधिग्रहण गर्न नसकेको अवस्थामा अर्को आठ महिनाभित्र नेपाल सरकारले अधिग्रहण गरी उपलब्ध गराउनु पर्ने, प्रसारण लाइन निर्माणका लागिसमेत नेपाल सरकारले २० महिनाभित्र जग्गा अधिग्रहण गरिसक्नु पर्ने, सो कार्य थप एक वर्षभित्र सम्पन्न नभए नेपाल सरकारबाट दायित्व पूरा नभएको मानिने जस्ता प्रावधान पी.डी.ए.मा रहेका कारण राष्ट्रको सार्वभौमिकतामा समेत गम्भीर प्रश्न उब्जिएको छ। पी.डी.ए.को दफा ९(२) मा जी.एम.आर.लाई कानून विपरीत वित्तीय सहलियत प्रदान गरिएको छ। आन्तरिक खपतका लागि निर्माण हुने परियोजना तथा स्वदेशी प्रबद्धकलाई समेत नदिइएको वित्तीय सहलियत निर्यातमुखी माथिल्लो कर्णालीमा जी.एम.आर.लाई दिइएको छ। यस्तो छुट र सहलियत बापत जी.एम.आर.ले जम्मा साढे ७६ अर्ब रुपैयाँ हात पार्ने विज्ञहरूको ठहर छ। पी.डी.ए.मा बन्द हडताल आदिलाई पनि प्राकृतिक काबु बाहिरको परिस्थिति अन्तर्गत राखिएको छ। विद्युत गृहदेखि छुट्टै प्रसारण लाइन निर्माण गरी भारतमा विद्युत निर्यात हुने भएकोले नेपालको प्रसारण लाइनको कुनै सम्बन्ध नरहने अवस्थामा समेत पी.डी.ए.को दफा १२.१.३ (एफ)मा नेपालको प्रसारण लाइन निस्कृय हुँदा सरकारका कारण उत्पन्न हुने काबु बाहिरको परिस्थिति मानिनु बदनियतपूर्ण छ। समझौता कार्यान्वयन गर्दा विवाद सिर्जना भएमा प्रचलित नेपाल कानूनअनुसार नेपालभित्रै विवाद निरूपण हुनु पर्नेमा पी.डी.ए.मा प्राविधिक विवादलाई सिङ्गापुरको ICC International Center for Expertise का विज्ञापन समाधान गर्ने तथा गैरप्राविधिक विवादलाई बेलायती कानून र Singapore International Arbitration Center-SIAC को मध्यस्थताबाट समाधान गर्ने भनी नेपालको सार्वभौमिकतामा आँच आउने गरी पी.डी.ए.मा हस्ताक्षर भएको छ। जी.एम.आर.ले दायित्व पूरा नगरेको खण्डमा नेपाल सरकारले समझौता तोड्नु पर्ने अवस्था आएमा उल्टो जी.एम.आर.लाई क्षतिपूर्ति तिरेर मात्र आयोजना लिन सक्ने तथा वित्तीय व्यवस्था नभएसम्म आयोजना पुनरावलोकन समूहको लागत कम्पनी र नेपाल

६/१८

३।।१०

सरकार दुवैले बराबर बेहोर्ने सहमति भएको छ। २००८ को समझदारीपत्रमा नेपाल विद्युत प्राधिकरणलाई विद्युत उत्पादन र प्रसारण दुबैमा साझेदार मानेकोमा पछिल्लो पी.डी.ए.मा विद्युत प्राधिकरणलाई उत्पादन साझेदार भन्दै प्रसारण प्रणालीको भुमिकाबाट च्यूत गरिएको छ। नेपालभित्र उपयोगका लागि प्रसारण लाइन निर्माणको कुनै योजना नभएकोले पी.डी.ए.को दफा १०.१४ए १ अनुसार नेपाल सरकारले निःशुल्क पाउने भनेको बिजुली प्रसारण लाइन शुल्क तिरी भारतमा निकासी गर्नु पर्ने हुन्छ। जम्माजम्मी ६० अर्ब रूपैयाँका हाराहारीमा निर्माण हुन सक्ने माथिल्लो कर्णाली आयोजनाको लागत सुनियोजित रूपमा व्याजसहित १ सय ३९ अर्ब रूपैयाँ गराइएबाट माथिल्लो कर्णालीमा प्रस्तावित लागत वास्तविक नभई कृत्रिम रहेको प्रष्ट हुन्छ। पी.डी.ए.को दफा ६.१.१ (डी) मा माथिल्लो तटीय क्षेत्रको आयोजनाबाट छोडिने नियन्त्रित पानी (Regulated water) का कारण यस आयोजनामा थप विद्युत उत्पादन भएमा त्यसरी थप उत्पादित बिजुलीमा जी.एम.आर.को समेत आधा हक लाग्ने प्रावधान राखिएको छ। पी.डी.ए.को दफा १२ए मा कानूनमा परिवर्तन भएर कर दस्तुरको दायित्व वृद्धि भए पनि जी.एम.आर.लाई त्यस्तो थप दायित्वबाट उन्मुक्ति दिने व्यवस्था गरिनु, नाफाको १ प्रतिशत वातावरणीय सेवा शुल्क छुट दिने व्यवस्था हुनु, क्षमता गेयल्टीको वृद्धिदर हटाइनु देश र जनताप्रति घात हो। स्वच्छ विकास संयन्त्र (Clean Development Mechanism) अन्तर्गत कार्बन व्यापारबाट प्राप्त लाभमा नेपाल सरकार र जी.एम.आर. दुवैको हिस्सा लाग्ने भनिनु राष्ट्र हितमा छैन। कर्णालीको पानी दैनिक १८ घण्टा थुनेर ४ घण्टा पीक आवरमा विद्युत उत्पादनका लागि छोड्दा तल्लोतटीय क्षेत्रमा ७५ हजार हेक्टर जमीनमा सिचाई पुऱ्याइरहेका कुलाहरू सङ्कटमा पर्ने भएका छन्। कृषि उत्पादनमा हास आई स्थानीयले आर्थिक, सामाजिक तथा वातावरणीय क्षतिको सामना गर्नुपर्नेछ। जी.एम.आर.ले माथिल्लो कर्णाली बाँधस्थल तल निर्माण गर्ने भनिएको पुनः नियन्त्रक बाँध निर्माणका नाममा जी.एम.आर.ले फेरि अर्को परियोजनासमेत हात पार्ने अवस्था सिर्जना गरिएको छ। परियोजना कम्पनीहरूले स्थानीय जनताको सुसूचित सहभागिता सहित वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गराई समझौता गर्नु पर्नेमा नगरेको अवस्था छ। यसबाट नेपालले अनुमोदन गरेको जैविक विविधता सम्बन्धी महासन्धि, १९९२ को समेत उल्लङ्घन भएको छ। पीकिङ आवरको लागि १८ घण्टा बढी समय नदीको पानी थुन्दा तल्लो तटीय क्षेत्र सो समय सुख्खा रहने र बाँकी ४ घण्टा पानी छोड्दा बढी आउने चक्र दिनहुँ चलिरहँदा तल्लोतटीय क्षेत्रमा रहेका दुर्लभ डल्फीनलगायतका जलचर प्राणी तथा बर्दिया निकुञ्जमा रहेका वन्यजन्तु माथि त्यसको गम्भीर असर पर्नेछ। अन्तरिम संविधानको धारा १५६ (२) उपधारा (१) बमोजिम माथिल्लो कर्णाली

३।।१०

G/R

परियोजना विकास सम्झौता (पी.डी.ए.) प्राकृतिक स्रोत तथा त्यसको उपयोगको बाँडफाँडसँग सम्बन्धित सन्धि वा सम्झौता भए पनि संवैधानिक प्रक्रिया छलेर हस्ताक्षर भएको छ। अतः उक्त सम्झौताबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ प्रदत्त मौलिक हकको उल्लङ्घन, सार्वभौमिक क्षेत्र र राष्ट्रिय स्वार्थमा आघात पुगेको छ। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १, ३, ४, १६, २७, ३२, ३३(ग) (ट, ड, ण), ३५ (४, ५, ६, १२) र १५६ समेतको विपरीत रहेको उल्लिखित मिति २०७१।०६।०३ मा सम्पन्न परियोजना विकास सम्झौता उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी अन्तरिम संविधानको धारा १५६(२) को प्रक्रिया पूरा गरेरमात्र थप निर्णय गर्नु भनी जो चाहिने आदेश जारी गरी पाउँ। मुद्दाको टुङ्गो नलागेसम्म पी.डी.ए. लगायत सम्पूर्ण सहमति, समझदारी वा सम्झौता निष्क्रिय तुल्याई नेपाल र नेपाली जनतामाथि अन्य दायित्वहरू सिर्जना हुने कार्य नगर्नु नगराउनु भनी अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको निवेदक रत्न भण्डारीको मिति २०७१।१०।२७ को रिट निवेदन।

४. वित्तीय व्यवस्थापनको लागि भएको पहिलो म्याद थप विरुद्ध परेको ०७९-WC-००६० (०७३-WO-०९५४) नं. को रिट निवेदनको संक्षिप्त बेहोरा:

माथिल्लो कर्माली जलविद्युत आयोजना निर्माणको लागि मिति २०७१।०६।०३ मा जी.एम.आर. र नेपाल सरकारबीच लगानी बोर्डमार्फत परियोजना विकास सम्झौता (पी.डी.ए.) भएको थियो। पी.डी.ए. पी.डी.ए. भएको मितिले दुई वर्षभित्र कम्पनीले वित्तीय व्यवस्थापन गरिसक्नुपर्ने प्रावधान भएकोमा उक्त दुई वर्षभित्र जी.एम.आर. कम्पनीले वित्तीय व्यवस्थापन गर्न नुसकी पुनः एक वर्षको म्याद थपको माग लगानी बोर्डसमक्ष निवेदन परेको र लगानी बोर्डबाट एक वर्षको म्याद थप भएको छ। उल्लिखित पी.डी.ए. र सन् २००८ मा भएको समझदारीपत्र विरुद्ध यस अदालतमा रिट दर्ता भई विचाराधीन भइरहेको अवस्थामा प्रत्यर्थीहरूबाट आयोजनाको म्याद थप गरिएको कार्य राष्ट्रहित विपरीत एवं गैरकानूनी छ। पी.डी.ए.को दफा ३.१.३ मा पी.डी.ए. भएको दुई वर्षभित्र उत्पादन परियोजनाको वित्तीय व्यवस्था गरिसक्नुपर्ने, दुई वर्षभित्र वित्तीय व्यवस्थापन गर्न नसक्नुमा कम्पनीको नियन्त्रण बाहिरको कारण परेको भए त्यस्तो कारण कम्पनीले उत्पादन परियोजना वित्तीय व्यवस्थापनतर्फ उचित र वाणिज्य दृष्टिबाट तर्कसंगत प्रयत्न गरेको देखिने र मान्यिएको एक वर्षको म्याद थप समयभित्र उत्पादन परियोजना वित्तीय व्यवस्थापन हासिल गरिसक्ने लक्षित योजनासमेत खुलाई लिखित रूपमा पेस गर्नुपर्ने प्रावधान उल्लेख छ। तर प्रत्यर्थी कम्पनीबाट पी.डी.ए.को दफा ३.१.३ को उल्लंघन गरिएको छ। पर्यास समय बाँकी हुँदाहुँदै मिति २०७२।०९।२२ मै म्याद थर्पका लागि निवेदन दिएको देखिन्छ। प्रत्यर्थी कम्पनीको निवेदनमा वित्तीय

G/R

G/10

व्यवस्थापन जुटाउनमा कम्पनीको नियन्त्रण बाहिरको परिस्थिति भुकम्प र अन्तर्राष्ट्रिय सिमानामा नाकाबन्दी हो भन्ने उल्लेख भए पनि सो हुनु अघि के के कार्य सम्पन्न भए र जनजीवन सामान्य भएपछि के के कुरा भए उल्लेख नगरेको हुँदा म्याद थपको कारण तर्कसंगत छैन। प्रत्यर्थी कम्पनीको म्याद थपको मागपत्रमा कम्पनीले वित्तीय व्यवस्थापन जुटाउन प्रयत्न गरिएको भन्ने कुरा स्पष्टसँग खुलाईएको छैन। अन्तर्राष्ट्रिय ऋणदाता परामर्शताहरूसँग भएका बैठक, छलफल, वार्ता, पचाचार के गरिए भन्ने जस्ता कुरा म्याद थपको निवेदनमा उल्लेख छैन। पिडीएमा उल्लेख भए अनुसार म्याद थपको एक वर्षमा वित्तीय व्यवस्थापन प्राप्त गरिसक्ने लक्षित योजना पेस गरिएको छैन। अतः नेपालको संविधानको प्रस्तावना, धारा २५, २७, ३०, ३३, २७८, २७९, विद्युत ऐन, २०४९ को मर्म र भावना, लगानी बोर्ड ऐन, २०६८ को प्रस्तावना, वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को उद्देश्य, जलस्रोत ऐन, २०४९ विपरीत र नेपालीको हित विपरीत रहेको मिति २०७३।०९।२४ को लगानी बोर्डको म्याद थप सम्बन्धी निर्णय र सोसँग सम्बन्धित अन्य काम कारबाहीहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी परमादेश लगायत अन्य उपयुक्त आदेश जारी गरी मुद्राको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म उक्त म्यादथप सम्बन्धी निर्णय कार्यान्वयन नगर्न नगराउन अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको निवेदक डम्बरबहादुर रावल समेतको मिति २०७३।११।२७*को रिट निवेदन।

५. वित्तीय व्यवस्थापनको लागि भएको दोस्रो म्याद थप विरुद्ध परेको ०७९-WC-००६१ (०७४-WO-०५४४) नं. को रिट निवेदनको संस्करण बेहोरा:

निवेदकहरू कर्णाली नदी र सोसँग जोडिएको जलाधार क्षेत्रका बासिन्दा है। माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत आयोजना सम्बन्धमा मिति २०७१।६।३ मा जी.एम.आर. र नेपाल सरकारबीच लगानी बोर्डमार्फत परियोजन विकास सम्झौता (पी.डी.ए.) भएको थियो। उक्त पी.डी.ए. विरुद्ध सर्वोच्च अदालतमा रिट निवेदनहरू विचाराधीन अवस्थामा छन्। पी.डी.ए.मा २ वर्षभित्र कम्पनीले वित्तीय व्यवस्थापन गरिसक्नुपर्ने प्रावधान भएकोमा उक्त २ वर्षभित्र जी.एम.आर. कम्पनीले वित्तीय व्यवस्थापन गर्न सकेन। मिति २०७३।९।२४ मा प्रत्यर्थी लगानी बोर्डबाट बिना आधार र कारण १ वर्ष म्याद थप गरियो। उक्त म्याद थप विरुद्ध समेत यस अदालतमा परेको रिट निवेदन विचाराधीन छ। उल्लेखित रिट निवेदनहरू विचाराधीन रहेको अवस्थामा प्रत्यर्थीहरूबाट वित्तीय व्यवस्थापनका लागि पुनः एक वर्ष म्याद थप गरियो। सुरुको २ वर्षमा १ वर्ष थप्नुपर्दासमेत आधार र कारण खोल्नु पर्ने बाध्यता सम्झौतामा उल्लेख छ। थपिएको १ वर्षसमेत गरी ३ वर्ष भित्रमा प्रत्यर्थी विकासकर्ताले वित्तीय व्यवस्थापन गरिसक्नु पर्ने

G/10

३१८

अनिवार्य शर्त हो। त्यसपछि म्याद थप माग गर्न सक्ने र म्याद थप गर्न सक्ने अधिकार प्रत्यर्थीहरु कसैलाई पनि हुँदैन। यसरी म्याद थप गर्न सक्ने अधिकार स्वयं पी.डी.ए., संविधान एवं कानूनले दिएको छैन। पी.डी.ए.को दफा ३.१.३ मा विकासकर्ताले एकपटक मात्र बढीमा एक वर्ष म्याद थप माग गर्न सक्ने र सोभित्र वित्तीय व्यवस्थापन गरिसक्नुपर्ने भन्ने उल्लेख छ। सो म्यादभित्र पनि वित्तीय व्यवस्थापन गर्न नसकेमा पटक-पटक म्याद थप गर्न पाइदैन। एक पटक म्याद थप गरेको समयावधिभित्र समेत वित्तीय व्यवस्थापन गर्न नसकी असफल भइसकेको उक्त कम्पनीले आयोजना निर्माण सुरु नै गर्न नसकिरहेको अवस्थामा “आयोजना निर्माणलाई निरन्तरता दिन आवश्यकता देखिएको हुँदा” भन्ने आधार उल्लेख गरिनु कदाचित औचित्यपूर्ण र सत्य आधार र कारण मान्न सकिदैन। नोभेम्बर १३, २०१७ मा सेप्टेम्बर १८, २०१७ बाटै लागू हुने गरी पश्चातदर्शी असर हुने गरी म्याद थप गरिनु प्राकृतिक न्याय तथा सिद्धान्त विपरीत छ। नेपालमा कम्पनीहरुले लगानी जुटाउन नसकेको अवस्थामा त्यस्ता आयोजनाहरूको अनुमतिपत्र खारेज गरिदैआएको दृष्टान्त छ। तर माथिल्लो कर्णालीको हकमा पटक पटक म्याद थप्नु बदनियतपूर्ण छ। जी.एम.आर./आइटीडीको पृष्ठभूमि हेर्दा भारतभित्र र बाहिर आयोजनाहरूको अनुमतिपत्र ओगट्ने र ती अनुमतिपत्र तेस्रो पक्षलाई बिक्री गरी अरबौं रुपैयाँ असुल्ने गरेको देखिन्छ। जी.एम.आर.ले आयोजना नेपालका लागि बनाउने नभई भारतमा विद्युत निर्यातको नाममा ओगटेको Hunting Liscence हो। टनकपुर सम्झौता सम्बन्धी मुद्दामा सर्वोच्च अदालतद्वारा भएको आदेश कार्यान्वयन सम्बन्धमा प्राकृतिक स्रोतको उपयोगको बाँडफाँड र त्यसको व्यापक, गम्भीर र दीर्घकालीन असरको परिभाषा गर्ने सम्बन्धमा एउटा स्थितिपत्र (Status Paper) तयार गरिएको थियो। उक्त स्थितिपत्र अनुसार कुनै पनि आयोजनाबाट उत्पादित ५० प्रतिशत बढी बिजुली देशको सीमा पार हुने, आयोजनामा विदेशी र नेपाली लगानीको प्रतिशत ८० र २० को अनुपात भन्दा बढी रहने र लगानीकर्ताले राज्यबाट प्रत्याभूति (Sovereign Guarantee) माग गरेको परियोजनाको हकमा त्यस्ता परियोजनाहरुलाई व्यापक, गम्भीर र दीर्घकालीन असर पार्ने परियोजनाको परिभाषाभित्र राख्दै यस्ता परियोजनाहरु संसदको दुई तिहाई बहुमतबाट पारित हुनुपर्ने भनिएको छ। यस स्थितिपत्रका आधारमा कर्णाली जलविद्युत परियोजना स्वतः व्यापक, गम्भीर र दीर्घकालीन असर पर्ने प्रकृतिको भएकोले प्रत्यर्थीहरुद्वारा गरिएका समझदारी, सम्झौता एवं म्याद थप समेतका काम कारबाही एवं निर्णयहरु नेपालको संविधानको धारा २७९(१)(घ) समेतको विपरीत भई राष्ट्रहित विरुद्ध छ। अतः नेपालको संविधानको प्रस्तावना, धारा २७, ३०, ३३, २७८, २७९, विद्युत ऐन, २०४९, लगानी बोर्ड ऐन, २०६८, वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३, जलस्रोत ऐन,

६१८

२०४९ समेतको विपरीत रहेको प्रत्यर्थी लगानी बोर्डबाट दोस्रो पटक मिति २०७४।०६।०२ (सन् १०१७।०९।१८) बाट लागू हुने गरी जिति २०७४।७।२७ मा १ वर्ष म्याद थप गरिएको निर्णय र सो सम्बन्धी सम्पूर्ण काम कारबाहीहरू समेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी उक्त आयोजना सञ्चालन गर्दा आवश्यक कानूनी प्रक्रिया पूरा गरेर मात्र आयोजनाको सर्वेक्षण अनुमति, सम्झौता, निर्माण लगायतका कार्य गर्नु गराउन भनी परमादेश जारी गरी पाउँ। प्रस्तुत मुद्राको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म मिति २०७४।७।२७ को म्याद थप सम्बन्धी निर्णय कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको निवेदक जन्मदेव जैसीसमेतको मिति २०७४।१।०२ को रिट निवेदन।

६. वित्तीय व्यवस्थापनको लागि भएको तेस्रो म्याद थप विरुद्ध परेको ०७९-WC-००६२ (०७९-WO-०४२१) नं. को रिट निवेदनको संस्क्रित बेहोरा:

म नेपालको जलसम्पदाका विषयमा अध्ययन अनुसन्धानरत छु। माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत परियोजना निर्माणका लागि नेपाल सरकार, लगानी बोर्डको कार्यालय, जी.एम.आर., अपर कर्णाली हाइड्रोपावर लिमिटेड र कर्णाली ट्रान्समिसन कम्पनी प्रा.लि. बीच मिति २०७१।०६।०३ गते परियोजना विकास सम्झौतामा हस्ताक्षर भएको थियो। सार्वजनिक छलफल नगरी अपारदर्शी तवरबाट राष्ट्रहित विपरीत गरिएको सम्झौता नेपालको संविधानको धारा ५।। तथा धारा २७९ समेतको विपरीत छ। उक्त पी.डी.ए. विरुद्ध परेका रिट निवेदनहरू सर्वोच्च अदालतमा विचाराधीन अवस्थामा छन्। जी.एम.आर.ले पी.डी.ए.मा निर्धारित २ वर्षभित्र माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत परियोजनाको वित्तीय व्यवस्थापन गर्न सकेन। मिति २०७३।०९।२४ मा प्रत्यर्थी लगानी बोर्डबाट बिना आधार र कारण १ वर्षको म्याद थप गरियो। उक्त म्याद थप विरुद्ध परेको रिटसमेत विचाराधीन छ। लगानी बोर्डले मिति २०७४।०७।२४ गते वित्तीय व्यवस्थापनको म्याद अर्को एक वर्ष थप गरेको थियो। उक्त म्याद थप विरुद्ध परेको रिट पनि विचाराधीन छ। उक्त म्याद थप गर्दासमेत समयभित्र वित्तीय व्यवस्थापन हुन नसकेपछि स्वतः उक्त सम्झौता प्रत्यर्थी जीएमजारको तर्फबाट भंग गरेको सरहको अवस्थामा थियो। तर मिति २०७९।०३।३।। को मन्त्रिपरिषद बैठकले माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत परियोजनाको वित्तीय व्यवस्थापनको म्याद मन्त्रिपरिषदबाट निर्णय भएको मितिले २ वर्ष थप गरेको छ। सम्झौताको म्याद थपको निर्णय गर्ने अधिकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदलाई कानूनले प्रदान गर्दैन। लगानी बोर्ड ऐन, २०६८ को दफा ५ को खण्ड (ग) एं खण्ड (च) मा प्रस्तावकसँग एं लगानीकर्तासँग लेखिएबमोजिम सम्झौता गराउने अधिकार लगानी बोर्डलाई हुन्छ भनिएको छ। प्रत्यर्थी

६१८

लगानी बोर्डले प्रत्यर्थी विकासकर्तालाई सम्झौता भंग गरिएको जानकारीपत्र दिनुपर्नेमा बिना आधार र कारण २ वर्ष म्याद थप गर्ने कार्य गलत छ। पटकपटक बिना आधार र कारण गैरकानूनी रूपमा म्याद थप गरिनु कदाचित औचित्यपूर्ण आधार मान्न सकिदैन। जी.एम.आर.को अन्तर्राष्ट्रिय ट्रयाक रेकर्ड हेर्दा जी.एम.आर.ले अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल निर्माणको काम नगरी मालिदभस सरकारबाट २७१ मिलियन डलर असुलेको देखिन्छ। सो प्रकरणपछि जी.एम.आर.लाई दातृ निकायहरूले विधास नगरेको कारण आफूले लिएका परियोजनाहरूको लागि लगानी जुटाउन सकिरहेको छैन। टाट पल्टिने अवस्थामा पुगेको जी.एम.आर.ले नेपालमा समेत यस अघि माथिल्लो मर्स्याङ्गदी-२ परियोजनाको अनुमतिपत्र (लाइसेन्स) साढे ३ अर्ब रुपैयाँमा हड्कडको सिचुवान इन्डेस्ट्रीमेन्ट ग्रुपलाई बेचिसकेको छ। जी.एम.आर.ले माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत परियोजनाको स्वामित्वसमेत बेचेर परियोजनाबाट बाहिरिने योजनाअनुसार पछिल्लोपटक फ्रान्सको “इलेक्ट्रिकिट डे” कम्पनीलाई परियोजनाको आधा स्वामित्व बेचेको सार्वजनिक भएको छ। अतः नेपालको संविधानको प्रस्तावना, धारा २७, ३०, ५१, २७८, २७९, लगानी बोर्ड ऐन, २०६८ को प्रस्तावना तथा दफा ५, दफा ७, विद्युत ऐन, २०४९, वातावरण संरक्षण ऐन, २०७६, जलस्रोत ऐन, २०४९ समेत बर्खिलाप भएको साथै, नेपालको राष्ट्रिय हित विपरीतको उक्त मिति २०७९।०३।३१ को मन्त्रिपरिषदको म्याद थपको निर्णय, जी.एम.आर.ले इलेक्ट्रिकिट डे फ्रान्स (इडिएफ) लाई माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत परियोजनाको आधा स्वामित्व बिक्री गरेको निर्णय, आयोजना विकास सम्झौता, सहमती, एवं यस सम्बन्धमा प्रत्यर्थीहरूबाट गरिएका सम्पूर्ण निर्णय एवं काम कारबाहीहरू उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी परियोजनासँग सम्बन्धित कार्य गर्दा विद्यमान संविधान र कानून तथा राष्ट्रहितको भावना अनुरूप हुने गरी गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा उपयुक्त आदेश जारी गरी पाउँ। प्रस्तुत मुद्राको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म मिति २०७९।०३।३१ को मन्त्रिपरिषदको बैठकको निर्णय कार्यान्वयन नगर्न नगराउन अन्तरिम आदेश जारी गरी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको निवेदक रतन भण्डारीको मिति २०७९।०७।०४ को रिट निवेदन।

७. यस अदालतबाट कारण देखाउ र अन्तरिम आदेश सम्बन्धमा भएका आदेशहरू:

७.१ यसमा निवेदकको माग बमोजिम आदेश जारी हुनु पर्ने हो होइन? आदेश जारी हुनु नपर्ने भएमा सोको कारण तथा प्रमाण सहितको लिखित जवाफ बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र प्रत्यर्थी नं. १, २, ३, ४, ५, ६, ७ ले महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत तथा प्रत्यर्थी नं. ८ र ९ ले आफै वा आफ्नो वारेस मार्फत यस अदालतमा उपस्थित भै पेश गर्नु भनी प्रत्यर्थीहरूका नाममा म्याद जारी गरी

6/10

म्यादभित्र लिखित जवाफ पेश भए वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु। निवेदनमा अन्तरिम आदेशको माग भएतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकको माग बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी हुने नहुने सम्बन्धमा दुवै पक्षहरू उपस्थिति गराई छलफल गर्नु उपयुक्त हुने हुँदा मिति २०७०।०४।१५ गते सो विषयमा छलफल हुने सुचना प्रत्यर्थीहरूलाई दिनु। साथै सो छलफल नभएसम्मका लागि प्रस्तुत मुद्दामा निवेदन दावीमा उल्लेखित कार्य नगर्नु नगराउनु भनी प्रत्यर्थीहरूका नाममा अल्पकालीन अन्तरिम आदेश जारी गरिएको छ भन्नेसमेत बेहोराको रिट नं. ०७९-WC-००५७ मा भएको यस अदालतको मिति २०७०।०४।०८ को आदेश।

७.२ यसमा निवेदकले उठाएको विवाद रिट निवेदनको अन्तिम सुनुवाइ हुँदा निरुपण हुने नै हुँदा यस अदालतबाट मिति २०७०।०४।०८ मा भएको अल्पकालीन अन्तरिम आदेशलाई निरन्तरता दिनु परेन। विपक्षीहरूको लिखित जवाफ परेपछि १५ दिनभित्र प्रस्तुत विवादसँग सम्बन्धित रिट निवेदक गोरखबहादुर वि.सि. समेत विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालयसमेत विपक्षी भएको रिट नं. ०६४-WO-०७५४ को उत्तेषणयुक्त परमादेश मुद्दाको रेकर्ड मिसिलसमेत साथै राखी प्रस्तुत रिट निवेदनलाई अग्राधिकार दिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्नेसमेत बेहोराको रिट नं. ०७९-WC-००५७ मा भएको यस अदालतको मिति २०७०।०४।२७ को आदेश।

७.३ रिट निवेदन सम्बन्धमा के कसो भएको हो? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित कागजातहरूको प्रतिलिपीसमेत राखी विपक्षी नं. १, २, ३, ४, ५, ६, १३, १४ र १५ ले महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी र विपक्षी नं. ७, ८, ९, १०, ११ र १२ ले आफै वा आफ्नो कानून बमोजिमको प्रतिनिधि मार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी यो आदेश र निवेदनको एकप्रति नक्ल साथै राखी विपक्षहरूलाई सुचनाको म्याद पठाई सोको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई लिखित जवाफ प्राप्त भएपछि वा अवधि नाघेपछि नियम बमोजिम पेश गर्नु। निवेदनको प्रकरण (७) मा माग गरिएको माथि उल्लिखित मिति २०७१।०६।०३ को सम्झौता कार्यान्वयन नगर्न नगराउन सम्बन्धमा माग भएको अन्तरिम आदेश सम्बन्धमा हेर्दा निवेदन दावीको बेहोरा अनुसार उक्त जलविद्युत आयोजना पानीबाट उत्पादन हुने विद्युत सम्बन्धमा भएको देखिन्दै। पानीबाट उत्पादन हुने विद्युतलाई प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँडको

6/10

GND

रूपमा नभै पानीबाट उत्पादन हुने विद्युतीय शक्ति भएको र सो उत्पादन भए पश्चात पनि उक्त स्रोतको पानी नेपाल भित्र नै बग्ने अवस्थामा नै कायम रहने हुनाले प्राकृतिक स्रोतमा प्रतिकूल प्रभाव पर्ने कुरा प्रमाणित हुन सक्ने निवेदन बेहोराबाट प्रारम्भिक रूपले (Prima facie) देखिएन। यसको साथसथै नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५६(२) सम्बन्धमा र निवेदकले उठाएको विषय सम्बन्धमा समेत यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट रामचन्द्र चटौतसमेत विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालयसमेत भएको ने.का.प. २०६६ अंक १ नि.नं. ८०५९ पाना ८५, अशोक कुमार विरुद्ध जलस्रोत मन्त्रालयसमेत भएको ने.का.प. २०६९ अंक ३ नि.नं. पाना ४५१ र गोरख बहादुर वि.सी. विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालयसमेत रहेको ने.का.प. २०७० अंक २ नि.नं. ८९८२ पाना ४५६ समेतमा निर्णय निष्कर्षमा पुगी पानीबाट उत्पादन हुने विद्युतीय शक्तिलाई प्राकृतिक स्रोत नमानी त्यसको व्यापारिक प्रयोग समेतलाई सो धाराको विपरीत नमानिएको एवं उक्त मुद्दाहरूमा स्थापित सिद्धान्तलाई यस अदालतबाट मिति २०७१।०७।२१ गतेमा विशेष इजलासबाट निर्णय भएको ०६४-WS-००३० (अधिवक्ता माधव कुमार बस्नेतसमेत प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदसमेत) उत्प्रेषण समेतको मुद्दामा मानी निष्कर्षमा पुगिएको र त्यसको अतिरिक्त पनि माथि उल्लिखित सम्झौता देशमा भयावह रूपले विद्यमान विद्युतको अभाव (Load Shedding) बाट उन्मुक्ति पाउने उद्देश्यले एवं व्यापारिक दृष्टि समेतले भएको र सो सम्झौताको राष्ट्रको विकाससँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध रहेको भर्ती बुझिएको समेतले निवेदकको माग अनुसार तत्काल अन्तरिम आदेश जारी गरिरहनु परेन। निवेदकले उठाएको विषय राष्ट्रिय सरोकार समेतको देखिएकोले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ६३(३) अनुसार अग्राधिकार प्रदान गरी दिइएको छ। नियमानुसार पेश गर्नु भन्नेसमेत बेहोराको रिट नं. ०७९-WC-००५८ मा यस अदालतबाट मिति २०७१।०७।२३ मा भएको आदेश।

७.४ यसमा के कसो भएको हो? निवेदनको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो? आदेश जारी हुन नपर्ने भए आधार, कारण खुलाई विपक्षी मध्येको क्र.स. ३, ४, ११ आफैले वा आफ्नो वारेस मार्फत र अन्य विपक्षीहरूले महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत लिखित जवाफ प्रस्तुत गर्नुहोला। अन्तरिम आदेश माग भएको हकमा दुवै पक्षको जिकिर सुनी अन्तरिम आदेश जारी हुने हो वा होइन भन्ने कुरा विचार गर्नपर्ने देखिंदा सुनुवाइको लागि मिति २०७१।१२।२२ को तारेख तोकी दुवै पक्षलाई सो को जानकारी दिई कानून

GND

G/1/0
बमोजिम गरी पेश गर्नु भन्नेसमेत बेहोराको रिट नं. ०७९-WC-००५९ मा भएको
यस अदालतको मिति २०७१।१२।११ को आदेश।

७.५ यसमा के कसो भएको हो? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुनु
नपर्ने हो? आदेश जारी हुन नपर्ने भए आधार, कारण सहित यो आदेश प्राप्त भएका
मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र विपक्षी नं. १, २, ३ र ४ का हकमा
महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत र विपक्षी नं. ५, ६ र ७ का हकमा आफै
वा आफ्नो कानून बमोजिमको प्रतिनिधि मार्फत लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी
विपक्षीहरुका नाममा यो आदेश र रिट निवेदनको प्रतिलिपि साथै राखी म्याद सुचना
पठाई सोको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई म्यादभित्र लिखित
जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु। साथै निवेदकले अन्तरिम
आदेशको माग गरेतर्फ विचार गर्दा यिनै निवेदक समेतले विपक्षी माथिल्लो कर्णाली
जलविद्युत आयोजनाको प्रबर्द्धक जी.एम.आर. र नेपाल सरकारको तर्फबाट लगानी
बोर्डको बीचमा मिति २०७०।०६।०३ मा आयोजना निर्माण सम्बन्धमा PDA
(Power Development Agreement) अर्थात जलविद्युत विकास सम्बन्धी समझौता
भएकोमा उक्त समझौता कार्यान्वयन रोकी पाउँ भनी यस अदालतमा निवेदन दिएको
र उक्त ०७१-WO-०२४८ को रिटमा यस अदालतबाट मिति २०७१।०७।२३
मा अन्तरिम आदेश जारी नहुने भन्ने आदेश भएको उक्त रिटबाट देखिएको छ।
विपक्षी जी.एम.आर. को बीचमा भएको PDA मा कम्पनीले दुई वर्षभित्र वित्तीय
व्यवस्थापन गरिसक्नुपर्ने र उचित कारण भएमा एकवर्ष म्याद थप दिन सक्ने
प्रावधान रहेको अवस्थामा लगानी बोर्डको पच्चीसौ बैठकले उक्त कार्यको लागि
मिति २०७३।०९।२४ मा एक वर्षको म्याद थप्ने निर्णय भएको देखिंदा हाललाई
उक्त म्याद थप सम्बन्धी निर्णय कार्यान्वयन रोक्नु पर्ने नदेखिंदा निवेदन माग
बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गर्न परेन भन्नेसमेत बेहोराको रिट नं. ०७९-WC-
००६० मा यस अदालतबाट मिति २०७३।१२।०३ मा भएको आदेश।

७.६ यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने
हो, निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै आधार, कारण भए सोसमेत
उल्लेख गरी यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र
विपक्षी नं. १ र २ को हकमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत र अन्य
विपक्षीको हकमा आफै वा आफ्नो कानून बमोजिमको प्रतिनिधि मार्फत लिखित
जवाफ पठाउनु भनी यो आदेश र रिट निवेदनको एकप्रति नक्ल साथै राखी सुचना
पठाई म्यादभित्र लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि नियम बमोजिम पेश गर्नु।

६।१।१०

साथै अन्तरिम आदेश माग सम्बन्धमा विचार गर्दा, रिट निवेदकले उठाएको विषयवस्तु मुद्दाको अन्तिम किनारा हुँदाका बखत निरूपण हुनुपर्ने प्रकृतिको भएकोले हाललाई अन्तरिम आदेश जारी गरिरहन परेन। प्रस्तुत रिट निवेदनको विषयवस्तु चाँडो किनारा हुनुपर्ने देखिंदा अग्राधिकार प्रदान गरिदिएको छ। साथै यसै विषयसँग सम्बन्धित ०७९-WO-०२४८, ०७९-WO-०६३८ समेतका रिट निवेदनहरू यस अदालतमा विचाराधीन रहेकोले प्रस्तुत निवेदन उक्त निवेदनहरू साथै राखी नियमानुसार पेश गर्नुहोला भन्ने बेहोराको यस अदालतबाट रिट नं. ०७९-WC-००६९ मा मिति २०७४।१।०३ मा भएको आदेश।

७.७ यसमा के कसो भएको हो? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो? आदेश जारी हुनु नपर्ने भए सो सम्बन्धी सबै आधार, कारण खुलाई म्याद/सुचना प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्याद वाहेक १५(पन्ध्र) दिनभित्र प्रत्यर्थी नं. १, २ र ३ ले महान्यायाधिकारको कार्यालय मार्फत र प्रत्यर्थी नं. ४, ५ र ६ ले आफै वा कानून बमोजिमको प्रतिनिधि मार्फत लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी यो आदेश र निवेदनको एक/एक प्रति नक्लसमेत साथै राखी प्रत्यर्थीहरूको नाममा म्याद/सुचना जारी गरी म्यादभित्र लिखित जवाफ परे वा अवधि व्यतित भएपछि नियमानुसार पेश गर्नु। निवेदकले अन्तरिम आदेश जारी गरी पाउँ भनी माग गरेको सन्दर्भमा हेदा नेपाल सरकार, लगानी बोर्ड र जी.एम.आर. कम्पनी बीच मिति २०७१।०६।०३ मा दुई वर्ष अवधिको परियोजना विकास सम्झौता भएको देखियो। उक्त सम्झौता बमोजिमको म्यादभित्र कार्य सम्पन्न नभएको र मिति २०७३।०९।२४ मा एक वर्ष म्याद थप गरिएको पाईयो। पुनः लगानी बोर्डले मिति २०७४।०७।२४ मा वित्तीय व्यवस्थापनका लागि अर्को एक वर्ष म्याद थप गरेकोसमेत देखिन्छ। यसरी भएको म्याद थपको विषयलाई लिएर परेको ०७४-WO-०५४४ को रिट निवेदन यस अदालतमा विचाराधीन रहेकोसमेत देखियो। यसपछि बीचमा सम्झौताको निरन्तरता कायम राख्ने सम्बन्धमा कुनै काम भएको वा सम्झौता कायम राख्ने प्रक्रिया अपनाइएको भन्ने देखिँदैन। यस प्रकारको सम्झौता गर्ने, म्याद थप गर्ने कार्य लगानी बोर्डबाट गरिदै आएको र कानूनले समेत लगानी बोर्डलाई नै अछितयारी प्रदान गरेको देखिन्छ। तर मिति २०७९।०३।३१ गते नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषदबाट "माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत परियोजनाको वित्तीय व्यवस्थापनको म्याद मन्त्रिपरिषदबाट निर्णय भएको मितिले दुई वर्ष थप गर्ने" भनी निर्णय गरिएको पाइयो। पहिले करिब ३ वर्ष अगाडि नै म्याद समाप्त भैसकेको र बीचको म्याद थप नभएको अवस्था छाँदाछाँदै निर्णय भएको मिति अर्थात्

६।१।१०

GMR

मिति २०७९।०३।३१ गते देखि दुई वर्ष म्याद थप गर्ने कुराको कुनै तार्किक औचित्य देखिँदैन। साविकमा म्याद थप गर्ने कार्य लगानी बोर्डबाट गर्ने गरिएकोमा अहिले किन सो निर्णय मन्त्रिपरिषदबाट गर्नु परेको हो भन्ने पक्ष पनि विचारणीय देखिन्छ। २०७१ सालमा भएको २ वर्ष अवधिको सम्झौताको म्याद १० वर्ष पछिसम्म (२०८१ सालसम्म) पुग्ने गरी थप गर्नुको कुनै औचित्य पनि देखिँदैन। तसर्थ सुविधा सन्तुलन तथा अपूरणीय रूपमा पर्न जाने क्षति समेतलाई दृष्टिगत गर्दा निवेदकको माग बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गर्नु मनासिब देखिएकाले प्रस्तुत रिट निवेदन अन्तिम किनारा नलागेसम्म माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत परियोजनाको वित्तीय व्यवस्थापनको म्याद थप गर्ने सम्बन्धमा नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषदबाट मिति २०७९।०३।३१ मा भएको निर्णय कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु यथास्थितिमा राख्नु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०७४ को नियम ४९ बमोजिम प्रत्यर्थीहरुका नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरिएको छ। प्रस्तुत विवादको प्रकृतिवाट छिटो छरितो रूपमा किनारा गर्न आवश्यक देखिएको हुँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०७४ को नियम ७३ बमोजिम अग्राधिकार प्रदान गरिएको छ। ०७४-WO-०५४४ को रिट निवेदनसँग लगाउमा साथै राखी नियमानुसार पेश गर्नु भन्नेसमेत बेहोराको रिट नं. ०७९-WC-००६२ मा यस अदालतबाट मिति २०७९।०७।१७ मा भएको आदेश।

d. नेपाल सरकार, लगानी बोर्डबाट पेश भएका लिखित जवाफहरू:

d.१ सर्वेक्षण अनुमति पत्रको आधारमा ५ वर्ष लगाएर सर्वेक्षण गर्ने कामसमेत समाप्त गरिसकेको र अब विद्युत उत्पादन गर्ने अनुमति प्रदान गर्ने कारबाही भइरहेको अवस्थामा अनुचित विलम्ब गरी रिट दर्ता भएको छ। लगानी बोर्ड गठन भएपछि लगानी बोर्ड ऐनको दफा ९ अनुसार र लगानी बोर्डको निर्णय बमोजिम माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत परियोजना लगायतका अरु तेहवटा आयोजनाहरू लगानी बोर्डको मातहतमा ल्याइएको हो। समझदारीपत्रमा आयोजनाको न्यूनतम जडित क्षमता ३०० मेगावाट हुने उल्लेख भएकोले आयोजनालाई Optimize गरी ९०० मेगावाटको क्षमता वृद्धि गर्न समझदारी पत्र र नेपालको कानूनले रोक लगाएको छैन। सो निर्णयले नेपाल सरकार माथि कुनै भार थप्ने काम भएको छैन। विद्युत विकास विभागद्वारा जारी Guidelines for Study of Hydropower Projects अनुसार विकासकर्ताले आयोजना Optimize गर्न सक्ने देखिन्छ। GMR Upper Karnali Hydropower Limited ले मिति २०६५।०२।०८ मा सर्वेक्षण अनुमति प्राप्त गरेकोमा लगानी बोर्डले प्रचलित कानूनको आधारमा मिति २०७०।०२।०४

GMR

GMR

सम्म बहाल हुने गरी म्याद थप गरेको हो। यही समझदारीपत्र सम्बन्धमा गोरख बहादुर वि.सी. समेतको मुद्रामा विस्तृत रूपमा व्याख्या भई निर्णयसमेत भैसकेको छ। समझदारीको दफा ३६ र ३७ को प्रावधानले आयोजनाको तल वा माथी अन्य आयोजना निर्माणको अनुमति दिँदा माथिल्लो कर्णाली आयोजनालाई Due Consideration दिनुपर्छसम्म भनेको हो। अन्य आयोजनालाई अनुमति नदिने भनेको होइन। विपक्षीहरुको रिट निवेदन आधारहीन रहेकोले खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार, लगानी बोर्डको तर्फबाट रिट नं. ०७९-WC-००५७ मा पेश भएको लिखित जवाफ।

८.२ विपक्षीले सार्वजनिक हक र सरोकारको अवस्थालाई वस्तुगत रूपमा प्रभाणित गर्न सक्नु भएको छैन। पी.डी.ए. बृहत छलफल र सहमति पश्चातमात्र सम्पन्न गरिएको समझौता हो। लगानी बोर्डले पी.डी.ए. सम्पन्न गर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ तथा नेपालको अन्य प्रचलित कानूनको उल्लङ्घन गरेको छैन। नेपाल सरकारले गर्ने पी.डी.ए. अनुरूपका समझौता नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १५६(२) र नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ बमोजिम व्यवस्थापिका संसदबाट पारित गराउने पर्ने प्रकृतिका समझौताको वर्गमा नपर्ने भनी सर्वोच्च अदालतबाट व्याख्या भइसकेको छ। पी.डी.ए.ले स्थानीय बासीको खानेपानी, घरेलु र सांस्कृतिक उपयोग आदिलाई प्रभाव पार्ने गरी कुनै पनि क्रियाकलापलाई रोक लगाएको छैन। सोही ऐनबाट ४,१८० मेगावाट उत्पादन गर्न सकिने भनी सन् १९८९ मा गरिएको पूर्व सम्भाव्यता अध्ययन विस्तृत अध्ययन नभएकोले सोको भरमा मात्रै निस्कर्षमा पुरन सकिदैन। सोही क्षमतामा आयोजना बनाउँदा पुँजी जुटाउन चुनौतीपूर्ण हुने, वातावरणमा नकारात्मक असर पर्ने जस्ता कुरा ख्याल गर्नुपर्ने हुन्छ। परियोजना peaking run-off the river को मोडेलमा निर्माण हुने भएको कारणले सुख्खा यामको समयमा पनि नेपाललाई १०८ मेगावाट निःशुल्क ऊर्जा उपलब्ध हुने छ। साथै नेपाल विद्युत प्राधिकरणले जी.एम.आर. अपर कर्णाली हाइड्रोपावर लिमिटेडमा २७% निःशुल्क शेयर प्राप्त गरिसकेको अवस्था छ। नदीको तल्लो तटीय क्षेत्रमा निर्माण हुन सक्ने सिचाई आयोजना र जिवेजन्तुमा पर्न सक्ने असरको बारेमा अध्ययन गरी प्रभाव निराकरण गर्न अपनाउनु पर्ने प्रावधानहरु स्पष्ट रूपमा पी.डी.ए.मा राखिएको छ। परियोजनाको पिकिङ्ग अपरेसनका कारण पर्न सक्ने असरका निदानका उपायका बारेका समेत पी.डी.ए.मा स्पष्ट उल्लेख गरिएको छ। नेपाल सरकार जलस्रोत मन्त्रालय र GMR-ITD Consortium बीच भएको समझदारी पत्रमा आयोजनाको न्यूनतम जडित क्षमता ३०० मेगावाट हुने प्रष्ट

6/10

रूपमा लेखिएकोले नेपाल सरकारको अनुमतिले आयोजनालाई optimize गरी क्षमता वृद्धि गर्न कानूनले रोक लगाएको छैन। क्षमता अभिवृद्धिकै कारणले नेपाल सरकारले १०८ मेगावाट बिजुली बिना मूल्यमा पाउने, क्षमता दस्तुर र ऊर्जा दस्तुर पनि अत्यधिक रूपमा प्राप्त गर्ने स्पष्ट छ। पी.डी.ए. एउटा Concession Agreement को प्रकार हो। अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास र मान्यतालाई अनुसरण गर्नुपर्ने भएकाले सोही बमोजिम पी.डी.ए.मा काबु बाहिरको परिस्थिति (Force Majeure) को वर्गीकरण र व्यवस्था गरिएको छ। पी.डी.ए. अन्तर्गत नेपाल सरकारको कारण अथवा शुद्ध राजनैतिक कारणबाट आइपर्ने काबु बाहिरको अवस्थामा मात्र सरकारले क्षतिपूर्ति दिने व्यवस्था गरिएको छ जुन अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता र अभ्यास अनुसार नै छ। Force Majeure को विषयलाई अनुचित तबरले व्याख्या गरी जनहित एवं राष्ट्रहित विपरीत छ भन्नु उक्तिसंगत छैन। रिट निवेदनमा उल्लेख भए बमोजिम परियोजना नेपाल सरकारको स्वामित्वमा आउने प्रावधान स्पष्ट नभएको कुरा कपोलकल्पित छ। विकासकर्ताले परियोजना निर्माण कार्यलाई ढिलाई गर्न सक्ने सम्भावनालाई प्रतिबन्ध र विलम्बलाई निरुत्साहित गर्नको निमित्त तोकिएको निर्माण अवधिमा निर्माण कार्य सम्पन्न नभएको खण्डमा नेपाल सरकारलाई विकासकर्ताले रु.१,३८९ प्रति मेगावाट प्रति दिनको दरले हर्जाना बुझाउनु पर्ने प्रावधान पनि पीडीएमा राखिएको छ। सम्झौता अवधि समाप्त भए पश्चात अर्थात पच्चीस वर्षको समयावधि पछि विकासकर्ताले सो परियोजना नेपाल सरकारलाई राम्रो परिचालनको अवस्थामा (good operating condition) निःशुल्क हस्तान्तरण गर्नुपर्दछ। त्यसरी गरिने परियोजना हस्तान्तरणको प्रक्रिया, हस्तान्तरणका लागी पूरा गर्नुपर्ने कार्यका बारेमा विस्तृत रूपमा पी.डी.ए.को व्यवस्था गरिएको छ। नेपाल सरकारले जलविद्युत प्रवर्द्धनको लागि जलविद्युत परियोजनाहरूलाई २०७१/७२ को आर्थिक ऐनमा व्यवस्था गरी आय कर छुट दिने तथा २०७१/७२ वजेट वक्तव्य बमोजिम भ्याट छुट दिने नीति अपनाएको छ। सोही नीतिमा आधारित रही माथिल्लो कर्णाली परियोजना समेतलाई आय कर छुट दिने घोषणा गरिएको हो। नेपालले माथिल्लो कर्णाली परियोजना विकासकर्तालाई प्रदान गर्ने वित्तीय सहलियत भन्दा परियोजना विकासकर्ताले नेपाल सरकारलाई बुझाउने कर, राजस्व, निःशुल्क ऊर्जा, लाभांशबाट प्राप्त हुने लाभ नै बढी हुन्छ। नेपाल विद्युत प्राधिकरणको उत्पादन कम्पनीमा रहने २७% प्रतिशत निःशुल्क इकिवटी शेयरको सम्बन्धमा मिति २०६४।११।०९ देखि नै प्रभावकारी हुने गरी हस्ताक्षर भइसकेको छ। भारतमा विद्युतको बिक्रीमा प्राप्त हुने मूल्य पारदर्शी रूपमा नेपाल सरकारलाई जानकारी हुने हुँदा कम मूल्यमा

6/10

6/10

विद्युत बिक्री गरी नेपाल विद्युत प्राधिकरणलाई लाभांशबाट बच्चित गर्न सकिदैन। पी.डी.ए.मा मध्यस्थतालाई विवाद समाधानको विधिको रूपमा छनौट गरिएको छ। नेपालबाट पायक पर्ने, आर्थिक रूपमा पनि कम खर्चिलो हुने स्थान र मध्यस्थताको लागि उत्कृष्ट स्थान मानिनेसमेत भएकोले पी.डी.ए.मा मध्यस्थताको लागि मुकाम सिङ्गापुर रोजिएको हो। सम्झौताको व्याख्याको सन्दर्भमा बेलायती कानून लागू हुने भएता पनि पी.डी.ए.मा व्यवस्था भए बमोजिम परियोजना विकासकर्ताले नेपालको प्रचलित कानूनको पालना गर्नुपर्ने नै हुन्छ। निवेदकको आधारहीन रिट निवेदन खारेज गरी न्याय पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार, लगानी बोर्डसमेतको तर्फबाट रिट नं. ०७९-WC-००५८ र ०७९-WC-००५९ मा पेश भएको करिब एकै मिलानको लिखित जवाफ।

८.३ अप्पर कार्णाली आयोजना विकासको लागि गरिएको परियोजना विकास सम्झौता (PDA) को दफा ३.१.३ मा विकासकर्ताले दुई वर्षभित्र वित्तीय व्यवस्थापन गरिसक्नुपर्ने र उचित कारण भएमा एक वर्ष म्याद थप गर्न सक्ने प्रावधान रहेको अवस्थामा लगानी बोर्डले आफ्नो अधिकार क्षेत्रको प्रयोग गाँदै बोर्डको पच्चीसौ बैठक मार्फत मिति २०७३।०९।२४ मा आयोजनाको वित्तीय व्यवस्थापन गर्ने अवधि एक वर्षको लागि थप्ने निर्णय गरेको हो। विकासकर्ताबाट उक्त PDA को प्रावधान बमोजिम निजी जग्गा प्राप्तिको लागि स्थानीय जग्गाधनीहरूसँग जग्गाको मूल्य निर्धारण, क्रृष्णदाताहरूको खोजी, पुनर्स्थापना तथा पुनर्वास सम्बन्धी योजना लगायतका अन्य योजनाहरूको तयारी, सरोकारवालाहरूसँगको समन्वय लगायतका महत्वपूर्ण जिम्मेवारीहरू पूरा गरिरहेको अवस्थामा विकासकर्ताबाट उक्त PDA को दफा १२ काबु बाहिरको परिस्थिति (Force Majeure) का आधारमा Financial Closure को लागि समयावधि थप गरी पाउन निवेदन गरेकोमा एकपटक पनि यथोचित समय उपलब्ध नगराउँदा सम्झौता भङ्ग हुन गई नेपालमा लगानी गर्न चाहने अन्तर्राष्ट्रिय लगानीकर्ता समुदायमा नकारात्मक सन्देश प्रवाह हुन जाने हुन्छ। रिट निवेदकको मागदावी गलत मनसायबाट प्रेरित भएकोले रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार, लगानी बोर्डको कार्यालय र ऐ. का सहसचिव समेतको तर्फबाट रिट नं. ०७९-WC-००६०मा पेश हुन आएको लिखित जवाफ।

८.४ लगानी बोर्डको मिति २०७३।०९।२४ को बैठकबाट परियोजना विकास सम्झौता(PDA) को दफा ३.१.३ को आधारमा १(एक) वर्ष अर्थात सेप्टेम्बर १८, २०१७ सम्म वित्तीय व्यवस्थापन गरी सक्ने गरी म्याद थप भएको थियो। उक्त

6/10

6/10

सम्झौताको कार्यान्वयनमा लगानी बोर्ड तथा विकासकर्ता दुवै पक्षको स्पष्ट प्रतिबद्धता रहेको र थपिएको अवधिमा पनि वित्तीय व्यवस्थापनको काम सम्पन्न हुन नसकेको पर्याप्त कारण खुलाई विकासकर्ता कम्पनीले १२ जुलाई २०१७ मा पुनः १(एक) वर्षको समय थप हुनुपर्ने माग गरी निवेदन दिएको हो। सम्झौताको दफा ८ अर्थात Acquisition clause बमोजिम नेपाल सरकारले कम्पनीलाई वन क्षेत्र लगायतका अन्य जग्गा सम्झौताले निर्धारण गरेको मितिभित्र उपलब्ध गराउनु पर्ने दायित्व रहेको छ। सम्झौता बमोजिम जग्गा उपलब्ध गराउन नेपाल सरकार प्रतिबद्ध नै रहेको र सम्झौताको दफा ८.३.१(घ) मा day for day basis को आधारमा म्याद थप हुने व्यवस्था रहेकोमा सो सम्बन्धमा बोर्डबाट नीतिगत, प्राविधिक तथा वित्तीय विश्लेषणसमेत गरी आयोजना निर्माणलाई निरन्तरता दिन आवश्यक देखिएको हुँदा लगानी बोर्डको मिति २०७४।०७।२७ को बैठकले आयोजनाको वित्तीय व्यवस्थापनका लागि म्याद समाप्त भएको मिति सेप्टेम्बर १८ २०१७ बाट लागू हुने गरी १(एक) वर्ष म्याद थप गर्ने निर्णय भएको हो। आयोजना विकासकर्ताबाट सम्झौता बमोजिम निजी जग्गा प्राप्तिको लागि स्थानीय जग्गाधनीहरूसँग जग्गाको मूल्य निर्धारण, ऋणदाताहरूको खोजी, पुनर्स्थापना तथा पुनर्वास सम्बन्धी योजना तयारी, सरोकारवालाहरूसँगको समन्वय लगायतका महत्वपूर्ण जिम्मेवारीहरू पूरा गरिरहेको अवस्थामा विकासकर्ताबाट उक्त PDA को दफा १२ को काबु बाहिरको परिस्थिति (Force Majeure) का आधारमा Financial Closure को लागि पुनः समयावधि थप गरी पाउन निवेदन गरेकोमा यथोचित समय उपलब्ध नगराउदा सम्झौता भङ्ग हुन गई क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने अवस्था हुन सक्ने र नेपालमा लगानी गर्न चाहने अन्तर्राष्ट्रिय लगानीकर्ता समुदायमा नकारात्मक सन्देश प्रवाह हुन जाने भएकोले रिट निवेदकको मागदावी गलत छ। रिट निवेदन खोरेज गरी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार, लगानी बोर्डको कार्यालयको रिट नं. ०७९-WC-००६१ मा पेश भएको लिखित जवाफ।

८.५ परियोजना विकास सम्झौता एक करारीय दायित्व सृजना हुने कानूनी दस्तावेज हो। यस्तो विषयमा कुनै तेस्रो पक्षले रिट क्षेत्राधिकारको प्रयोग गरी अदालतमा निवेदन दिने हक प्राप्त हुन सक्दैन। परियोजनाका लागि आवश्यक पर्ने वित्तीय स्रोत मध्येको ऋण प्रबन्ध गर्ने ऋणदातालाई विश्वास सिर्जना गराउनका लागि निश्चित समय आवश्यक पर्ने देखिन्छ। प्रस्तुत परियोजनाको विकासका लागि वित्तीय व्यवस्थापन गर्ने म्याद सम्बन्धमा पी.डी.ए.को धारा ३ मा Condition Subsequent का रूपमा राखिएको देखिन्छ। सोही धाराको व्यवस्थाले म्याद थप

G/N

गर्ने कानूनी आधार सिर्जना गरेको छ। वित्तीय व्यवस्थापनका लागि सम्झौता भएका मितिले २ वर्षभित्र सम्पन्न गरिसक्नु पर्नेमा प्रबर्द्धक कम्पनीले उक्त कार्य गर्न असमर्थ भएकाले १ वर्ष थप गरिएको र अर्को पटकको म्याद सम्झौतामा तोकिएको शर्तसहितका कार्य गर्न जतिदिन ढिला हुन गएको छ सोही आधारमा (day by day basis) थप गरिएको र उक्त निर्णय पी.डी.ए.का व्यवस्थाले सिर्जना गरेका कानूनी अधिकारका आधारमा नै भएको हो। कानूनी आधारमा थपिएको म्याद मिति २०७५।०६।०२ सम्म कायम रहेको। प्रस्तुत परियोजनाबाट उत्पादित ऊर्जा बङ्गलादेशले खरिद गर्न इच्छा जाहेर गरेको बेहोरा उल्लेख गर्दै वित्तीय व्यवस्थापनको म्याद थप गर्न मिति २०७५।०३।२४ मा लगानी बोर्ड समक्ष अनुरोध गरिएको देखिन्छ। सो अनुरोधका सम्बन्धमा लगानी बोर्डबाट राष्ट्रिय योजना आयोगका उपाध्यक्षको संयोजकत्वमा अध्ययन समिति गठन भएको। समितिको अध्ययन पश्चात लगानी बोर्डको सिफारिसमा नेपाल सरकारले पी.डी.ए.को सम्झौताको धारा ३.४.१(C) को पक्षहरू लिखित रूपमा सहमत भएमा भन्ने व्यवस्थाका आधारमा Addendum गरी गरिएको हो। यसरी पी.डी.ए.का व्यवस्थाहरू कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकार र प्रबर्द्धक कम्पनी दुवै पक्षले अधिकतम प्रयास गरिरहेको तथा पी.डी.ए.का व्यवस्थाका आधारमा र निर्धारित समयमा प्रबर्द्धक कम्पनीले म्याद थपका लागि अनुरोध गरेकाले सम्झौता निरन्तर लागू भइरहेको अवस्था छ। पी.डी.ए.को वास्तविक पक्ष भनेको नै नेपाल सरकार हो, प्रतिनिधित्व मात्र लगानी बोर्डले गरेको हो। पी.डी.ए.को दफा 3.4.2 (C) मा उल्लेख भए बमोजिम म्याद थप गर्न सम्झौताको एक पक्ष नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषदको नै सहमति आवश्यक पर्दछ। पी.डी.ए.को प्रावधान अनुसार कम्पनीले थप नयाँ शर्तहरू पालना गर्ने र वित्तीय व्यवस्थापन तोकिएको समयमा सम्पन्न गर्ने गरी निर्णय भई Addendum मार्फत गरिएको म्याद थपमा विरुद्ध दायर भएको रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको रिट नं. ०७९-WC-००६२ मा लगानी बोर्डका तर्फबाट पेश हुन आएको लिखित जवाफ।

९. आयोजना विकासकर्ता जी.एम.आर. अपरकर्णाली हाइड्रोपावर लिमिटेडसमेतको तर्फबाट पेश भएका लिखित जवाफहरू:

९.१ बदर घोषित गर्न माग भएको समझदारीपत्र सम्बन्धमा यसअघि गोरख बहादुर वि.सी. समेतबाट दायर भएको रिट निवेदनमा फैसला भई सो समझदारीपत्र बदर गर्न नपर्ने फैसला भइसकेको छ। करारीय विषयमा रिट क्षेत्र आकर्षित हुँदैन।
 ९.२ प्रतिशत निशुल्क विद्युत र २७ प्रतिशत निशुल्क शेयर दिने तथा ३० वर्षपछि

G/N

५१०

आयोजना नै सम्पूर्ण रूपमा नेपाल सरकारलाई हस्तान्तरण हुने समेतका समझदारीपत्रमा उल्लिखित थुप्रै फाइदाहरु लिने गरी समझदारी भएको हो। सोही समझदारीपत्र बमोजिम नेपाली कम्पनीको रूपमा लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता जी.एम.आर. अपरकर्णली हाइड्रोपावर लि. दर्ता भै सर्वेक्षण अनुमतिपत्र प्राप्त गरी सर्वेक्षणको कार्य गरेको हुँदा नेपाल र नेपालीको अहित भएको छैन। International Competitive Bidding मा GMR ITD Consortium ले सबैभन्दा बढी अंक पाई छनौट भएको हो। सर्वेक्षणको कार्य समाप्त भै उत्पादनको चरणमा प्रवेश गर्न लागेको वेला अनुचित विलम्ब गरी निवेदन दर्ता भएको छ। विपक्षीहरूको मागदावी नै असान्दर्भिक भएको छ। लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ताले आवधिक रूपमा सर्वेक्षण अवधिभर प्रगती विवरण पेश गरेको छ। ३०० मेगावाट बाट ९०० मेगावाट क्षमता वृद्धि ऐन, नियम र कार्यविधि अन्तर्गत नै भएको छ। आयोजनाको क्षमता वृद्धि गर्दा नेपाललाई थप फाइदा पुग्ने स्पष्ट छ। सार्वजनिक सुनुवाइ गरी वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदन तयार भै उक्त प्रतिवेदन स्वीकृतसमेत भैसकेको छ। लगानी बोर्ड ऐन अन्तर्गत प्राप्त अधिकार प्रयोग गरी प्रस्तुत आयोजनालाई लगानी बोर्डले आफू अन्तर्गत राखेको हो। लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्तासँग माथिल्लो कर्णली भन्दा बाहेक अन्य कुनै आयोजनाहरु छैनन्। उक्त आयोजना भन्दा माथि र तलका विभिन्न आयोजनाहरु नेपाल सरकारले अरुलाई नै दिइसकेको छ। समझदारीपत्रको बुँदा नं. ३६ र ३७ मा लेखिएको व्यवस्था को GMRITD Consortium को एकाधिकार कायम हुने होइन। जलविद्युत उत्पादन गर्दा सम्पूर्ण पानी उपयोग हुने होइन। तल्लो तटीय क्षेत्रको खानेपानी, सिचाई, जलचर आदिलाई आवश्यक पर्ने पानी छुट्टाउनु पर्दछ। लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता कम्पनीलाई उपलब्ध गराएको क्षेत्रमा ५४०० मेगावाट क्षमताको आयोजना बन्न सक्दैन, ९०० मेगावाट नै उपयुक्त क्षमता हो। आयोजनाबाट उत्पादन भएको विद्युत ग्रीडमा पठाउदा एउटा मुख्य मिटर राखिने र हरेक outgoing bus bar मा चेक मिटर रहन्छ। नेपाल सरकारको तर्फबाट आयोजनाको कार्यमा प्रत्यक्ष निगरानी रहने भएकोले आयोजनाबाट कति विद्युत उत्पादन भयो भन्ने कुरा नेपाल सरकारलाई थाहा नहुने कुरा होइन। विपक्षीहरूले उठाउनु भएको विवादमा कुन संवैधानिक वा कानूनी प्रश्नको निरोपण गराउन चाहेको हो, सो स्पष्ट छैन। रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको जी.एम.आर. अपरकर्णली हाइड्रोपावर लिमिटेडले रिट नं. ०७९-WC-००५७ मा पेश गरेको लिखित जवाफ।

५१०

६१८

९.२ माथिल्लो कर्णली जलविद्युत आयोजनामा लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ताको प्रत्यक्ष संलग्नता भनेको नेपाल सरकारले प्रकाशन गरेको सुचना अन्तर्गत प्रतिष्पर्धामा भाग लिई प्रतिष्पर्धीहरूमध्ये सबैभन्दा बढि अंक पाई २००८ मा समझदारीपत्र गरी सोही नेपाली कम्पनीको रूपमा जी.एम.आर. अपरकर्णली हाइड्रोपावर लि. मिति २०६५।०९।२० मा दती भएसम्म मात्रै हो। उक्त कम्पनी दर्ता भएपछि माथिल्लो कर्णली जलविद्युत आयोजनाको सबै कार्यहरू सो कम्पनीले नै गरेको हो। रिट निवेदकहरूले International Competitive Bidding लाई स्वीकार गरी परिणाममा मात्रै प्रश्न उठाउनु भएको छ। जी.एम.आर. अपरकर्णली हाइड्रोपावर लि. खडा गरी सर्वेक्षणको कार्य समाप्त गरुन्जेल कुनै प्रश्न नउठाई हाल आएर अनुचित विलम्ब गरी दायर भएको रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको जी.एम.आर. आइ.टी.डी. कन्सोर्टियमको तर्फबाट रिट नं. ०७९-WC-००५८ मा पेश भएको लिखित जवाफ।

९.३ विवादित सम्झौताका तीनवटा पक्षहरूमध्येको कर्णली ट्रान्सिसन कम्पनी प्रा.लि. लाई रिट निवेदनमा विपक्षी बनाइएको छैन। सुनुवाइको मौका नदिई कुनै आदेश जारी हुन सक्दैन। विद्युत विकास विभागले आयोजनाको सम्भाव्यता तथा प्राविधिक अध्ययन प्रतिवेदनलाई हेरी, विचार गरी, आयोजनाको भौगोलिक क्षेत्र नबढाने गरी साविकको ३०० मेगावाटबाट ९०० मेगावाट क्षमता वृद्धि गर्ने स्वीकृति दिएको र सर्वेक्षण अनुमतिपत्र संशोधित भएको हो। सोही क्षेत्रमा ४,९८० मेगावाट क्षमताको आयोजना बन्न सक्ने भनी गरिएको पूर्वसम्भाव्यता अध्ययन प्रारम्भिक अध्ययन मात्र हो। यस्तो अध्ययन प्रतिवेदन केवल सम्भाव्यता अध्ययनको लागि सन्दर्भ सामग्रीसम्म हुन सक्दछ। बिपक्षीहरूले अरुलाई आयोजना बनाउन दिँदा ९०० मेगावाट क्षमता मै दिन मिल्ने तर यस कम्पनीलाई बनाउन दिने हो भने ४,९८० मेगावाट क्षमतामा मात्रै दिनु पर्ने भन्ने दोहोरो मापदण्ड अंगिकार गरेको पाइयो। एकातर्फ उच्च बाँध निर्माण गरी ४,९८० मेगावाट क्षमताको आयोजना बनाउनु पर्ने जिकिर गर्ने अर्कोतर्फ आयोजनाबाट ३ घण्टा पानी छोड्दा तल्लो तटीय क्षेत्रका संरचना तथा वातावरणमा क्षति हुन जाने भनी जिकिर गरेबाट निवेदकहरू अलमल भएको देखियो। आयोजनामा नेपाल सरकारको नियम बमोजिमको मात्रामा तल्लो तटीय क्षेत्रको प्रयोगको लागि पानी छाडिन्छ। सबै पानी थुन्ने होइन। वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन स्वीकृत गर्ने क्रममा नेपाल सरकारले उपरोक्त कुरालाई मध्यनजर गरी mitigation measure हरुलाई स्पष्ट उल्लेख गरेकै छ। आयोजना विकासमा ठुलो रकम लगानी भैसकेको परिप्रेक्ष्यमा

६१९

6/18

समझदारीपत्र भएको मितिले करिब ६ वर्षपछि आएर दिएको निवेदनमा अनुचित विलम्ब भएको छ। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५६(२) को विषयमा सर्वोच्च अदालतबाट नजिर प्रतिपादन भैसकेको छ। नेपालले १२ प्रतिशत निशुल्क विद्युत, २७ प्रतिशत शेयर, रोयलटी, कर, राजस्वको ठुलो रकम पाउने र Concession period समाप्त भएपछि बिना लगानी सम्पूर्ण आयोजना नेपाल सरकारलाई हस्तान्तरण हुने हुँदा सम्झौता राष्ट्र हितमा छ। स्थानीय फाइदा, औद्योगिक फाइदा, रोजगारी तथा दक्षता विकास जस्ता आयोजनाबाट स्थानीयले पाउने लाभको लागि योजना नै बनाई लागू गर्नुपर्ने जस्ता कुराहरु पनि सम्झौतामा उल्लेख छन्। निवेदकहरूले उठाउनु भएका काबुभन्दा बाहिरको परिस्थितिको कुरा, कर छुटको कुरासमेत सम्झौताका पक्षहरूले निर्धारण गर्ने कुरा हो। करारीय विषयमा रिट क्षेत्र आकर्षित हुँदैन। जी.एम.आर.को हाइड्रो इनर्जी विजिनेस युनिट भन्ने छुटै कानूनी अस्तित्व भएको निकाय नभएकोले लिखित जवाफ दर्ता गरिएको छैन। रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको जी.एम.आर. अपरकर्णाली हाइड्रोपावर लि. को तर्फबाट रिट नं. ०७९-WC-००५८ मा पेश भएको लिखित जवाफ।

९.४ आयोजना विकास सम्झौतामा उल्लेख भएका कुराहरु विशुद्ध करारीय विषयवस्तु भएकोले रिट क्षेत्र आकर्षित हुन सक्दैन। लगानी बोर्ड ऐन, २०६८ को दफा ५ ले परियोजनाको सम्बन्धमा लगानीका शर्त निर्धारण गरी सम्झौता गर्ने, गराउने अधिकार लगानी बोर्डलाई दिएको छ। विद्युत ऐन, २०४९ को दफा ३५ ले नेपाल सरकारले कुनै व्यक्ति वा संस्थासित करार गरी सोही करारमा उल्लिखित शर्तहरूको आधारमा विद्युत उत्पादन, प्रसारण वा वितरण गर्ने, गराउन सक्ने गरी अधिकार दिएको छ। कानूनी प्रक्रिया पूरा गरेर भएको सम्झौता बदर हुनु पर्दैन। जी.एम.आर. अपरकर्णाली हाइड्रोपावर लि. ले अनुमतिपत्रमा तोकिएको क्षेत्रभित्र रही सर्वेक्षणको कार्य गरी, आयोजनाको सम्भाव्यता अध्ययन गरी ३०० मेगावाट बाट ९०० मेगावाट हुने गरी क्षमता वृद्धि गर्ने प्रस्ताव गरेको र विद्युत विकास विभागले स्वीकृति दिएको हो। ९०० मेगावाट क्षमताको आयोजना बनाउन सर्वेक्षण, वातावरण प्रभाव मूल्याङ्कसमेत गरिसकेको र सोही बमोजिम आयोजना विकास सम्झौता भएको हो। ४,९८० मेगावाट क्षमताको आयोजना बन्न सक्ने भन्ने हिमालयन पावर कन्सल्टेन्ट्स नामक परामर्शदाताले गरेको पूर्वसम्भाव्यता अध्ययन प्रारम्भिक अध्ययन मात्र हो। के कस्तो अवस्था परेमा Force Majeure को अवस्था सृजना हुने र Force Majeure बाट प्रभावित व्यक्तिले के कस्तो

6/19

५१४

उपचार पाउने भन्ने स्पष्ट व्यवस्था आयोजना विकास सम्झौतामा उल्लेख छ। विपक्षीले जिकिर गरे जस्तो Force Majeure Event हुने बित्तिकै प्रभावित पक्षले क्षतिपूर्ति दावी गर्न सक्ने होइन। Project Review Panel को खर्च उत्पादन कम्पनीको वित्तीय व्यवस्थापन नभएसम्म नेपाल सरकार र लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ताहरूले आधा आधा बेहोर्ने र वित्तीय व्यवस्थापन भएपछि लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ताहरूले पुरै बेहोर्ने व्यवस्था सम्झौताको दफा ५.५.१ मा उल्लेख छ। आयोजनाबाट सरकारले लाभ मात्रै लिने कुनै खर्चको हिस्सेदारी लिन नहुने भन्ने कानूनी व्यवस्था छैन। आयोजनाको लागि आवश्यक जग्गा के कसरी प्राप्त गर्ने भन्ने सम्बन्धमा सम्झौताको दफा ८, अनुसूची-५ र १९ मा स्पष्ट व्यवस्था गरी जिम्मेवारी बाँडफाँड गरिएको छ। नेपाल सरकारले जग्गा प्राप्तिको जिम्मेवारी लिन हुँदैन भन्ने कुनै कानून छैन। लगानी बोर्ड ऐनको दफा ५ को खण्ड (छ) ले आयोजनाको लागि आवश्यक सरकारी जग्गा उपलब्ध गराउने वा जग्गा प्राप्त गरिदिने दायित्व लगानी बोर्डको हुने भनी स्पष्ट उल्लेख छ। विद्युत ऐन, २०४९ को दफा ३३ र जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ मा पनि नेपाल सरकारले आयोजनालाई जग्गा प्राप्त गरिदिने व्यवस्था रहेकोले यसमा रिट क्षेत्रबाट हेर्नु पर्ने अवस्था छैन। लगानी बोर्ड ऐन, २०६८ को दफा ५ को खण्ड (ड) ले लगानी बोर्डलाई कुनै आयोजनाको लागि आर्थिक वा गैरआर्थिक सुविधा निर्धारण गरी उपलब्ध गराउन सक्ने अधिकार तथा कर्तव्य तोकिदिएको छ। त्यस्तै नेपाल सरकारको बजेट, नीति तथा कार्यक्रम र आर्थिक ऐनसमेत विरुद्ध नहुने गरी सरकारले दिएका सहुलियतहरूलाई अन्यथा भन्न मिल्दैन। तल्लो तटीय क्षेत्रमा पर्न सक्ने प्रतिकूल असरका बारेमा वातावरणीय अध्ययन नगरी सम्झौता गरेको भन्ने विपक्षीको जिकिर पनि तथ्यपरक छैन। आयोजनाको समग्र वातावरणीय अध्ययन गरी पेश भएको प्रतिवेदन नेपाल सरकारले मिति २०६९। १२। ३० मा स्वीकृत गरी गरिसकेको छ। आयोजना विकास सम्झौता अन्तर्गत कुनै विवाद भएमा बेलायती कानूनी अन्तर्गत सिङ्गापुरमा मध्यस्थताबाट विवादको समाधान गराउने कुराको सार्वभौमिकतासँग कुनै सम्बन्ध छैन। आयोजनाको शेयर लगानीकर्ता विदेशी भएकोले तेश्रो तटस्थ देशको कानून अनुसार तटस्थ देशमा बसी मध्यस्थताबाट विवादको समाधान गर्ने भनिएको हो। अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन पनि यस्तै रहेको छ। आयोजनाको लागत सम्बन्धमा पनि विपक्षीले जिकिर भ्रामक छ। वित्तीय व्यवस्थापन नभएसम्म आयोजनाको लागत यकिन हुँदैन। माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत आयोजनाबाट बढी विद्युत उत्पादन हुने भएमा त्यसमा सरकारको थप आर्थिक भार नपर्ने हुँदा सरकारले

Ch/10

सित्तैमा लाभको आधा हिस्सा पाउने हो। सबै लगानी लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ताहरूले गर्ने भएकोले कार्बन क्रेडिटबाट हुने लाभको आधा हिस्सा उत्पादन कम्पनीले पाउने कुरालाई अन्यथा भन्न मिल्दैन। निवेदकले उठाउनु भएका विषयहरू के कसरी सार्वजनिक सरोकारका विषयहरू भए भन्ने सम्बन्धमा कुनै कुरा उल्लेख गर्न सक्नु भएको छैन। निवेदनमा एकातर्फ उच्च बाँध निर्माण गरी ४,१८० मेगावाट क्षमताको आयोजना बनाउनु पर्ने भनी जिकिर गर्ने र अर्कोतर्फ तल्लो तटीय क्षेत्रका सिर्चाई सम्बन्धी संरचनाहरूको साथै वन्यजन्तु तथा वातावरणमा समेत गम्भीर क्षति हुन जाने भनी जिकिर गरेबाट निवेदक आफैमा अलमल भएको देखियो। Peaking Power Project मा नियम बमोजिमको परिमाणमा तल्लो तटीय क्षेत्रको प्रयोगको लागि पानी छाडिन्छ, सबै पानी सञ्चित गर्ने होइन। तल्लो तटीय क्षेत्रमा असर सम्बन्धमा अध्ययन गरी उपयुक्त व्यवस्था गर्ने बारे सम्झौतामा स्पष्ट उल्लेख छ। आयोजना विकासमा ठुलो रकम लगानी भैसकेकोमा विलम्ब गरी दायर भएको रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्नेसमेत बेहोराको जी.एम.आर. अपरकर्णाली हाइड्रोपावर लि. र कर्णाली ट्रान्स्मिसेन कम्पनी प्रा.लि. को तर्फबाट रिट नं. ०७९-WC-००५९ मा पेश भएको लिखित जवाफ।

९.५ कुनै निश्चित कारण नभएको तर कम्पनीको काबु भन्दा बाहिरको परिस्थिति परेको कारण भरमजदुर कोशिश गर्दा पनि २ वर्षभित्र वित्तीय व्यवस्थापन हुन नसकेमा १ वर्ष थप हुने व्यवस्था आयोजना विकास सम्झौताको प्रकरण नं. ३.१.३ मा उल्लेख छ। वित्तीय व्यवस्थापन अन्तर्गत अन्तर्राष्ट्रिय विज्ञहरूको स्वतन्त्र टोलीले आयोजनाको प्राविधिक पक्षहरूको मूल्याङ्कन गर्ने र थप सर्वे तथा अनुसन्धान गर्न आदेश दिने, अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड अनुरूप वातावरणीय तथा सामाजिक प्रभाव मूल्याङ्कन गर्ने, जग्गा प्रासिको कार्य समग्र रूपमा मूल्याङ्कन गर्ने जस्ता कार्य गर्नु पर्ने हुन्छ। आवश्यक जग्गा आयोजनालाई हस्तान्तरण गर्नुपर्ने दायित्व नेपाल सरकारको भए पनि सो कार्य हालसम्म भएको छैन। आयोजना निर्यातमुखी भएकोले खरिदकर्ताहरूसँग दीर्घकालीन PDA गर्नुपर्ने हुन्छ। वित्तीय व्यवस्थापन गर्दा लगानीका कागजातहरूमा हस्ताक्षर गर्नु अघि माथि उल्लिखित सबै कुराहरूमा ऋणदाताहरू पूर्णरूपमा सन्तुष्ट भएको हुनु पर्दछ। वित्तीय व्यवस्थापन गर्नुपर्ने अवधिभित्रै नेपालमा ठुला-ठुला भुकम्पहरू गएका हुँदा पनि सबै पूर्वतयारीहरू पूरा हुन सक्ने अवस्था थिएन। उक्त घटनालाई आयोजना विकास सम्झौताले काबु भन्दा बाहिरको परिस्थिति (Force Majeure) को रूपमा हेरेको छ। स्वयं नेपाल सरकार र सो अन्तर्गतको लगानी बोर्डले समेत भुकम्पहरूबाट काबुभन्दा बाहिरको

Ch/10

G/1/R

परिस्थित परेको कुरा लिखित रूपमै जानकारी गराएको छ। आयोजना विकास सम्झौताको प्रकरण नं. १२.१.२ ले भुकम्पलाई काबुभन्दा बाहिरको घटनाको रूपमा परिभाषित गरेको छ। यस्तो काबुभन्दा बाहिरको परिस्थिति परेमा सो घटनाबाट प्रभावित पक्षले पूरा गर्नुपर्ने दायित्वको समयावधी पनि सोही अनुसार दैनिकी रूपमा थप हुँदै जाने व्यवस्था गरेको छ। भुकम्पको लगतै राजनीति अभिप्रेरित हिसात्मक घटना र लामो समयसम्म सिमा नाकाबन्दी भई अर्को काबुभन्दा बाहिरको परिस्थिति परेकोले तोकिएको २ वर्ष म्यादभित्र वित्तीय व्यवस्थापन हुन सक्ने अवस्था थिएन। ती घटनाहरूका कारण नेपाल सरकारले पूरा गर्नुपर्ने दायित्वहरू पूरा हुन ढिला भएकोले पनि वित्तीय व्यवस्थापनको कार्य ढिला हुन गएको हो। जग्गा प्रासिमा ढिलाई भएको, अन्तरदेशीय विद्युत व्यापार सम्बन्धी नीति तथा कानूनहरूको निर्माणमा ढिलाई जस्ता कारणहरूले काबुभन्दा बाहिरको परिस्थितिको सूजना भएको छ। लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ताले २४ अप्रिल २०१६ मा कम्तिमा १ वर्ष म्याद थपको लागि निवेदन दिएकोमा लगानी बोर्डले आयोजना विकास सम्झौताको प्रकरण ३.१.३ अन्तर्गत १ वर्षे म्याद थप गरेको छ। वित्तीय व्यवस्थापन गर्नुपर्ने कुरा, त्यसको समयावधी, म्याद थप, सबै विषयहरू करारीय हक र दायित्वका विषयहरू भएकोले रिट क्षेत्र आकर्षित हुँदैन। रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको जी.एम.आर. अपरकर्णाली हाइड्रोपावर लिमिटेडले रिट नं. ०७९-WC-००६० मा पेश गरेको लिखित जवाफ।

९.६ माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत आयोजनामा लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ताको प्रत्यक्ष संलग्नता २००८ मा सम्पन्न समझदारीपत्र अन्तर्गत नेपाली कम्पनीको रूपमा जी.एम.आर. अपरकर्णाली हाइड्रोपावर लि. दर्ता भएसम्म मात्रै हो। मिति २०६५।०९।२० मा उक्त कम्पनी दर्ता भएपछि आयोजनाको सबै कार्यहरू जी.एम.आर. अपरकर्णाली हाइड्रोपावर लि. ले नै गर्ने हो। आयोजना विकास सम्झौताको शर्त अन्तर्गत रही आयोजनाको वित्तीय व्यवस्थापन गर्ने म्याद १ वर्ष थप गर्ने लगानी बोर्डको निर्णय बदर हुनु पर्ने होइन। रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्नेसमेत बेहोराको जी.एम.आर. आइ.टी.डी. कन्सोर्टियमको तर्फबाट रिट नं. ०७९-WC-००६० मा पेश भएको लिखित जवाफ।

९.७ आयोजना विकास सम्झौताको दफा ३.१.३ अन्तर्गत वित्तीय व्यवस्थापन गर्नुपर्ने शुरुको २४ महिनापछि १ वर्ष म्याद थप हुन सक्ने व्यवस्था छ। काबुभन्दा बाहिरको परिस्थिति (Force Majeure) परेको वा नेपाल सरकारले दायित्व समयमै पूरा नगरेको कारण वित्तीय व्यवस्थापन तोकिएको समयमा सम्पन्न गर्न नसकिएमा

६१०

त्यस्तो अवधिको लागि करारीय दायित्वहरु निलम्बन हुने र त्यस्तो अवधिलाई सम्झौता अन्तर्गत पूरा गर्नुपर्ने कार्य पूरा गर्ने समयमा थप हुने व्यवस्था सम्झौताको दफा १२.५ मा उल्लेख छ। त्यस्तै सम्झौताको दफा ३.४ ले पक्षहरुको सहमतीमा पनि वित्तीय व्यवस्थापनको समय थप गर्न सकिने व्यवस्था गरेको छ। २०७२ सालको भुकम्प र त्यसपछिको नाकाबन्दीको कारण आयोजनाको कार्य अगाडि बढाउन नसकिएको हो। विद्युतको निर्यात सम्बन्धमा आधारभूत वातावरण नै बनी नसकेको कारणले लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ताको काबुभन्दा बाहिरको परिस्थितिको सृजना भएको हो। विद्युत निर्यात बिक्रीको सुनिश्चितता बिना वित्तीय व्यवस्थापन हुन सक्दैन। लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ताले गरिरहेको निरन्तरको प्रयासको बाबजुद पनि काबुभन्दा बाहिरको परिस्थिति परेको कारण र नेपाल सरकारले पूरा गर्नुपर्ने कार्यहरु समयमा पूरा नभएको कारण वित्तीय व्यवस्थापन गर्न ढिलाई भएको कुरालाई मध्यनजर गर्दै लगानी बोर्डले मिति २०७४।०७।२७ को बैठकको निर्णयाटे पुनः १ वर्ष म्याद थप गरेको हो। कुन आयोजनालाई कसरी बनाउने, आयोजनामा भएको प्रगतीको मापन कसरी गर्ने, कतिसम्म म्याद थप गर्ने आदि कुराहरु उक्त आयोजना विकास सम्झौतामा लेखिएका कुराहरु हुन्। करारीय विषयमा रिट क्षेत्र आकर्षित नहुने भनी सम्मानीत अदालतबाट विभिन्न मुद्दामा सिद्धान्त नै प्रतिपादन भइसकेको छ। १२ जुलाई २०१७ को निवेदनबाट म्याद थप माग गरिएकोमा गर्दा १८ सेप्टेम्बर २०१७ बाट लागू हुने गरी मिति २०७४।०७।२७ को निर्णयबाट म्याद थप भएको हो। म्याद गुप्तिर्इ सकेपछि थामिनुलाई अन्यथा भन्नु पर्ने कुनै कारण देखिँदैन। रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको जी.एम.आर. अपरकर्णाली हाइड्रोपावर लिमिटड, ऐ. स्थित अपरकर्णाली ट्रान्समिसन कम्पनी प्राइभेट लिमिटेड र भारतस्थित जी.एम.आर. आइटिङी कन्सोर्टियम समेतकोर्टफबाट रिट नं. ०७९-WC-००६१ मा पेश भएको लिखित जवाफ।

९.८ आयोजनाको वित्तीय व्यवस्थापन गर्नको लागि तेश्रो पटक किन र कसरी म्याद थप गरियो भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा, वित्तीय व्यवस्थापनको दोश्रो पटकको म्याद थप ६ डिसेम्बर २०१७ को पत्रबाट एक वर्षको लागि अर्थात १८ सेप्टेम्बर २०१८ सम्मको लागि भएको थियो। वित्तीय व्यवस्थापनको लागि गर्नु पर्ने प्रमुख कार्यहरु र योजनासमेत उल्लेख गरी लगानी बोर्डलाई ५ जनवरी २०१८ मा जानकारी गराइएको थियो। लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ताको काबुभन्दा बाहिरको परिस्थिति परी थप भएको म्यादभित्र वित्तीय व्यवस्थापन हुन नसकेकोले वित्तीय व्यवस्थापनको

६१०

६१०

लागि आवश्यक पर्ने जग्गा प्राप्ति तथा विद्युत बिक्री गर्ने कार्यमा भएको प्रगतीसमेत खुलाई जुलाई २०१२ देखि नै निवेदन गरिरहेको थियो। त्यसपछि पनि विभिन्न मितिमा निरन्तर रूपमा म्याद थपको लागि अनुरोध गरिएको थियो। यसै बीच मिति २०७५।०९।१५ को सचिवस्तरीय निर्णयबाट ट्रान्स्मिशन लाइन आयोजनाको प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदन स्वीकृत भएको भनी विद्युत विकास विभागले जानकारी गराएको छ। निर्यातमुखी आयोजना भएकोले आयोजनाबाट उत्पादित विद्युत निर्यात गर्नुपर्ने हुँदा सो सम्बन्धमा बङ्गलादेशसँग निरन्तर छलफल, वार्ता तथा पत्राचार भइरहेको थियो। ३० जनवरी २०२० मा बङ्गलादेश पावर डेभलपमेन्ट बोर्डबाट ५०० मेगावाट विद्युत खरिद गर्नको लागि आशयपत्र जारी भएको छ। बङ्गलादेश पावर डेभलपमेन्ट बोर्डसँग ७ जनवरी २०२२ मा विद्युत बिक्री समझौतामा इनिसियल भएको छ। ३ सेप्टेम्बर २०२२ मा अद्यावधिक विद्युत बिक्री समझौतामा इनिसियल भएको छ। अन्यथा नभएसम्म हाल थप भएको २ वर्षे म्यादभित्र वित्तीय व्यवस्थापन हुने निश्चितप्राय छ। आयोजनाबाट उत्पादित विद्युतमध्ये बङ्गलादेशमा ५०० मेगावाट विद्युत बिक्री गर्नको लागि निवेदक कम्पनी, बङ्गलादेश पावर डेभलपमेन्ट बोर्ड र एनटिपिसि विद्युत व्यापार निगम लि. को बीचमा विद्युत बिक्री समझौतामा सहमती भई अन्तिम रूप लिइसकेको छ। वित्तीय व्यवस्थापन गर्नेतर्फ लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ताहरूले गरेको प्रयास, प्रगती र व्यवधानहरू समेतलाई दृष्टिगत गरी म्याद थप भएको हो। आयोजना विकास समझौताको पक्ष नै नेपाल सरकार हो, लगानी बोर्ड होइन। आयोजना विकास समझौता हुँदा पनि मन्त्रिपरिषदकै निर्णयबाट भएकोले म्याद थप गर्नको लागि एडेन्डममा हस्ताक्षर पनि मन्त्रिपरिषदकै निर्णय आवश्यक पर्ने हो। करार गर्ने पक्षहरूको छनौटको स्वतन्त्रता अन्य कारणले अपहरण गर्न मिल्दैन। विपक्षीहरूले रिट निवेदनमा उल्लेख गरे जस्तो निवेदक कम्पनीका शेयरहरू कोही कसैलाई बिक्री गरिएको छैन। विद्युत बिक्री समझौताको लागि बङ्गलादेश पावर डेभलपमेन्ट बोर्डलाई दिनुपर्ने बैंक रयोरेन्टीको लागि रकम जुटाउनको लागि कम्पनीको पुँजी वृद्धि गर्ने कार्य शुरु भई लगानी बोर्डसमक्ष स्वीकृतिको लागि निवेदन पेश गरिएको र लगानी बोर्डले पुँजी वृद्धिको स्वीकृति दिने सम्बन्धमा आवश्यक प्रक्रिया शुरु गरिसकेको जानकारी हुन आएको छ। वित्तीय व्यवस्थापन गर्ने निर्णय बदर गर्दा बङ्गलादेशमा विद्युत बिक्री गर्ने नेपालको योजना नै तुहिने छ। समझौताको प्रकरण ३.१.३ ले विद्युत उत्पादनको हकमा समझौता भएको २४ महिना भित्र वित्तीय व्यवस्थापन गर्नुपर्ने, वित्तीय व्यवस्थापनको म्याद १ वर्ष थप गर्न सकिने उल्लेख

५१०

छ। प्रकरण ३.४.१ खण्ड (C) मा पक्षहरुको लिखित सहमतीमा म्याद थप गर्न सकिने व्यवस्था रहेको छ। यसअघि म्याद थप गर्दा समझौताको शर्तमा परिवर्तन नहुने भएकोले नेपाल सरकारको प्रतिनिधिको हैसियतले लगानी बोर्ड आफैले म्याद थप गरेको हो। तर यसपटक विगतको झै म्याद थप मात्रै भएको छैन, समझौताको शर्तमा नै परिवर्तन भएको छ। Addendum को प्रकरण १.१.१ मा १५ जुलाई २०२२ देखि ६ महिनाभित्र Power Sale Agreement गरी लगानी बोर्डसमक्ष पेश गर्नुपर्ने शर्त रहेको छ। त्यस्तै ऐ. प्रकरण १.१.२ मा २३ महिनाभित्र ऋणदाताहरुसँग फाइनान्सिङ समझौता गरी लगानी बोर्डसमक्ष पेश गर्नु पर्ने र ऐ. प्रकरण १.१.३ मा २४ महिनाभित्र वित्तीय व्यवस्था भएको विवरण लगानी बोर्डसमक्ष पेश गर्नुपर्ने भन्ने उल्लेख छ। उपरोक्त नयाँ शर्त राखेको हुनाले पनि समझौताको पक्षको रूपमा रहेको नेपाल सरकारबाट स्वीकृत भएको हो। समझौता अन्तर्गत नै रही भएको म्याद थप रिट क्षेत्रबाट हेरिने विषय नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको रिट नं. ०७९-WC-००६२ मा जी.एम.आर. अपर कर्णली हाइड्रोपावर लिमिटेड, कर्णली ट्रान्सिमसन कम्पनी प्राइभेट लिमिटेड र जी.एम.आर. आइ.टी.डी. कन्सोर्टियमको तर्फबाट पेश हुन आएको संयुक्त लिखित जवाफ।

१०. नेपाल सरकार, ऊर्जा मन्त्रालयको तर्फबाट पेश भएका लिखित जवाफः

१०.१ समझदारीपत्र गर्दा विद्युत ऐन, २०४९, विद्युत नियमावली, २०५० र जलविद्युत नीति, २०५० अनुसार काम कारबाही भएको छ। प्रतिस्पर्धाको आधारमा जी.एम.आर.लाई छनौट गरिएको हो। विद्युत उत्पादन पछि पानीको जो चाहिने सम्पूर्ण प्रयोग नेपालले गर्न सक्ने छ। प्रस्तुत आयोजनाको माथि र तल अन्य प्रबर्द्धकलाई समेत विद्युत सर्वेक्षण उत्पादनको अनुमति प्रदान गरिएकोले कर्णली नदीमा अन्य आयोजना विकास गर्न GMRIID Consortium India सँग सोधनु पर्ने अवस्था छैन। प्रबर्द्धकले नेपाल सरकारलाई रोयलटी र करहरुका अतिरिक्त बिना मूल्य १२ प्रतिशत विद्युत उपलब्ध गराउनु पर्ने तथा निःशुल्क २७ प्रतिशत शेयर नेपाल विद्युत प्राधिकरणलाई प्रदान गर्ने भएकोले प्रस्तुत समझदारी नेपालको हित अनुकूल छ। समझदारी र अनुमतिपत्रमा उल्लिखित अन्य कुनै शर्तमा परिवर्तन नगरी क्षमता अभिवृद्धि गरी आयोजनाको विकास गर्न खोजेको र नेपाललाई फाइदा हुने हुँदा ९०० मेगावाट गर्न स्वीकृति दिइएको हो। विद्युत उत्पादनको इकाईको अनुगमन लगानीकर्ता, खरिदकर्ता, नेपाल विद्युत प्राधिकरण तथा आयोजनाले गर्न सकिने छ। प्रबर्द्धकले काम गरी तोकिएकौ ३० महिनाभित्र

५११

४/१६

सर्वेक्षणको सम्पूर्ण कार्य सम्पन्न गर्न सम्भव नभएको भनी निवेदन पेश गरेको र सो उचित नै देखिएको एवं समझदारीपत्र अनुरूप प्रबर्द्धकले पेश गर्नुपर्ने सबै कागजात समयमा नै पेश गरेको तथा कार्य प्रगतिको अवस्था राम्रो नै देखिएकोले करारीय सिद्धान्त अनुसार सर्वेक्षणको लागि अवधि प्रदान गरिएको हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार, ऊर्जा मन्त्रालयले रिट नं. ०७९-WC-००५७ मा पेश गरेको लिखित जवाफ।

१०.२ कानून बमोजिम गरिएको करारको विषयमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५६(२) आकर्षित हुने होइन। रिट निवेदकले उठाउनु भएका कतिपय विषयवस्तु गोरख बहादुर वि.सि. समेत र रामचन्द्र चटौतको रिटमा अदालतबाट निर्णय भई सिद्धान्त प्रतिपादन भइसकेकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार, ऊर्जा मन्त्रालयको तर्फबाट रिट नं. ०७९-WC-००५८ र ०७९-WC-००५९ मा पेश हुन आएको लिखित जवाफ।

१०.३ Power Development Agreement को दफा ३.१.३ ले समझौता सम्पन्न भएको २४ महिनाभित्र प्रबर्द्धक कम्पनी जी.एम.आर.ले वित्तीय व्यवस्थापन गर्न व्यापारिक दृष्टिकोणबाट उचित र आवश्यक प्रयत्न गर्दागाईं पनि आफ्नो काबु बाहिरको परिस्थितिका कारण वित्तीय व्यवस्थापन गर्न नसकेमा र एक वर्षभित्रमा वित्तीय व्यवस्थापन गर्न सक्ने योजना पेश गरेमा बढीमा थप एक वर्षको अवधि वित्तीय व्यवस्थापनको लागि थप गर्न सकिने व्यवस्था रहेको छ। सो समझौताका पक्षहरूले आपसी सहमतिमा गरिएको समझौता भएकोले समझौता अनुसार थप एक वर्षको अवधि वित्तीय व्यवस्थापनको लागि पाउन सक्ने नै देखिन्छ। भुकम्प र नाकाबन्दी विघ्मान रहेकै हुँदा त्यस विषयमा पनि थप उल्लेख गर्नुपर्ने देखिँदैन। समझौतामा भएको व्यवस्था अन्तर्गत सक्षम निकायबाट भएको निर्णयलाई बदर हुनु पर्ने होइन। रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार, ऊर्जा मन्त्रालयले रिट नं. ०७९-WC-००६० मा पेश गरेको लिखित जवाफ।

१०.४ PDA को दफा ३.१.३ ले समझौता सम्पन्न भएको २४ महिनाभित्र प्रबर्द्धक कम्पनी जी.एम.आर.ले वित्तीय व्यवस्थापन गर्न व्यापारिक दृष्टिकोणबाट उचित र आवश्यक प्रयत्न गर्दागाईं पनि आफ्नो काबु बाहिरको परिस्थितिका कारण वित्तीय व्यवस्थापन गर्न नसकेमा र एक वर्षभित्रमा वित्तीय व्यवस्थापन गर्न सक्ने योजना पेश गरेमा बढीमा थप एक वर्षको अवधि वित्तीय व्यवस्थापनको लागि थप गर्न सकिने व्यवस्था रहेको छ। लगानी बोर्डको मिति २०७४।०७।२७

८/१०

को बैठकबाट भएको म्याद थप गर्ने निर्णय सम्बन्धमा यस मन्त्रालयको भुमिका रहेको छैन। यस मन्त्रालयबाट निवेदकको हक अधिकारमा आघात पर्ने गरी कुनै निर्णय नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार, ऊर्जा जलस्रोत तथा सिचाई मन्त्रालयले रिट नं. ०७९-WC-००६१ मा पेश गरेको लिखित जवाफ।

१०.५ माथिल्लो कर्णाली जस्ता ठुला जलविद्युत आयोजनामा आर्थिक स्रोत जुटाई वित्तीय व्यवस्थापनका कार्य गर्न स्वभाविक रूपमा केही लामो समय लाग्ने हुन्छ। नेपालको कानूनी व्यवस्थाहरूका अतिरिक्त प्रबर्द्धक कम्पनीका मातृ मुलुक भारत तथा सो आयोजनाको विद्युत खरिद गरी लैजाने बङ्गलादेशको कानूनी व्यवस्थालाई समेत पालना गर्नुपर्दा पनि वित्तीय व्यवस्थापनको अवधि बढि हुन गएको देखिन्छ। २४-२५ अगष्ट २०२२ मा काठमाडौँमा आयोजना भएको नेपाल बङ्गलादेश Joint Working Group र Joint Steering Committee को चौथो बैठकमा माथिल्लो जलविद्युत आयोजनाको ५०० मेगावाट विद्युत खरिद सम्बन्धमा Bangladesh Power Development Board (BPDS), NTPC Vidyut Vyapar Nigam Ltd. (NVVN) र GMR कर्णाली जलविद्युत कम्पनी लिमिटेड बीच हुने भनिएको विद्युत खरिद समझौता (Power Sales Agreement) को प्रगति बारेसमेत छलफल भएको र सो बारे छिटै समझौतामा हस्ताक्षर हुने बङ्गलादेश पक्षले बैठकमा जानकारी पनि गराएको थियो। मिति २०७९।०७।१७।५ मा जारी भएको अन्तरिम आदेश कायम रहेमा उक्त आयोजना निर्माणमा ढिला भई आर्थिक विकासमा नकारात्मक असर पर्दछ। रिट निवेदकहरूको संवैधानिक एवं कानूनी हक अधिकारमा आघात पर्ने गरी यस मन्त्रालयबाट कुनै काम कारबाही गरिएको छैन। रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिचाई मन्त्रालयले रिट नं. ०७९-WC-००६२ मा पेश गरेको लिखित जवाफ।

११. प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयबाट पेश भएका लिखित जवाफ:

११.१ विद्युत ऐन, २०४९ को दफा ३५ अनुसार नेपाल सरकारलाई कुनै पनि व्यक्ति वा संस्थासँग करार गरी जलविद्युतको विद्युत उत्पादन, प्रसारण वा वितरण गर्ने अधिकार रहेको छ। विद्युत ऐन, २०४९ तथा विद्युत नियमावली, २०५० ले विद्युत निर्यात गर्ने जलविद्युत आयोजनाहरूलाई समेत समेटेको छ। प्रस्तुत कानूनी व्यवस्था बमोजिम जलविद्युत माथिल्लो कर्णाली समेतका आयोजनाहरू स्वदेशी तथा विदेशी प्रबर्द्धकहरूद्वारा प्रतिस्पर्धाको माध्यमबाट कार्यान्वयन गर्ने उद्देश्य अनुरूप प्रस्ताव आव्हान गर्ने लगायतका आवश्यक काम कारबाही हुँदै आएको

८/१०

६१४

छ। नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद) को मिति २०६४।०९।१५ को निर्णयबाट गठित वार्ता समितिले वार्ता गरी सो समितिबाट सिफारिस भई आए बमोजिम प्रचलित कानून बमोजिम समझदारी पत्रमा हस्ताक्षर भएकोले विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालयले रिट नं. ०७९-WC-००५७ मा पेश गरेको लिखित जवाफ।

११.२ ऊर्जा मन्त्रालयको प्रस्ताव बमोजिम मिति २०७१।०६।०२ को मन्त्रिपरिषदको बैठकले कर्णाली जलविद्युत आयोजनाको आयोजना विकास सम्झौताको मस्यौदा स्वीकृत गर्ने, सम्झौतामा नेपालको तर्फबाट लगानी बोर्डका कार्यकारी प्रमुख श्री राधेश पन्तलाई हस्ताक्षर गर्ने अघितयारी दिने, आयोजना कार्यान्वयनलाई सहजीकरण गर्न सहसचिव ऊर्जा मन्त्रालय सदस्य सचिव रहेको उच्चस्तरीय समन्वय समिति गठन गर्ने निर्णय भएको हो। उक्त परियोजना नेपाल सरकारले अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा बोलपत्र आव्हान गरी जि.एम.आर. लाई छनौट गरी मिति २०६४।०९।१० मा आयोजनाको विकास तथा सञ्चालनका सम्बन्धमा समझदारीपत्र सम्पन्न भएको हो। उक्त समझदारी पत्रको आधारमा मुलुकको सर्वाधिक हित अनुकूल हुने गरी नै आयोजना विकास सम्झौता भएको हो। परियोजनाबाट नेपाल सरकारलाई १२ प्रतिशत विद्युत ऊर्जा र २७ प्रतिशत निःशुल्क शेयर प्राप्त हुने व्यवस्था छ। पच्चीस वर्ष पश्चात उक्त आयोजनाको स्वामित्व निःशुल्क रूपमा नेपाल सरकारमा नै आउने छ। उक्त आयोजना जलविद्युत आयोजना भएको हुँदा प्राकृतिक स्रोत तथा त्यसको उपयोगको बाँडफाँडको विषय उक्त सम्झौताका हकमा सान्दर्भिक नै नहुने हुँदा सो सम्झौता गर्दा धारा १५६ को उपधारा (२) विपरीत भएको भन्न मिल्ने हुँदैन। कूल ४,१८० मेगावाट बिजुली उत्पादन हुन सक्ने भन्ने विषय प्राविधिक रूपले निक्यौल हुनुपर्ने प्रकृतिको भएकोले यस्तो विषय न्यायिक निरूपण गर्नुपर्ने होइन। रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालयले रिट नं. ०७९-WC-००५८ मा पेश गरेको लिखित जवाफ।

११.३ मुलुकको हितलाई सर्वमान्य मानी पूर्वाधार संरचनाको निर्माण तथा विकास गर्न लगानी बोर्ड ऐन, २०६८ ले दिएको मार्गदर्शन बमोजिम सरकारी-निजी-साझेदारीको सिद्धान्त र लगानी बोर्डको कार्यालयले तयार परेको जलविद्युत परियोजना निर्देशक सिद्धान्तको आधारमा विकासकर्त्तासँग पी.डी.ए. गरेको हो। नेपाल सरकारले गर्ने पी.डी.ए. अनुरूपका सम्झौता नेपालको अन्तरिम संविधान

८/१०

२०६३ को धारा १५६ को उपधारा (२), नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ बमोजिम व्यवस्थापिका संसदबाट पारित गराउने पर्ने प्रकृतिका समझौताको वर्गमा नपर्ने भनी सर्वोच्च अदालतबाट व्याख्या भइसकेको छ। पी.डी.ए.ले प्राकृतिक स्रोत तथा त्यसको उपयोगको बाँहफाँडको विषयवस्तुलाई नसमेटेको र यो कुनै विदेशी राज्य वा सरकारसँगको सन्धि, समझौता नभएको हुनाले पी.डी.ए.लाई व्यवस्थापिका संसदमा लगि निर्धारित प्रक्रिया अपनाई अनिवार्य रूपमा पारित गराउनुपर्ने बन्धनकारी संवैधानिक प्रावधान रहेको छैन। त्यसैगरी पी.डी.ए.ले जलस्रोतको प्रयोग राष्ट्रिय हितमा नै उपयोग गर्ने गरी व्यवस्था गरेको छ र साथै स्थानीय समुदायको जलस्रोत माथिको प्राथमिकतालाई आघात पुऱ्याउने कार्य गरेको छैन। रिट निवेदन खारेज योग्य छ भन्नेसमेत बेहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयले रिट नं. ०७९-WC-००५९ मा पेश गरेकोको लिखित जवाफ।

११.४ परियोजना विकास समझौता (PDA) को बुँदा नं. ३.१.३ मा दुई वर्षभित्र परियोजनाको वित्तीय व्यवस्थापन गर्नुपर्ने तर कम्पनीले प्रयास गर्दागाई असमर्थ भएको अवस्थामा एक वर्ष थप गर्न सकिने भन्ने व्यवस्था छ। उक्त परियोजना समयमै सम्पन्न गराउने सम्बन्धमा नेपाल सरकार क्रियाशील र संवेदनशील छ। परियोजना सञ्चालन गर्दा आइपर्ने विभिन्न प्राकृतिक एवं अन्य चुनौतिहरूको कारणबाट पनि कतिपय अवस्थामा लक्षित समयमानै परियोजना सम्पन्न गर्न कठिनाई हुने यथार्थ हो। उक्त कम्पनीले वित्तीय व्यवस्थापन गर्न नसकेको कारणबाट म्याद थप गर्न के कस्ता आधारहरू लिइए र ती आधारहरू पर्यास थिए वा थिएनन् भन्ने विषय रिट क्षेत्रबाट निक्यौल हुने विषय नभएको हुँदा रिट निवेदन जिकिर खारेजी भागी छ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयले रिट नं. ०७९-WC-००६० मा पेश भएको लिखित जवाफ।

११.५ माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत परियोजना लगानी बोर्ड ऐन, २०६८ बमोजिम लगानी बोर्डबाट प्रबर्द्धन गरिएको परियोजना हो। उक्त परियोजना मुलुकको जलविद्युतको विकासमा ठूलो र महत्वपूर्ण परियोजना भएकोले उक्त परियोजना मुलुकको हितमा र समयमै सम्पन्न गराउने सम्बन्धमा नेपाल सरकार क्रियाशील र संवेदनशील छ। परियोजना सञ्चालन गर्दा आइपर्ने विभिन्न प्राकृतिक एवं अन्य चुनौतिहरूको कारणबाट पनि कतिपय अवस्थामा लक्षित समयमानै परियोजना सम्पन्न गर्न कठिनाई हुने विषयलाई अन्यथा भन्न मिल्ने हुँदैन भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल

सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालयबाट रिट नं. ०७९-WC-००६१ मा पेश भएको लिखित जवाफ।

११.६ लगानी बोर्डको २५ औं बैठकले मिति २०७४।०६।०२ भित्र वित्तीय व्यवस्थापन गरिसक्ने शर्तसहित पी.डी.ए.को दफा ३.१.३. को आधारमा पहिलो पटक म्याद थप गरेको, बोर्डको २८ औं बैठकले मिति २०७५।०६।०२ भित्र वित्तीय व्यवस्थापन गरिसक्ने शर्त तोकी पी.डी.ए.को दफा ३.४.१(B) बमोजिम day for day basis बमोजिम दोस्रो पटक म्याद थप गरेको र बोर्डको ५१ औं बैठकले माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत परियोजनाको वित्तीय व्यवस्थापनको म्याद थप गर्ने सम्बन्धमा केही शर्तहरूको पालना गर्ने गरी तेस्रो पटक म्याद थप गर्न स्वीकृतिका लागि नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस गर्ने निर्णय गरेको देखिन्छ। पी.डी.ए.को दफा ३.४.२(C) मा पक्षहरूको लिखित सहमतिमा समझौतामा उल्लेख भएका Condition Subsequent को म्याद थप गर्न सकिनेछ भन्ने उल्लेख भएको छ। नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषदबाट वित्तीय व्यवस्थापनको तेस्रो पटक म्याद थप गर्दा पी.डी.ए.को दफा ३.४.२(C) बमोजिम Addendum मा थप शर्तहरू तोकेको र उक्त Addendum नेपाल सरकार र विकासकर्ता कम्पनी बीच भएको पी.डी.ए.को अभिन्न अङ्गको रूपमा रहेको छ। नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषदले मिति २०७९।०३।३१ मा विकासकर्ता कम्पनी GMR Upper Karnali Hydropower Limited ले ६ महिनाभित्र ऊर्जा बिक्री समझौता (Power Sale Agreement) सम्पन्न गरी लगानी बोर्डसमक्ष पेश गर्ने, २३ महिनाभित्र ऋणदातासँग वित्तीय समझौता गरी लगानी बोर्डसमक्ष पेश गर्ने २४ महिनाभित्र परियोजनाको वित्तीय व्यवस्थापन सम्पन्न गरी लगानी बोर्डसमक्ष पेश गर्ने र ७ दिनभित्र कार्यतालिका सहितको विवरण लगानी बोर्डसमक्ष पेश गर्ने भनी शर्तहरू तोकिएको छ। तेस्रो पटकको म्याद थप समझौताका प्रावधानहरू बमोजिम नभई पी.डी.ए.को अभिन्न अङ्ग हुने गरी थप शर्तहरू तोकिएकोले पी.डी.ए. स्वीकृत गर्ने निकायबाटै म्याद थप हुनु पर्ने भए बमोजिम नेपाल सरकारबाट निर्णय गर्नु परेको हो। पी.डी.ए.को म्याद र वित्तीय व्यवस्थापनको लागि दिएको समय सीमा दुई फरक विषय हुन्। वित्तीय व्यवस्थापनको म्याद समाप्त हुँदैमा समझौताको अन्य दायित्वबाट पक्षहरू मुक्त हुने होइन। जी.एम.आर.सँग पी.डी.ए. भएको समयदेखि हालसम्म परियोजनाको विकासमा उल्लेखनीय प्रगति भएका छन्। परियोजना विकासको निमित्त आवश्यक जग्गा प्राप्तिको काम, परियोजनाबाट उत्पादित विद्युत बञ्जलादेशले खरिद गर्ने सुनिश्चितता, बञ्जलादेश विद्युत निर्यात गर्न भारतको भुमि

५१०

प्रयोग गर्न दिने सकारात्मक प्रतिक्रिया प्राप्त भएको अवस्था छ। यस कार्यका लागि म्याद थप नहुने हो भने नेपालको विद्युत व्यापारको क्षेत्रमा दूरगामी असर गर्ने गरी भए गरेका कार्यहरूले मूर्तता नपाउने अवस्था सिर्जना हुन जाने र पी.डी.ए.को व्यवस्था कार्यान्वयन नहुँदा नेपाल सरकारलाई समेत ठूलो आर्थिक दायित्व सिर्जना हुने देखिएको छ। तसर्थ रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालयले रिट नं. ०७९-WC-००६२ मा पेश गरेको लिखित जवाफ।

१२. नेपाल सरकार विद्युत विकास विभागबाट पेश भएको लिखित जवाफ बेहोरा:

१२.१ प्रचलित विद्युत ऐन, नियम अनुसार प्रतिस्पर्धाको आधारमा प्रबद्धक छनौट गरी समझदारी गरिएको हो। विपक्षीले उठाउनु भएको कतिपय विषयमा सर्वोच्च अदालतबाट निरोपण भइसकेको छ। विद्युत गृहबाट विद्युत उत्पादन पश्चात पानी सोही नदीमा नै मिसिई अन्य प्रयोजनको लागि प्रयोग गर्न सकिने नै हुन्छ। कर्णाली नदीमा अन्य आयोजना विकास गर्न GMR ITD Consortium India सँग सोधनु पर्ने अवस्था छैन। आयोजनाको तल र माथी अन्य आयोजनाको अनुमति अन्य प्रबद्धकलाई प्रदान भएको छ। स्थानीय जनताको लागि गर्नुपर्ने कार्यक्रमहरु वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको छ। जलविद्युत आयोजनाबाट प्राप्त हुने रोयलटी स्थानीय तहमा बौँडफाँड गर्ने व्यवस्था गरिएको छ। आयोजनाको उत्पादन अनुमतिपत्रको अवधि समाप्त भएपछि प्रबद्धकले राम्रो चालु अवस्थामा उक्त आयोजना नेपाल सरकारलाई बिना मूल्य हस्तान्तरण गर्नुपर्ने हुँदा प्रस्तुत समझदारी राष्ट्रघाती नभई नेपालको हित अनुकूल छ। समझदारीपत्रमा न्यूनतम जडित क्षमता ३०० मेगावाट उल्लेख भएको, Guidelines for study of Hydropower Projects अनुसार आयोजनाको क्षमता निर्क्यौल गर्न सकिने व्यवस्था रहेको र नेपाललाई फाइदा हुने भएकोले ९०० मेगावाट गर्न स्वीकृति दिइएको हो। तोकिएको ३० महिनाभित्र सर्वेक्षणको सम्पूर्ण कार्य सम्पन्न गर्न सम्भव नभएको भनी प्रबद्धकले निवेदन पेश गरेको तथा कार्य प्रगतिको अवस्था राम्रो भएकोले थप अवधि प्रदान गरिएको हो। रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार, विद्युत विकास विभागले रिट नं. ०७९-WC-००५७ मा पेश गरेको लिखित जवाफ।

१२.२ माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत आयोजना निर्माण सम्बन्धमा भएको आयोजना विकास समझौता प्राकृतिक स्रोतको बौँडफाँडको रूपमा नभै पानीबाट उत्पादन हुने विद्युतीय शक्तिको व्यापारिक प्रयोगसँग सम्बन्धित छ। उक्त आयोजनाबाट

५१०

६१८

विद्युत उत्पादन भए पश्चात पनि उक्त स्रोतको पानी नेपालभित्र नै बरने अवस्थामा प्राकृतिक स्रोतमा प्रतिकूल प्रभाव पर्ने अवस्था छैन। कानून बमोजिम गरिएको सम्झौता प्रचलित कानून र देश हित विपरीत नभएकाले रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार, ऊर्जा मन्त्रालय, विद्युत विकास विभागको तर्फबाट रिट नं. ०७९-WC-००५८ मा पेश गरेको लिखित जवाफ।

१२.३ आयोजना विकास सम्झौता प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँडको रूपमा नभै पानीबाट उत्पादन हुने विद्युत शक्तिको व्यापारिक प्रयोगसँग सम्बन्धित छ। उक्त आयोजनाबाट विद्युत उत्पादन भए पश्चात पनि उक्त स्रोतको पानी नेपालभित्र नै बरने अवस्थामा प्राकृतिक स्रोतमा प्रतिकूल प्रभाव पर्ने अवस्था छैन। राष्ट्रको विकास र समग्र विद्युत क्षेत्रको विकास गर्ने उद्देश्यले कानून बमोजिम गरिएको सम्झौता प्रचलित कानून र देश हित विपरीत नभएकाले निवेदकको माग बमोजिम रिट जारी हुने अवस्था छैन। रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार, ऊर्जा मन्त्रालय, विद्युत विकास विभागले रिट नं. ०७९-WC-००५९ मा पेश भएको लिखित जवाफ।

१३. विपक्षीले लिएका जिकिरका सम्बन्धमा यस मन्त्रालयको कुनै भुमिका र संलग्नता नभएको हुँदा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाउनुको कुनै औचित्य छैन। तसर्थ विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयले रिट नं. ०७९-WC-००५७ मा पेश गरेको लिखित जवाफ।

१४. माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत आयोजना सञ्चालन सम्बन्धमा सरकारले प्रशस्त छलफल र गृहकार्य गरी आयोजनाबाट नेपालले पाउने लाभ र फाइदाको विश्लेषण र विवेचना गरी यो आयोजना कार्यान्वयन गर्ने सम्झौता गरिएको हो। यो आयोजना कार्यान्वयनको लागि सम्झौता गर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान र प्रचलित कुनै पनि नेपाल कानूनको उल्लंघन गरिएको छैन। संविधान र कानूनी व्यवस्थाका परिधिभित्रै रहेर समय मै आयोजना सम्पन्न गरी विद्युत उत्पादन गरी केही हदसम्म आर्थिक सहुलियतसमेत दिने गरी आयोजना सकेसम्म छिटो सम्पन्न होस भन्ने ध्येय राखिएको छ। निर्माण कार्यमा बाधा उत्पन्न नहोस, काबु बाहिरको परिस्थितिको सृजना नहोस भन्नाका लागि र त्यस्तो परिस्थिति आई परेमा सम्झौताको अर्को पक्षलाई आधिकारी आधिकारी पारी छिटो आयोजना निर्माण सम्पन्न गर्न केही (Force Majuere) का प्रावधानहरु राखिएका हुन्। प्रचलित कानून बमोजिम नै आयोजनालाई कर महसुल आदिमा छुट सहुलियत प्रदान गरिएको हो। रिट निवेदन झुटा छ खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयले

६१९

ग्रन्थ

रिट नं. ०७९-WC-००५८ र ०७९-WC-००५९ मा पेश गरेको करिब एकै मिलानको लिखित जवाफ ।

१५. यस मन्त्रालयबाट मिति २०६९।१२।३० मा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन (EIA) स्वीकृत भएको देखिन्छ । सो आयोजनाको EIA स्वीकृत गर्दा सो आयोजनाबाट आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, जैविक, भौतिक वातावरणमा पर्न सक्ने प्रभावहरु, तीनको न्यूनिकरणका उपायहरु र आयोजनाका तर्फबाट वातावरणीय संरक्षणका लागि गर्ने प्रयासहरु समेतको विस्तृत अध्ययन गराई विषयगत विज्ञहरूका राय/सुझाव एवं प्रतिकृयाहरु लिई समावेश गर्न लगाई विभिन्न चरणमा छलफल र परामर्श गरी अन्तिम रूपमा EIA प्रतिवेदन तयार भएपछि मात्र स्वीकृत गरिएको हो । वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गरिएको छैन भन्ने निवेदनदावी तर्कसंगत देखिँदैन भन्नेसमेत बेहोराको विज्ञान, प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालयले रिट नं. ०७९-WC-००५७, ०७९-WC-००५८ र ०७९-WC-००५९ मा पेश गरेको करिब एकै मिलानको लिखित जवाफ ।
१६. यस मन्त्रालयको के कस्तो काम कारबाहीले रिट निवेदकको मौलिक हकको उल्लंघन भएको हो, रिट निवेदनमा उल्लेख नभएकोले बिना आधार र कारण यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दायर भएको रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार, सिचाई मन्त्रालयको तर्फबाट रिट नं. ०७९-WC-००५८ र ०७९-WC-००५९ मा पेश भएको करिब एकै मिलानको लिखित जवाफ ।
१७. माथिल्लो कर्णाली आयोजनाको जलविद्युत उत्पादन एवं वितरण सम्बन्धमा नेपाल विद्युत प्राधिकरणबाट के कार्य भएको हो र उक्त कार्य के कुन आधारमा कानून वा सार्वजनिक हित प्रतिकुल भएको हो निवेदन पत्रमा खुलाउन र प्रमाणित गर्न सकेको छैन । विवादीत विषयमा यसभन्दा पहिले समेत विभिन्न व्यक्तिबाट सार्वजनिक सरोकारको विवादको रूपमा निवेदनपत्र दायर भैसकेकोले निवेदनपत्र निष्प्रयोजित रहेको छ । जलस्रोतबाट जलविद्युत उत्पादन गरी बिक्री वितरण गर्ने कार्य सम्बन्धमा नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १५६ को प्रावधान आकर्षित हुँदैन भनी अदालतबाट सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ । जलस्रोतबाट उत्पादीत विद्युत व्यापारीक वस्तु भएको यसलाई व्यापारीक रूपमा उत्पादन खरिदविक्री हुने गरेको तथ्यले नै प्रमाणित गर्दछ । जलस्रोतको समुचित उपयोग गर्नु र त्यसलाई फरक फरक स्वामित्व हुने गरी बाडफाड गर्नु फरक अवस्था हो । जलस्रोत ऐन, २०४९ को दफा ३ ले नेपाल भित्रको जलस्रोतको स्वामित्व नेपाल सरकारमा रहने व्यवस्था गरेको छ । तसर्थ जलस्रोतको समुचित र प्रभावकारी उपयोग सम्बन्धमा नेपाल सरकारले आवश्यक निर्णय गर्नसक्दछ । आर्थिक स्रोत, लगानीको व्यवस्था सोको लागि सुविधा दिने लिने जस्ता व्यवसायीक र नीतिगत तत्व निहित

६/१८

विषयहरु स्पष्ट रूपमा कानुनले रोक लगाएको अवस्थामा बाहेक न्यायिक पुनरावलोकनको विषय हुनसक्दैन। निवेदनपत्र खारेज भागी हुँदा खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल विद्युत प्राधिकरणको तर्फबाट रिट नं. ०७९-WC-००५९ र ०७९-WC-००५९ मा पेश भएको करिब एकै मिलानको लिखित जवाफ।

१८. समझौताका प्रावधानहरु संविधान एवं कुन कानूनसँग के कति कारणले बाझिएका हुन् सो कुरा निवेदनमा स्पष्ट रूपमा खुलाउन सकेको देखिँदैन। सर्वोच्च अदालतबाट ने.का.प. २०७०, निर्णय नं. ८९८२ को मुद्दामा नेपाल सरकारलाई कुनै पक्षसँग जलविद्युत आयोजनाको सञ्चालन सम्बन्धमा प्रचलित विद्युत सम्बन्धी ऐन, नियम र नीति अन्तर्गत निर्णय गरी कुनै आयोजना सञ्चालन गर्ने समझौता गर्ने अधिकार भएकै देखिएको र त्यस्तो विषयमा सामान्य कानून एवं करारको समेत विषय देखिन आएकोले यस्तो प्रचलित कानून तथा कानून बमोजिम कायम रहेको करारको विषयवस्तुमा यस अदालतले असाधारण अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरी हस्तक्षेप गर्नु उपयुक्त नहुने भन्ने व्याख्यासमेत भएको सन्दर्भमा विपक्षीको निवेदन जिकिर निर्थक देखिंदा खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको कानून, न्याय, संविधानसभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयको तर्फबाट रिट नं. ०७९-WC-००५८ मा पेश भएको लिखित जवाफ।
१९. कानून बमोजिम गठन भएको समितिले पी.डी.ए. उपर अध्ययन गरी तोकिएको मितिमा सुझावसहितको प्रतिवेदन संविधान तथा कानून बमोजिम निर्माण भएको बोर्डमा कानून बमोजिम नै तयार गरी पेश गरेको पी.डी.ए.लाई बदर घोषित हुनु पर्ने स्पष्ट आधार र कारण देखिँदैन। नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद) को मिति २०७१।६।२ को निर्णयानुसार माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत आयोजना कार्यान्वयनलाई सहजीकरण गर्ने प्रयोजनको लागि मेरो संयोजकत्वमा समिति गठन भएको हो। सो समितिले योजना कार्यान्वयनको क्रममा सहजीकरण मात्र गर्ने हो थप केही गरिरहने होइन रिट निवेदनको दावी आधारहीन छ खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको राष्ट्रिय योजना आयोगको तर्फबाट रिट नं. ०७९-WC-००५८ मा पेश भएको लिखित जवाफ।
२०. यस मन्त्रालयले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३५ को व्यवस्था कार्यान्वयनमा प्राथमिकताका साथ वार्षिक कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेको छ। यस मन्त्रालयबाट उक्त संवैधानिक व्यवस्थाको प्रतिकूल हुने गरी कुनै काम कारबाही नभएको हुँदा आधारहीन रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार, वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयले रिट नं. ०७९-WC-००५७ मा पेश गरेको लिखित जवाफ।
२१. निवेदकले उल्लेख गरेको माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत परियोजना सम्बन्धी कुनै पनि विषय यस व्यवस्थापिका-संसदमा छलफलका लागि पेश नभएको र संसदको तर्फबाट

(Signature)

कुनै काम कारवाही नभएको अवस्थामा व्यवस्थापिका संसदलाई विपक्षी बनाई दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी छ। विपक्षीले उठाएका विषयका सम्बन्धमा सम्झौता गर्ने नेपाल सरकारका सरोकारवाला निकायबाट स्पष्ट हुने नै हुँदा व्यवस्थापिका-संसदलाई विपक्षी बनाउनु पर्ने आधार र कारण छैन। रिट खारेज गरि पाउँ भन्ने समेत बेहोराको व्यवस्थापिका संसद सचिवालयको तर्फबाट रिट नं. ०७९-WC-००५९ मा पेश भएको को लिखित जवाफ।

२२. माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत परियोजना सम्बन्धमा नेपाल सरकार लगानी बोर्ड र जी.एम.आर. कम्पनीबीच मिति २०७१।०६।०३ मा परियोजना सम्झौता (पी.डी.ए.) भएपछि र पी.डी.ए. सम्झौता हुनु अघि मिति २०६४।१०।१० मा नेपाल सरकार, जलस्रोत मन्त्रालय र जी.एम.आर. कम्पनी बीच सम्पन्न Memorandum of Understanding (MOU) पछि सम्झौता र MOU विरुद्ध यस अदालतमा दर्ता भएका रिट निवेदन ०६९-WO-१४२५, ०७१-WO-०२४८, ०७१-WO-०६३८, ०७३-WO-०९५४, ०७४-WO-०५४४ र पछिल्लो ०७९-WO-०४२९ मा नेपालको प्रमुख प्राकृतिक स्रोत जलस्रोतको उपयोग र बाँडफाँडको सम्बन्धमा संवैधानिक र कानूनी प्रश्न उठाइएको छ। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५६ को उपधारा २(घ) र नेपालको संविधानको धारा २७९ को उपधारा २(घ) मा प्राकृतिक स्रोत तथा त्यसको उपयोगको बाँडफाँडको सम्बन्धमा के कसरी निर्णय गर्ने भन्ने सम्बन्धमा संवैधानिक व्यवस्था रहेको परिप्रेक्षमा नेपालको जलस्रोतको उपयोग र बाँडफाँड सम्बन्धमा निम्न प्रयहरु दीर्घकालसम्म उठिरहने प्रकृतिका रहेको देखिन्छन्:- १. नेपाल सरकार लगानी बोर्ड एउटा पक्ष र अर्को पक्ष विदेशी लगानी रहेको विद्युत उत्पादन सम्बन्धी सम्झौता नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५६(२)(घ) र नेपालको संविधानको धारा २७९(२)(घ) बमोजिम संसदबाट अनुमोदन हुनुपर्ने प्रकृतिको सम्झौता हो या होइन? २. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५६(२)(घ) र नेपालको संविधानको धारा २७९(२)(घ) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा रहेको संवैधानिक प्रावधानले कस्तो सन्धि वा सम्झौतालाई राष्ट्रलाई व्यापक, गम्भीर वा दिर्घकालीन असर नपर्ने साधारण प्रकृतिका सन्धि वा सम्झौता मानिनु पर्ने भनिएको हो? ३. नेपाल सरकार लगानी बोर्ड र जी.एम.आर. कम्पनी बीच मिति २०७१।०६।०३ मा भएको परियोजना सम्झौता (पी.डी.ए.) लाई लागू गर्नु अघि नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५६(२)(घ) वा नेपालको संविधानको धारा २७९(२) को प्रक्रिया पूरा गर्नुपर्ने हो वा होइन? यसप्रकार नेपालको प्रमुख प्राकृतिक स्रोतहरूमध्ये जलस्रोत एउटा प्राकृतिक स्रोत रहेको र यसको उपयोग एवं बाँडफाँडको विषयलाई

३। १०

लिएर योसँग सम्बन्धित सन्धि सम्झौताहरु संसदबाट अनुमोदन हुनुपर्ने वा नपर्ने भन्ने सम्बन्धमा बारम्बार प्रश्न उठिरहने गरेको एवं प्रस्तुत निवेदनमा पनि नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १५६(२) तथा हाल प्रचलित नेपालको संविधानको धारा २७९(२) को गम्भीर संवैधानिक व्याख्याको प्रश्न उठाइएको पाइदा यस सम्बन्धमा संवैधानिक इजलासबाटै व्याख्या भई पछि सम्मका लागि मार्गदर्शन हुनु मनासिब देखिएकोले प्रस्तुत निवेदनहरूको लगत कट्टा गरी पेश हुन आएका सबै निवेदनहरू संवैधानिक इजलासबाट सुनुवाइ हुने व्यवस्थापनका लागि नेपालको संविधानको धारा १३७(३) बमोजिम सम्माननीय प्रधान न्यायाधीशसमक्ष पेश गरी नियमानुसार गर्नु भन्नेसमेत बेहोराको यस अदालतको मिति २०७९।०९।१८ को आदेश।

यस अदालतको आदेश:

२३. यी रिट निवेदनहरू एउटै विषय माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत आयोजनाको सर्वेक्षण अनुमति पत्र, तत्पश्चात गरिएको आयोजना विकास सम्झौता र त्यसको म्याद थपसँग सम्बन्धित देखिंदा एकै साथ लगाउमा राखी मिति २०७९।१०।२५, २०७९।१२।२२, २०७९।१२।२४ र २०८०।०९।०६ मा सुनुवाइ गरियो। यसरी सुनुवाइ हुँदा निवेदक श्री रतन भण्डारी, श्री शारद सिंह भण्डारी तथा निजहरू सहित अन्य निवेदकहरूका तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री एकराज भण्डारी, डा. श्री पुण्य प्रसाद खतिवडा, श्री खगेन्द्र अधिकारी, श्री रवि नारायण खनाल, तथा विद्वान अधिवक्ताहरू श्री धनन्जय खनाल, श्री कपिलचन्द्र पोखरेल, श्री माधव कुमार बस्नेत, श्री शान्ति देवी खनाल, श्री मनोहर लामिछाने, श्री दयाराम पोखरेलले बहस गर्नुभयो। त्यसैगरी प्रत्यर्थी नेपाल सरकारको तर्फबाट विद्वान नायव महान्यायाधिवक्ता श्री पदम प्रसाद पाण्डे तथा सहन्यायाधिवक्ता श्री संजीव राज रेग्मीले, प्रत्यर्थी मध्येको लगानी बोर्डको तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री हरिहर दाहाल, श्री युवराज भण्डारी तथा विद्वान अधिवक्ताहरू श्री सेमन्त दाहाल, श्री सागरराज गौतम तथा श्री प्रमेश खनाल, त्यसैगरी प्रत्यर्थी जी.एम.आर. अपरकर्णाली हाइड्रोपावर लिमिटेडको तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री शम्भु थापा, श्री पूर्णमान शाक्य, श्री तुलसी भट्ट, श्री महेश थापा, श्री नरेन्द्र प्रसाद गौतम, श्री शिवप्रसाद रिजाल तथा विद्वान अधिवक्ताहरू श्री आयशा शर्मा, डा. श्री अमरजीवि घिमिरेले बहस गर्नुभयो। साथै निवेदक तथा प्रत्यर्थीहरूको तर्फबाट बहसनोट पेश भएकोमा पेश भएको बहसनोटसमेत अध्ययन गरियो।
२४. निवेदक तर्फका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता तथा विद्वान अधिवक्ताहरुबाट मुल रूपमा नेपाल सरकार र जी.एम.आर. बीचको सम्झौतामा राष्ट्रहित विपरीतको प्रावधान छ; जनतालाई सुशुचित नगरी हतार हतार संसद छलेर सम्झौता गरिएको छ; नेपालको अन्तरिम

३। १०

३१८

संविधानको धारा १५६ को प्रक्रिया पूरा गर्नुपर्नेमा सो गरिएको छैन; गैरकानूनी तरिकाले पटक पटक आयोजना सर्वेक्षण र आयोजनाको वित्तीय व्यवस्थापनको लागि म्याद थप गरिएको छ; ती सबै कार्य संसद नभएको बेला संक्रमणकालमा गरिएको छ; म्याद थप पहिले पहिले लगानी बोर्डले गर्दै आएकोमा पछिल्लो पटकको वित्तीय व्यवस्थापनको म्याद थप नेपाल सरकारले गरेको छ; सो गर्ने अधिकार नेपाल सरकारलाई छैन; आयोजनालाई ३०० मेगावाटबाट ९०० हुने गरी मेगावाट बढाउदा तथा स्थान परिवर्तन र विस्तार गर्दा पनि एम.ओ.यू. गरिएको छैन; त्यही स्थानमा ४,९८० मेगावाट उत्पादन हुने अध्ययनले देखाए पनि ९०० मेगावाटमा सीमित गरिएको छ; आयोजनाबाट अनियन्त्रित रूपमा बग्ने पानीले तल्लो तटिय क्षेत्रका आम मानिसको जनजीवन, सिचाई, वन्यजन्तु र पर्यावरणमा नकरात्मक असर पार्दछ; जी.एम.आर. कम्पनीको रामो अन्तर्राष्ट्रिय ट्रायक रेकर्ड छैन; सोही कारण यसले समयमा लगानी रकम जुटाउन सक्दैन; यस्तो परियोजनामा नेपाल आफैले लगानी जुटाउन सक्छ; तसर्थ कानून विपरीतको र राष्ट्रहित विपरीतको समझदारीपत्र, समझौता, म्याद थप लगायतका काम कारबाही बदर गरी पाउँ भन्नेसमेत बहस जिकिर प्रस्तुत हुन आयो।

२५. त्यसैगरी प्रत्यर्थीहरु मध्ये नेपाल सरकारको तर्फबाट विद्वान नायब महान्यायाधिवक्ता तथा सहन्यायाधिवक्ताबाट बहसको क्रममा एम.ओ.यू. र पी.डी.ए. राष्ट्र विपरीत रहेको छैन; व्यापारिक प्रकृतिको समझौतामा नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १५६ आकृष्ट हुने होइन; निवेदनमा उठाइएका कतिपय विषय सर्वोच्च अदालतबाट निरुपण भइसकेका छन्; गोरखबहादुर बि.सी.को रिट, अशोक कुमारको रिट, माधवकुमार बस्नेतको रिट आदिबाट यस प्रकृतिको विवादमा अन्तरिम संविधानको धारा १५६ लागू नहुने, करारीय दायित्व भएको विवादमा रिट क्षेत्राधिकार आकर्षित नहुने, पानी प्राकृतिक स्रोत भए पनि सोबाट उत्पादन हुने बिजुली प्राकृतिक स्रोत नमानिने भनी व्याख्या भएको छ; प्रस्तुत विवादमा पनि खोलाको पानी नेपालभित्रै झर्ने भएकोले यसमा प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँड हुने होइन; सन्धि हुनलाई राज्य राज्य वा राज्य अन्तर्राष्ट्रिय संस्था बीच हुनु पर्छ; पी.डी.ए.मा लागू हुने कानून नेपाल कानून हो, मध्यस्थताको सन्दर्भमा करारको व्याख्या गर्दामात्र बेलायतको कानून लागू हुने हो; यसरी राष्ट्रिय कानूनको परिधिभित्र रही नेपाल सरकारले कुनै कम्पनीसँग गरेको सामान्य समझौताको विषयलाई सन्धि सरहको दस्तावेज मानी अन्तरिम संविधानको धारा १५६ आकर्षित गर्न मिल्ने होइन; प्रस्तुत आयोजना आफैमा नरामो होइन, आयोजनाबाट नेपालले बिना वित्तीय लगानी १२% बिजुली र २७% सेयर प्राप्त गर्दछ; प्रक्रिया केही ढिलो भयो भन्दैमा वा समस्या आयो भन्दैमा राष्ट्र हित विपरीत हुने हुँदैन; आयोजनाबाट ४,९८० मेगावाट उत्पादन हुन्छ भन्ने प्रतिवेदन

५१८

विस्तृत अध्ययन गरिएको प्रतिवेदन होइन, आयोजनाको समझदारीपत्रमै ३०० मेगावाट लेखिएकोले कानून अनुसार optimize गरी ९०० मेगावाट बनाउन नमिल्ने होइन; वित्तीय व्यवस्थापनको म्याद थपहरु कानून बमोजिम भएका छन्; पहिलो र दोस्रो म्याद थप पी.डी.ए.मा गरिएको व्यवस्था अनुसार भएको हो; तेस्रो म्याद थप गर्नु अघि सरकारले समिति बनाएको थियो; सो समितिको प्रतिवेदनले दिएका विकल्प मध्ये शर्तसहित म्याद थप गर्नु उपयुक्त विकल्प भएकोले सो रोजिएको हो; एकतर्फी समझौता रद्द गरिएमा नेपालले अरबौं रकम क्षतिपूर्ति बापत तिरुपर्ने र अन्तर्राष्ट्रिय मध्यस्थतामा मुद्दा परेमा सो दुङ्गो नलागेसम्म अन्य कसैलाई प्रस्तुत आयोजना दिन नसकिने सम्भावना रहन्छ; अबको म्याद थपको अवधिमा पनि लग्नानी जुटाउन नसके स्वतः नेपाल सरकारले समझौता रद्द गर्न सक्ने र कम्पनीले दावी गर्न नपाउने स्थिति छ; नेपाल सरकारले जग्गा हस्तान्तरण लगायतको दायित्व पूरा नगरिसकेको अवस्थामा वित्तीय संस्थाले लगानीकर्तालाई ऋण दिन सक्ने अवस्था रहदैन; माथिल्लो कर्णाली आयोजनाले आयोजना भन्दा तल्लो र उपल्लो तटिय क्षेत्रमा आयोजना बन्न अवरोध गरेको छैन; फुकोट कर्णाली, बेतन कर्णाली बन्ने क्रममा रहेका छन्; कानून बमोजिम भएको समझौता र वित्तीय व्यवस्थापनको लागि भएको म्याद थप बदर हुनु पर्ने होइन; अदालतबाट भएको अन्तरिम आदेशले वित्तीय व्यवस्थापनमा अवरोध सृजना भएको छ; तसर्थ रिट निवेदन खारेज हुनु पर्छ भन्नेसमेत जिकिर प्रस्तुत हुन आयो।

२६. प्रत्यर्थी जी.एम.आर. अपरकर्णाली हाइड्रोपावर लिमिटेड समेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता तथा विद्वान अधिवक्ताहरूबाट जी.एम.आर. पारदर्शी र प्रतिस्पर्धी विधिबाट आयोजना विकास गर्नको लागि छनौट भएको हो; निवेदकले भने जस्तो यसले आवश्यक भन्दा बढी क्षेत्रफल ओगटेको छैन; पहिलेको अनुमतिपत्रमा अक्षांश र देशान्तरमा गल्ती भएकोले सच्याउन निवेदन दिए अनुसार सच्याइएको हो, नेपाल सरकारसँग भएको समझदारी अनुरूप नै पाँच वर्षभित्र डी.पी.आर. तयार गरी मिति २०६७।०२।०६ मा बुझाइएको हो, EIA पूँनि समयमै पूरा गरी मिति २०७०।०१।०५ मा बुझाइएको हो; जी.एम.आर.ले ५ वर्षभित्र आफूले गर्नुपर्ने दायित्व पूरा गरेको छ; वित्तीय व्यवस्थापन पी.डी.ए.को एउटा प्रमुख condition subsequent हो; वित्तीय व्यवस्थापन भएपछि मात्र अरू शर्त पूरा गर्नुपर्ने हुन्छ; वित्तीय व्यवस्थापनको लागि दुई वर्षको समय दिइएको हो; सो अनुसार २०७३ सालमा वित्तीय व्यवस्थापन गरिसक्नुपर्ने थियो तर २०७२ सालमा गएको भुकम्प पश्चात नेपाल सरकार आफैले जी.एम.आर.लाई पत्र लेखी force majeure लागू भएको सुचना दिएको थियो, पी.डी.ए.को दफा ३.१.३ ले regular time extension हुन्छ भनेको छ जसमा पक्षहरूले due

५१९

५१०

delligence मात्र देखाए पुरछ, तसर्थ मिति २०७४।०६।०२ सम्म लागू हुने गरी म्याद थप भएको हो; तर त्यस बीचमा पनि जग्गा अधिग्रहण समेतका कार्य सम्पन्न हुन नसकेको हुँदा वित्तीय व्यवस्थापन हुन सकेन; त्यसपछि मिति २०७५।०६।०२ सम्मलाई म्याद थप भएको हो; करारमा दुई पक्षको सहमतिमा म्याद थप नहुने भन्ने हुँदैन; वित्तीय समझौताको म्याद सकिदैमा आयोजना नै सकिने होइन; करारका पक्षहरूले एक आपसमा पूरा गरेको दायित्वसमेत हेरी सहमति अनुसार म्याद थप गर्न सकिने नै हुन्छ; यो कुरा पी.डी.ए.को दफा ३.४.१(सी) मा उल्लेख छ; दोस्रो म्याद थपको अवधि सकिएपछि पनि वित्तीय व्यवस्थापन हुन सकेन; सो म्याद सकिएपछि पनि समझौता शून्यमा गएको छैन; सो अवधिमा पनि दुवै पक्षबाट आफ्नो दायित्व पूरा गर्ने कार्यहरू भएका छन्; आयोजनाबाट उत्पादित बिजुली बङ्गलादेशले खरिद गर्ने सम्बन्धमा पत्राचारहरू दुवै पक्षबाट भएको छ, वन कार्यालयले रुख कटानको आदेश दिएको छ; तसर्थ पी.डी.ए. शून्यमा गएको थिएन पहिलो र दोस्रो म्याद थप आफैमा action थियो तर तेस्रो म्याद थप पी.डी.ए.मा भएको संशोधन (addendum to PDA) को परिणाम मात्र हो; तेस्रो म्याद थप नेपाल सरकारले अध्ययन गरी पेश भएको प्रतिवेदनका आधारमा भएको हो; सो प्रतिवेदनमा समझौता रद्द गर्नुको फाइदा बेफाइदा बारे उल्लेख छ: समझौता रद्द भएमा नेपालले ठूलो रकम क्षतिपूर्ति तिर्नुपर्ने, विवाद अन्तर्राष्ट्रिय मध्यस्थतामा जाने हुन सक्छ; परियोजना छिटो सुरु गरी सम्पन्न गर्नुमा नै दुवै पक्षको हित हुन्छ; पछिल्लो म्याद थप गर्दा अब के कति काम कति समयमा गरिसक्ने भनी निक्यौल भएको छ; बङ्गलादेशले विद्युत खरिद गर्ने letter of intent पेश गरेको छ; भारतीय कम्पनीले विद्युत ट्रान्समिसनको र्यारेन्टी गरेको छ; यो परियोजनाले नेपालको विद्युत तेस्रो मुलुकमा निर्यात गर्न सकिने भन्ने नयाँ मान्यता स्थापित गर्दछ; आयोजना technically, financially र environmentally sustainable हुनुपर्दछ, विस्तृत अध्ययन नगरी यही क्षेत्रमा चार हजारभन्दा बढी मेगावाटको आयोजना बन्दू भनी निष्कर्षमा पुग्न मिल्दैन; यो आयोजनाले स्थानीय व्यक्तिलाई पनि फाइदा पुरछ; पी.डी.ए.मा नै local benefits sharing plan भनी उल्लेख भएको छ; स्थानीयको लागि मात्र भनेर दुई मेगावाटको छुट्टै प्लान्ट राखिएको छ; आयोजना अघि बढ्न नदिन आयोजनाको हरेक कार्यमा मुद्दा दायर भएको छ; निवेदकको माग के हो भन्ने पनि स्पष्ट छैन; पी.डी.ए. करारीय विषय हो; तेस्रो पक्षले यसमा हस्तक्षेप गर्न मिल्दैन; यसमा वित्तीय व्यवस्थापन जस्ता विषय छन् जुन संविधानिक इजलासले हेरिरहनु पर्ने विषय होइन; प्रस्तुत विषय सन्धि सरहको समझौता नभएकोले संसदबाट अनुमोदन हुनु पर्ने भन्ने संविधानको प्रावधान आकर्षित हुने होइन; प्रस्तुत समझदारीमा अन्तर्राष्ट्रिय कानून आकर्षित हुने होइन; यो

५१०

८/१०

खरिदबिक्रीको लिखत मात्र हो; यदि पी.डी.ए.लाई सन्धि हो भन्ने हो भने हाम्रो अधिकार सीमित हुन पुर्छः यो समझौता नेपाल सरकारको अधीनको समझौता हो। प्रस्तुत आयोजनाबाट राष्ट्रहित विपरीत, संविधान र ऐन नियम विपरीतको काम नभएकोले रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत जिकिर प्रस्तुत हुन आयो।

२७. निवेदक र प्रत्यर्थीहरु तर्फबाट पेश भएको बहसनोटमा पनि यिनै कुराहरुमा थप प्रकाश पारिएको पाइयो।

२८. निर्णयार्थ पेश भएका विभिन्न रिट निवेदनहरुमा निरूपण गर्नुपर्ने प्रश्नमा प्रवेश गर्नुपर्व प्रस्तुत निवेदनमा विवादमा ल्याइएको माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत आयोजना सम्बन्धी तथ्यहरु बारे संक्षेपमा उल्लेख गर्नु उचित हुने देखियो। सो सन्दर्भमा आयोजना विकास सम्बन्धी तथ्यहरु हेर्दा मिति २०६३।०९।०३ मा नेपाल सरकार ऊर्जा मन्त्रालयले ३०० मेगावाटको माथिल्लो कर्णाली, ४०२ मेगावाटको अरुण-३ र ६०० मेगावाटको बुढी गण्डकी जलविद्युत आयोजनाहरु एकै साथ विकास गर्ने उद्देश्यले आशयपत्रको लागि सार्वजनिक आहान गरेकोमा माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत आयोजनाको विकासको निम्ति हाल प्रत्यर्थी बनाइएका GMR -ITD Consortium ले १२ प्रतिशत निःशुल्क बिजुली र २७ प्रतिशत निःशुल्क सेयर दिने प्रस्ताव गरेको भन्दै उक्त कन्सोर्टियम र ऊर्जा मन्त्रालय बीच मिति २०६४।१०।१० मा आयोजना विकासको लागि समझदारीपत्रमा हस्ताक्षर भएको रहेछ। तत्पश्चात मिति २०६५।०१।२० मा नेपालको कम्पनी ऐन बमोजिम नेपाल विद्युत प्राधिकरणको २७% शेयर रहने गरी GMR Upper Karnali Hydropower Limited को संस्थापना भएको र मिति २०६५।०२।०८ मा सो कम्पनीलाई विद्युत ऐन, २०४९ को दफा ५ बमोजिम शुरुमा ३० महिनाको समयावधि राखी आयोजनाको सर्वेक्षण अनुमतिपत्र प्रदान गरिएको रहेछ। तत्पश्चात मिति २०६६।०९।०५ मा आयोजना विकासकर्ता कम्पनीको माग बमोजिम आयोजनाको क्षमता ३०० मेगावाटबाट ९०० मेगावाट बनाइएको र सर्वेक्षणको समयावधि पटक पटक थप भई सर्वेक्षणको कार्य समाप्त भएको रहेछ। सर्वेक्षणकै चरणमा राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त योजनाहरु लगानी बोर्डको मातहत ल्याई कार्यान्वयन गर्ने भन्ने नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषदबाट मिति २०६९।१०।१९ मा निर्णय भएको र लगानी बोर्ड ऐन, २०६८ को दफा ५, ७ तथा दफा ९(१)(झ) अनुसार नेपाल सरकारबाट अखित्यारी प्रदान गरे बमोजिम लगानी बोर्ड र GMR Upper Karnali Hydropower Limited तथा Karnali Transmission Company Pvt. Ltd. बीचमा मिति २०७१।०६।०३ (१९ सेप्टेम्बर २०१४) मा आयोजना विकास समझौता (Project Development Agreement -PDA) भएको रहेछ। समझौता अनुसार माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत आयोजना निर्माण गर्ने, स्वामित्व लिने, सञ्चालन

८/१०

6/11

गर्ने र हस्तान्तरण गर्ने (Build, own, operate and Transfer-BOOT) मोडलमा गरिने कुरा तय गर्दै व्यापारिक उत्पादन प्रारम्भ भएको मितिले २५ वर्ष पछि सन्तोषजनक सञ्चालनकै अवस्था (Good operating Condition) मा सम्पूर्ण आयोजना(Hydropower properties) निःशुल्क नेपाल सरकारलाई हस्तान्तरण गर्ने गरी Concession Agreement को रूपमा आयोजना विकास सम्झौता भएको रहेछ। आयोजना विकास सम्झौताको महत्वपूर्ण पाटो वित्तीय व्यवस्थापन(Financial Close) रहेको सन्दर्भमा सम्झौताको दफा ३.१.३ ब्रमोजिम २४ महिनाभित्र सो हुन नसकी मिति २०७३।०९।२४ (८ जनवरी २०१७) मा एक वर्ष अर्थात मिति २०७४।०६।०२(१८ सेप्टेम्बर २०१७) सम्मको लागि पहिलो पटक र मिति २०७४।०७।२७ मा मिति २०७५।०६।०२ (१८ सेप्टेम्बर २०१८) सम्मको लागि दोस्रो पटक वित्तीय व्यवस्थापनको म्याद थप गरिएको रहेछ। आयोजना विकासकर्ता कम्पनीले सो अवधिमा पनि वित्तीय व्यवस्थापन गर्न नसके पछि मिति २०७५।०४।१२ मा तेस्रो पटक वित्तीय व्यवस्थापनको लागि म्याद थप माग गरेको र सो बारेमा लगानी बोर्ड वा नेपाल सरकारले कुनै निर्णय नगरेको अवस्थामा मिति २०७९।०३।३१ मा नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषदबाट वित्तीय व्यवस्थापनको लागि अर्को दुई वर्षको अवधि थप गर्ने निर्णय गरेको र सरकारले प्रदान गरेको अखितयारी अन्तर्गत रहेर लगानी बोर्डले म्याद थप विषयमा Addendum सम्झौता गरेको रहेछ।

२९. माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत आयोजनाबारे आयोजना विकासको लागि समझदारीपत्रमा हस्ताक्षर देखि हालसम्म ८ वटा रिट निवेदनहरु यस अदालतमा दर्ता भएकोमा ती मध्ये दुईवटा रिट निवेदनहरुमा निर्णय भइसकेको र ६ वटा रिट निवेदनहरु यस अदालतमा विचाराधीन रही निर्णयार्थ यस इजलास समक्ष पेश हुन आएका छन्। यी रिट निवेदनहरु संयुक्त इजलासमा विचाराधीन रहेकोमा संयुक्त इजलासले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५६ को उपधारा (२)(घ) र नेपालको संविधानको धारा २७९ को उपधारा २(घ) को परिप्रेक्ष्यमा नेपाल सरकार, लगानी बोर्ड एउटा पक्ष र अर्को पक्ष विदेशी लगानीकर्ता रहेको विद्युत उत्पादन सम्बन्धी सम्झौता संसदबाट अनुमोदन हुनुपर्ने प्रकृतिको सम्झौता हो वा होइन, सो सम्झौता लागू हुनु अघि सो प्रक्रिया पूरा गर्नुपर्छ वा पढैन? भन्दै यस सम्बन्धमा बारम्बार प्रश्न उठिरहने गरेको एवं प्रस्तुत निवेदनमा पनि सो प्रश्न उठाइएको पाइँदा यस सम्बन्धमा संवैधानिक इजलासबाटै व्याख्या भई पछिसम्मका लागि मार्गदर्शन हुनु मनासिब देखिएको भन्दै उक्त प्रश्नको निरूपणको लागि संवैधानिक इजलासमा पठाउनका लागि प्रधान न्यायाधीश समक्ष पेश गर्ने आदेश गरेको रहेछ।

6/11

५११०

३०. उपर्युक्त प्रश्न सहित संवैधानिक इजलास समक्ष पेश हुन आएका यी ६ वटा रिट निवेदनहरूमध्ये चन्द्राकुमारी थानीसमेत ३० जनाले दर्ता गरेको निवेदन (०७९-WC-००५७) मा उक्त आयोजनाबारे नेपाल सरकार र GMR-JTD Consortium नामक कन्सोर्टियम बीच मिति २०६४।१०।१० गते (जनवरी २४ सन् २००८) मा भएको समझदारीपत्र र सो पछि मिति २०६५।०२।०५ मा जारी विद्युत सर्वेक्षण अनुमति पत्र र तिनका संशोधित र म्याद थप्ने निर्णयहरू समेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी पाउँ भन्ने र सोमा उल्लेख भएको DER(Detailed Engineering Report) नबुझ्नु, त्यसैगरी PDA(Project Development Agreement) समेत नगर्नु नगराउनु भनी प्रतिषेधको आदेश जारी गरी पाउँ भन्नेसमेत माग रहेको, त्यसैगरी शरदसिंह भण्डारीसमेत ३६ जनाले दर्ता गरेको रिट निवेदन (०७९-WC-००५८)मा मिति २०७१।०६।०३ मा गरिएको माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत आयोजना विकास सम्झौता, समझौता कार्यान्वयनको लागि गठन गरिने भनिएको कार्यदल गठन गर्ने र सोसँग सम्बन्धित निर्णयहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी पाउँ भन्नेसमेत, त्यसैगरी रतन भण्डारीले दर्ता गरेको रिट निवेदन (०७९-WC-००५९) मा नेपाल सरकार, लगानी बोर्ड र GMR Upper Karnali Hydropower Limited तथा Karnali Transmission Company Pvt Ltd बीच मिति २०७१।०६।०३ मा हस्ताक्षर भएको परियोजना विकास सम्झौता (Project Development Agreement-PDA) उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी अन्तरिम संविधानको धारा १५६(२) बमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरेर मात्र आयोजना सम्बन्धमा थप निर्णय गर्नु भन्नेसमेत माग गरिएको, त्यसैगरी जन्मदेव जैसीसमेत ५ जनाले दर्ता गरेको निवेदन(०७९-WC-००६०)मा प्रत्यर्थी कम्पनीबाट वित्तीय व्यवस्थापनका लागि मिति २०७२।०१।२२ मा दिएको निवेदन र सोही निवेदनको आधारमा प्रत्यर्थी लगानी बोर्डबाट एक वर्ष म्याद थप गरिएको मिति २०७३।०९।२४ को निर्णय र सो सम्बन्धी सम्पूर्ण निर्णय र काम कारवाहीहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी परमादेश लगायतका आदेशहरू जारी गरी पाउँ भन्ने माग गरिएको, त्यसैगरी निजहरूले नै दर्ता गरेको दोस्रो रिट निवेदन (०७९-WC-००६१) मा वित्तीय व्यवस्थापनका लागि दिइएको निवेदन र सोही आधारमा लगानी बोर्डबाट पुनः दोस्रो पटक मिति २०७४।०६।०२ (१८ सेप्टेम्बर २०१७) बाट नै लागू हुने गरी मिति २०७४।०७।२७ मा म्याद थप्ने गरी भएको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी पाउँ भन्ने र रतन भण्डारीले दर्ता गरेको दोस्रो रिट निवेदन (०७९-WC-००६२) मा नेपालको राष्ट्रिय हित समेतको विपरीत मिति २०७९।०३।३१ को मन्त्रिपरिषदको निर्णयबाट माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत परियोजनाको वित्तीय व्यवस्थापनको म्याद मन्त्रिपरिषदबाट निर्णय भएको मितिले २ वर्ष

५११०

४/१४

थप गर्ने निर्णय एवं सो सम्बन्धमा गरिएका सम्पूर्ण कारबाहीहरु उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी पाउँ भन्नेसमेत जिकिर लिइएको देखिन्छ ।

३१. यी रिट निवेदनहरुमा उठाइएका मुख्य मुख्य कुराहरु हेर्दा आयोजना विकासको लागि भएको समझदारी पत्र र समझौतामा राष्ट्र हित विरुद्धका प्रावधान राखियो, आयोजनाबाट प्रभावित नागरिकहरुलाई सुशुचित राखिएन, प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँडको समझौता हुँदा अन्तरिम संविधानको धारा १५६ र वर्तमान संविधानको धारा २७९ बमोजिम संसदबाट अनुमोदन गरिनुपर्नेमा संसदीय प्रक्रियालाई छलियो, ४,१८० मेगावाटको क्षमता भएको कर्णालीमा ९०० मेगावाट विद्युत उत्पादनको लागि समझौता गरेर अरु सम्भावनाहरुलाई तुहाइयो, तल्लो तटिय र उपल्लो तटिय दुवै क्षेत्रमा भविष्यमा बन्ने योजनामा प्रतिकूल असर पार्ने काम भयो, समझौताबाट तल्लो तटिय संरचना र वातावरणमा प्रतिकूल असर पार्ने काम भयो, वित्तीय व्यवस्थापन २ वर्षभित्र गरिसक्नु पर्नेमा कानून विपरीत म्याद थप गर्दै लगियो, अनेक निहुँ पारी आयोजना नै निर्माण नगर्ने कम्पनीलाई करमा रिहायत, राजधानी सुविधा दिने, उपल्लो तटिय दुवै क्षेत्रमा भविष्यमा बन्ने योजनामा प्रतिकूल उत्पादनमा वृद्धि हुँदा केही नै नगरी आधा फाइदा पाउने करार गरियो, करार नै भङ्ग भैसकेको अवस्थामा मन्त्रिपरिषदबाट म्याद थप गरियो भन्ने आदि निवेदन जिकिर लिइएको देखिन्छ । लिखित जवाफमा रिट निवेदकहरुले एक पछि अर्को गरी एउटै प्रकृतिका रिट निवेदनहरु दर्ता गरी आयोजना नै बन्न नदिने प्रयास भएको, नेपाल सरकार र नेपालमा स्थापित कम्पनी बीचमा नेपाल कानून अनुसार आयोजना विकास समझौता गरिएकोबाट प्राकृतिक स्रोत वा यसको उपयोगको बाँडफाँड गरिएको प्रश्न नै नहुँदा समझौता संसदबाट अनुमोदन गरिनुपर्ने विषय नै होइन, सम्बन्धित सरोकारबालाहरुसँग वृहत छलफल र सहमति पूर्वानुसार आयोजना विकास समझौता गरिएकोबाट प्राकृतिक स्रोत वा यसको उपयोगको बाँडफाँड गरिएको प्रश्न नै नहुँदा समझौता संसदबाट अनुमोदन गरिनुपर्ने विषय नै होइन, समझौता गरिएको बमोजिम optimize गर्न सक्ने हुँदा ९०० मेगावाटको डिजाइन गरिएको, ४,१८० मेगावाट विद्युत उत्पादन पूर्व सम्भाव्यता अध्ययनबाट मात्र देखिएको र विस्तृत अध्ययनबाट स्थापित भएको विषय होइन, पिकिङ आयोजना हुँदा र तल्लो तटिय क्षेत्रमा वेतन कर्णाली र उपल्लो तटिय क्षेत्रमा फुकोट कर्णाली सहितका जलविद्युत आयोजनाहरु निर्माण गर्न लागिएको हुँदा तल्लो तटिय क्षेत्रमा असर पार्ने वा अन्य आयोजना निर्माणलाई असर पार्ने कार्य नभएको, आयोजना विकास समझौताको पक्ष नै नेपाल सरकार रहेकोले करार बमोजिम मिति २०७९।०३।३१ मा मन्त्रिपरिषदबाट करारको दायराभित्र रही म्याद थप भएको र सो बमोजिम Addendum समझौता गरिएको, आर्थिक वर्ष २०७९।०७२ को आर्थिक

मा० ४

ऐन बमोजिम अन्य आयोजनाहरूलाई भ्याटमा छुट दिने नीति अपनाए अनुसार नै छुट र सहुलियत दिइएको, आयोजनाबाट नेपाल सरकारले बिना लगानी १२ प्रतिशत निःशुल्क विद्युत र २७% निःशुल्क शेयरको अतिरिक्त राजश्व र कर समेतको लाभ पाउने व्यवस्था गरिएको र आयोजना मार्फत बङ्गलादेश विद्युत निर्यात हुने सम्भावनालाई समेत खोलेको र व्यापारिक उत्पादन भएको २५ वर्ष पछि आयोजना नै नेपाल सरकारलाई हस्तान्तरण गरिने हुँदा राष्ट्रघात भयो भन्ने नमिल्ने भन्ने आदि जिकिर लिइएको देखिन्छ।

३२. दुवै पक्षबाट लिइएका जिकिरहरु, आयोजना विकास सम्झौता लगायत मिसिल संलग्न कागजहरु, दुवै पक्षबाट आएका बहस र पेश गरिएका बहसनोटहरु समेतको अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनहरूमा देहायका प्रश्नहरूको निरूपण गरिनुपर्ने देखिन्छ:

- (१) निर्णयार्थ पेश भएका रिट निवेदनहरूलाई सार्वजनिक हक तथा सरोकारका निवेदनको रूपमा हेर्न सकिने अवस्था छ वा छैन;
 - (२) नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५६ को उपधारा (२)(घ) र नेपालको संविधानको धारा २७९ को उपधारा (२)(घ) को परिप्रेक्षयमा नेपाल सरकार लगानी बोर्ड एउटा पक्ष र अर्को पक्ष विदेशी लगानीकर्ता रहेको नेपालमा दर्ता भएको कम्पनीसँग गरिएको विद्युत उत्पादन सम्बन्धी सम्झौता संसदबाट अनुमोदन हुनुपर्ने प्रकृतिको सम्झौता हो वा होइन, सो सम्झौता लागू हुनु अघि सो प्रक्रिया पूरा गर्नुपर्छ वा पर्दैन;
 - (३) विवादित माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत आयोजनाको विकासको लागि गरिएको आयोजना विकास सम्झौता (Project Development Agreement) र त्यस अन्तर्गत वित्तीय व्यवस्थापनको लागि तोकिएको समयावधि भुक्तान भएपछि पटक पटक गरिएको म्याद थपको वैधताको स्थिति के छ?
 - (४) विवादित सम्झौता राष्ट्रहित अनुकूल छ वा छैन?
 - (५) निवेदकहरूले माग गरे बमोजिमको आदेश जारी हुने वा अन्य कुनै आदेश जारी हुने अवस्था छ वा छैन?
३३. सर्वप्रथम निर्णयार्थ पेश भएका रिट निवेदनहरूलाई सार्वजनिक हक तथा सरोकारका निवेदनको रूपमा हेर्न सकिने अवस्था छ वा छैन भन्ने प्रश्नतर्फ हेर्दा रिट निवेदकहरु मध्ये कैयौं व्यक्तिहरु कर्णाली क्षेत्रका विभिन्न जिल्ला निवासी व्यक्तिहरु देखिनुहन्छ। जहाँ सो अवस्था छैन त्यहाँ पनि निवेदकहरूले कर्णाली नदी र कर्णाली प्रदेशबाटे अध्ययन अनुसन्धान र चासो राख्ने व्यक्तिहरु हो भनी रिट निवेदनमा उल्लेख गरेको अवस्था छ। कर्णाली नदी नेपालको तीनवटा ठूला नदी मध्ये एक मात्र होइन कर्णाली क्षेत्रको

मा० ४

Chitwan

जनजीवन, रहनसहन, संस्कृति र सम्यतासँग जोडिएको नदी हो। कैलाश पर्वत नजिक तिब्बतबाट शुरु भई करिब ६७१ माइल उत्तर देखि दक्षिणतर्फ बग्ने सो नदी भारतको उत्तर प्रदेशमा पुगे पछि गंगामा मिसिने हुँदा समस्त हिन्दुहरूको लागि कर्णाली अत्यन्त पवित्र नदी मानिन्छ। कर्णाली जलाधार क्षेत्रमा बसोबास गर्ने लाखौं मानिसहरूको जीवन तथा सो क्षेत्रको पर्यावरण, कृषि, मत्स्यपालन र पर्यटनसँग पनि कर्णाली नदी जोडिएको छ। पानी बिना जीवन सम्भव हुँदैन। यस मानेमा कर्णाली नदी सदियौं देखि जीवनको आधार बनिआएको हुँदा यसको संरक्षण र उपयोग मानव अधिकारको पनि विषय बन्ने देखिन्छ। यसरी मानव जीवनसँग बहुआयामिक सम्बन्ध रहेको कर्णाली नदीमा निर्माण गरिने जलविद्युत आयोजना बारे चासो र सरोकार राख्नु वा यसको उपयोग मुलुकको हितमा होस् भन्ने चाहना राख्नुलाई अस्वाभाविक मान्न मिल्ने हुँदैन। यस अदालतले यस पूर्व पनि “तुला प्रकृतिका आयोजनाले त्यस क्षेत्रका जनताको जनजीवनमा पार्न सक्ने असर तथा प्रभावको विषयलाई लिएर जुनसुकै नागरिकले जनसाधारण सदस्यको नाताले जनसाधारणमा पर्न सक्ने असरको खोजी गर्न अदालतमा प्रवेश गर्नु स्वाभाविक” हुने धारणा व्यक्त गरिसकेको छ^१। यस स्थितिमा निर्णयार्थ पेश हुन आएका निवेदनमा उठाइएका विषयहरूलाई सार्वजनिक सरोकारको विवाद होइन भनी न्यायिक उपचार प्रदान गर्नबाट पन्धिन मिल्ने देखिएन।

३४. अब नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५६ को उपधारा (२)(घ) र नेपालको संविधानको धारा २७९ को उपधारा (२)(घ) को परिप्रेक्ष्यमा नेपाल सरकार लगानी बोर्ड एउटा पक्ष र अर्को पक्ष विदेशी लगानीकर्ता रहेको नेपालमा दर्ता भएको कम्पनीसँग गरिएको विद्युत उत्पादन सम्बन्धी समझौता संसदबाट अनुमोदन हुनुपर्ने प्रकृतिको समझौता हो वा होइन, सो समझौता लागू हुनु अघि सो प्रक्रिया पूरा गर्नुपर्छ वा पद्देन भन्ने प्रश्नतर्फ हेरौं। विचाराधीन धेरै जसो रिट निवेदनहरू दर्ता हुँदा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ कायम रहेको र हाल नेपालको संविधान जारी भई कार्यान्वयनमा रहेको अवस्था छ। नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १५६ र वर्तमान संविधानको धारा २७९ दुवैले करिब करिब समान भाषामा सन्धि वा समझौताको अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थन बारे व्यवस्था गरेको पाइन्छ। उक्त संवैधानिक व्यवस्थाको सन्दर्भमा नेपाल सरकारको तर्फबाट लगानी बोर्डद्वारा प्रतिनिधित्व भई आयोजना विकासकर्ता कम्पनीहरू GMR Upper Karnali Hydropower Limited तथा Karnali Transmission Company Pvt.Ltd. बीच मिति २०७१।०६।०३ मा हस्ताक्षर भएको परियोजना विकास समझौता (Project Development Agreement-PDA) उक्त

^१गोरखबहादुर वि.सी. समेत विरुद्ध नेपाल सरकार समेत, ने.का.प. २०७०, अङ्क ३, नि.नं. ८९८२

चन्द्राकुमारी थारीसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालयसमेत — उत्प्रेषणसमेत — ०७९-WC-००५७, ०७९-WC-००५८, ०७९-WC-००५९, ०७९-WC-००६०, ०७९-WC-००६१, ०७९-WC-००६२ पृष्ठ ५७

Chitwan

६। १४

धाराहरूमा गरिएको व्यवस्था बमोजिम संघीय प्रतिनिधि सभा वा संघीय संसदको दुवै सदनद्वारा अनुमोदन गरिनुपर्ने हो वा होइन भनी बुझन सर्वप्रथम “सन्धि वा समझौता” भन्ने शब्दहरू र “प्राकृतिक स्रोत तथा त्यसको उपयोगको बाँडफाँड” भनेको के हो भन्ने बारे स्पष्ट हुन जरुरी देखिन्छ।

३५. विगतका संविधान जस्तै वर्तमान संविधानले पनि सन्धि वा समझौता भन्ने शब्दावली प्रयोग गरेको भएतापनि नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा २(क) मा सन्धिको मात्र परिभाषा गरिएको पाइन्छ, जसमा “सन्धि भन्नाले दुई वा दुई भन्दा बढी राज्यहरू वा कुनै राज्य र अन्तरसरकारी संगठन बीच लिखित रूपमा सम्पन्न समझौता समझौतापर्छ” भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। यसबाट सन्धि हुनको लागि यसको पक्ष राज्य र राज्य वा अन्तरसरकारी संगठन हुन जरुरी हुन्छ। अर्थात दुई वा दुई भन्दा बढी राज्यहरू वा कुनै राज्य र अन्तर सरकारी संगठन बीच हुने समझौताले सन्धिको रूप ग्रहण गर्दछ। यस्ता सन्धि वा समझौता एउटै लिखत वा एक भन्दा बढी लिखतमा पनि गर्न सकिन्छ तर यसको स्वरूप भने अन्तर्राष्ट्रिय हुन्छ र नियामक कानून पनि अन्तर्राष्ट्रिय नै हुनुपर्छ। उक्त परिभाषामा सन्धि र समझौता भन्ने शब्दलाई पर्यायवाची रूपमा प्रयोग गरिएबाट समझौता भन्ने उल्लेख शूरी तयार गरिएको लिखतको हकमा पनि प्रकृति, विशेषता र नियामक कानून हेरी सन्धिको वर्गमा पर्ने लिखत हो वा करारीय स्वरूपको समझौताको लिखत हो भनी छुट्याउन सकिने हुन्छ। अर्को शब्दमा, सन्धिको पर्यायवाची रूपमा प्रयुक्त समझौतालाई सन्धि सरहको दस्तावेज मान्नको लागि यो कुनै व्यापारिक प्रकृतिको करारीय सम्बन्ध जनाउने लिखत नभई राज्य-राज्य वा राज्य र अन्तरदेशीय संस्था बीचको सम्बन्धलाई जनाउने लिखत हुनुपर्छ। यस्तो प्रकृतिको लिखतको परिभाषा, वर्गीकरण र विश्लेषण, व्याख्या र कार्यान्वयनमा पनि अन्तर्राष्ट्रिय कानून आकर्षित हुन्छ। उदाहरणको लागि, Vienna convention on the Law of Treaties १९६९ को धारा २ को (१)(क) ले सन्धि(Treaty) को परिभाषा गर्दै भनेको छ: “Treaty means an International agreement concluded between states in written form and governed by international law, whether embodied in a single instrument or in two or more related instruments whatever be its particular designation.”

३६. उक्त परिभाषालाई हेर्दा सन्धि मानिनको लागि सो लिखतको अन्तर्राष्ट्रिय चरित्र वा स्वभाव (International Character) हुनुपर्छ। यद्यपि सन्धि भन्ने शब्दको प्रयोग संघीय सरकारमा संघ र प्रदेश बीच वा प्रदेश प्रदेश बीच भएको समझौता लगायत विभिन्न प्रसङ्गमा पनि हुन सक्छ तर सन्धि हो वा होइन भन्ने बुझनको लागि यसको उद्देश्य, मनसाय, यसका पक्षहरू र ती पक्षहरू बीचको सम्बन्ध आदि हेरिनुपर्छ। सन्धि एउटा राज्य, एक भन्दा बढी राज्य वा अन्तर्राष्ट्रिय कानून आकर्षित हुने पक्ष (Subject of international law) को

६। १५

६१८

बीचमा हुन सक्छ। कुनै विदेशी राज्यसँग नगरी विदेशी कम्पनीसँग गरिएको रिहायत समझौता सन्धी हुन्छ वा हुँदैन भन्ने प्रश्न Anglo-Iranian Oil Company को मुद्रामा उठेकोमा अन्तर्राष्ट्रिय अदालतले विदेशी कम्पनीसँग तेल निकालने सम्बन्धी रिहायत समझौता (Concession Agreement) लाई सो समझौता गर्ने कम्पनीको राज्य समझौताको पक्ष नभएको कारण सन्धि मान्न अस्वीकार गरेको पाइन्छ²। त्यसैगरी एउटा अर्को मुद्रामा सोही अदालतले कहिलेकाहीं कुनै राज्य र कम्पनी बीच भएको समझौताको कुनै वा सबै भागको व्याख्यामा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनका नियमहरूको अनुसरण गर्न सकिने भए पनि त्यतिले मात्र सो समझौता सन्धि हो भनी अर्थ गर्न मिल्दैन भन्ने धारणा व्यक्त गरेको पाइन्छ³। माथि धारा २(१)(क) को परिभाषामा उल्लेख भएको “governed by international law” भन्ने शब्दावलीको अर्थ गर्दै अन्तर्राष्ट्रिय कानून आयोगले सो वाक्यांशभित्र अन्तर्राष्ट्रिय दायित्व सृजना गर्ने मनसाय (an intention to create obligation under international law) रहेको हुन्छ भन्ने कुरालाई स्वीकार गरेको छ⁴। अन्तर्राष्ट्रिय कानूनद्वारा नियमित वा नियन्त्रित हुने भएको कारणले नै सन्धिलाई घेरेलु कानून अन्तर्गत गरिएका करारीय प्रकृतिका समझौताहरूबाट छुट्याउँछ।

३७. उपर्युक्त सैद्धान्तिक परिवेशमा प्रस्तुत विवाद हेर्दा यहाँ पेश भएको माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत आयोजनाको “आयोजना विकास समझौता” माथि भनिए जस्तो नेपाल र कुनै विदेशी राज्यका सरकारसँग समझौता गरिएको विषय नभै नेपाल कानून बमोजिम नेपालमा संस्थापित कम्पनीले नेपाल कानून अन्तर्गत रही गरेको देखिन्छ। सो समझौतामा नेपालभित्र रहेका जलस्रोत लगायत सबै प्राकृतिक स्रोतको स्वामित्व नेपाल राज्यमा नीहित रहेको स्वीकार गरेको⁵ तथा विद्यमान नेपाल कानूनका सबै शर्तहरू पालना गर्ने वचनबद्धतासमेत व्यक्त गरेको समझौता हुँदा सो समझौताको अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थनको प्रश्न नै सान्दर्भिक हुन आउने देखिँदैन। सो समझौतामा मध्यस्थताको सन्दर्भमा विवाद समाधानको स्थल र लाग्ने कानून बेलायती कानून हुनेछ भन्ने वैदेशिक लगानीसँग सम्बन्धित यस्ता प्रकृतिका समझौतामा राखिने प्रावधान बाहेक सम्पूर्ण कुराहरू नेपाल कानून अन्तर्गत गरिएको पाइन्छ। समझौतामा अन्तर्राष्ट्रिय कानून अन्तर्गतका दायित्वहरू स्वीकार गरिएको वा गर्ने मनसाय प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा प्रकट भएको पाइदैन। यस अर्थमा विवेचित समझौता अन्तरिम संविधानको धारा १५६ वा वर्तमान संविधानको धारा २७९ मा वर्णित सन्धिको वर्गमा पर्दै भन्ने देखिएन।

² Anglo-Iranian Oil Company (UK v Iran) ICI Reports (1952) p. 89, at p. 112, 19 ILR 507 as cited in ANTHONY AUST, MODERN TREATY LAW AND PRACTICE (2nd ed. Cambridge Univ. Press 2007) at p. 18.

³ The Libyan Oil Arbitrations (1982) BYIL 27-81 cited in Id.

⁴ Draft Articles on the Law of Treaties with Commentaries, Report of International Law Commission to UN, 1966.

⁵ See Project Development Agreement, Recital

५१०

३८. अन्तरिम संविधानको धारा १५६ र वर्तमान संविधानको धारा २७९(२)(घ) मा “प्राकृतिक स्रोत तथा त्यसको उपयोगको बाँडफाँड” को विषयको सन्धि पनि संसदबाट अनुमोदन गर्नुपर्ने भनिएबाट विवादित आयोजना विकास सम्झौता संसदमा पेश गरी अनुमोदन गरिनुपर्छ भन्ने जिकिर पनि निवेदकहरुबाट लिइएको छ। यो जिकिर माथिल्लो कर्णली जलविद्युत आयोजना कै विषयमा दर्ता भई यस अदालतबाट अन्तिम आदेश भएका गोरख वहादुर वि.सि.^६मा र माधव कुमार बस्नेत^७ मा तथा सो पूर्व पश्चिम सेती आयोजनाको विषयमा परेको रामचन्द्र चटौतको^८ रिट निवेदनमा पनि लिइएको र ती रिट निवेदनहरुमा यस अदालतले जलविद्युतलाई प्राकृतिक स्रोत मान्न अस्वीकार गरेको पाइन्छ। वस्तुतः कुन कुरा प्राकृतिक स्रोत हो र कुन प्राकृतिक स्रोत होइन भनी छुट्याउन त्यसमा के कस्तो मानवीय प्रयास जोडिएको छ भनी हेर्नुपर्ने हुन्छ। सामान्यतः प्रकृतिमा पाइने पानी, हावा, बनजंगल र कोइला वा खानीजन्य पदार्थहरुलाई प्राकृतिक स्रोत मानिन्छ तर जब ती स्रोतहरुमा मानवीय प्रयास थपिन्छ र तीनलाई मानवीय क्रय विक्रयको वस्तुमा रूपान्तरित गरिन्छ ती स्रोत प्राकृतिक स्रोत रहदैनन्। उदाहरणको लागि, पानी जलस्रोत हो तर बोटलमा राखिएको मिनरल वाटर प्राकृतिक स्रोत नभै क्रय विक्रयको लागि तयार व्यापारिक वस्तु हो। त्यसैगरी प्रकृतिमा पाइने ग्यास, खनिज पदार्थहरु प्राकृतिक स्रोत हुन् तर तिनलाई प्रशोधन गरी बजारमा खरिद बिक्री योग्य बनाइएको अवस्थामा ती वस्तुहरु प्राकृतिक स्रोत हरदैनन्। विद्युतको बारेमा स्पष्ट गर्दै रामचन्द्र चटौतको मुद्दामा यस अदालतले ‘विद्युत स्वयं प्राकृतिक स्रोत नभएर जलस्रोत रूपी प्राकृतिक स्रोतको उत्पादित वस्तु वा सेवाको रूपमा लिनु पर्ने हुन्छ। ...प्रस्तुत निवेदनमा विवादमा ल्याइएको विषय जलसम्पदाबाट उत्पादित विद्युतको व्यावसायिक उपयोगसँग सम्बन्धित देखिन्छ न कि त्यसको बाँडफाँडसँग। निवेदकहरु प्राकृतिक सम्पदालाई ऊर्जामा रूपान्तरण गरी गरिने उपयोग र प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँडको विषयलाई छुट्याउन नसकी अलमलिएको जस्तो देखिन आउछ। यस विषयलाई छुट्ट्याएर बुझन जरुरी छ” भनिएको पाइन्छ। त्यसैगरी माथिल्लो कर्णली जलविद्युत आयोजनाकै सन्दर्भमा गोरख वहादुर विसिको रिट निवेदनमा यस अदालतले ‘विद्युत भनेको पानीरूपी

^६ गोरख बहादुर वि.सी. समेत विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालयसमेत ने.का.प. २०७०, अङ्क ३, पृ. ४१६ नि.नं. ८९८२

^७ अधिवक्ता माधव कुमार बस्नेतसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालयसमेत ने.का.प. २०७२, अङ्क ६, पृ. १४२, नि.नं. १४१२

^८ रामचन्द्र चटौत विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालयसमेत ने.का.प. २०६६, अङ्क १, पृ. ५९, नि.नं. ८०५९

६२/१०

प्राकृतिक स्रोतबाट भएको उत्पादन हो, जो स्वयं प्राकृतिक स्रोत होइन ...विद्युत स्वयंलाई प्राकृतिक स्रोत मान्ने हो भने भूमिबाट उत्पादित अन्न पनि प्राकृतिक स्रोत मान्नुपर्ने र त्यसको निकासी पनि रोक्नुपर्ने अवस्था आउँछ” भन्ने धारणा व्यक्त गरिएको छ। यसरी यस अदालतबाट विद्युतको विषयमा विभिन्न समयमा व्यक्त गरिएका उपर्युक्त धारणाहरू सहि र संविधानसम्मत देखिँदा ती धारणाहरूमा परिवर्तन गर्नुपर्ने कुनै कारण देखिँदैन।

३९. अब जहाँसम्म प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँड भयो वा भएन भन्ने कुरा छ, प्रस्तावित माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत परियोजना बहुमुखी आयोजना नदेखिई विशुद्ध रूपमा जलविद्युत आयोजना हो भन्ने देखिन्छ। जलविद्युत उत्पादन पछि सम्पूर्ण पानी कर्णाली नदीमा नै छाडिने हुँदा यसमा जलविद्युत उत्पादनको लागि पानीको प्रयोग(use) गरिने तर विद्युत उत्पादनको लागि प्रयोग गरे पश्चात जति पानी बाँधबाट लिइएको हो त्यति नै पानी पुनः नदीमा छाडिने हुँदा जलस्रोतको उपयोग (Utilization) भने नहुने देखिन्छ। प्रस्तावित आयोजना नेपालको कर्णाली प्रदेशको उच्च पहाडी भागमा सञ्चालन हुने जलविद्युत आयोजना भएको र रिजरभायर (Reservoir) प्रकृतिको आयोजना पनि नदेखिएकोले पानीको संकलनबाट हुने जल आपूर्तिको विशेष व्यवस्था हुने प्रकृतिको पनि देखिँदैन। त्यसैले प्रस्तावित आयोजनामा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५६(२) वा वर्तमान संविधानको धारा २७९(२)(घ) बमोजिम “प्राकृतिक स्रोत तथा त्यसको उपयोगको बाँडफाँड” गरियो भन्न मिल्ने अवस्थासमेत देखिँदैन।
४०. संक्षेपमा, माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत आयोजनाको विकासको निम्नि गरिएको विवादित आयोजना विकास सम्झौता नेपाल सरकारको तर्फबाट लगानी बोर्डले विदेशी लगानीकर्ता रही नेपालमा दर्ता भएको कम्पनीसँग गरिएको विद्युत उत्पादनसँग सम्बन्धित व्यापारिक प्रकृतिको सम्झौता देखिएको र सो सम्झौता नेपाल कानून बमोजिम गरिएको एवं नेपालमा कार्यान्वयन हुने भएबाट सो आयोजना विकास सम्झौता संविधानको उक्त व्यवस्था बमोजिम संसदबाट अनुमोदन गरिनुपर्ने प्रकृतिको सम्झौता देखिँदैन। तसर्थ सो सम्झौता लागू हुनु अघि संसदबाट अनुमोदनको प्रक्रिया पूरा गरिनुपर्छ भन्ने निवेदकहरूको जिकिर स्वीकार गर्न सकिएन।
४१. अब विवादित माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत आयोजनाको विकासको लागि गरिएको आयोजना विकास सम्झौता(Project Development Agreement) र त्यस अन्तर्गत वित्तीय व्यवस्थापनको लागि तोकिएको समयावधि भुक्तान भएपछि पटक पटक गरिएको म्याद थपको वैधताको स्थिति के छ भन्ने सन्दर्भमा हेर्दा यी रिट निवेदनहरू मध्ये चन्दा कुमारी थानी समेतको रिट निवेदन (०७९-WC-००५७) माथिल्लो कर्णाली आयोजना विकासको लागि मिति २०६४। १०। १० मा गरिएको समझदारीपत्र र तत्पश्चात मिति

३१०

५१८

२०६५।०२।०५ मा गरिएको सर्वेक्षण अनुमतिपत्र बदर हुनुपर्ने जिकिर गरी परेको पाइन्छ भने शारद सिंह भण्डारीको रिट निवेदन (०७०-WC-००५८) र रतन भण्डारीले दर्ता गरेको रिट निवेदन (०७९-WC-००५९) आयोजना विकास सम्झौता बदर हुनुपर्छ भनी परेको पाइन्छ। त्यसैगरी जन्मदेव जैसी समेतका रिट निवेदनहरू (०७९-WC-००६० र ०७९-WC-००६१) र रतन भण्डारीको दोस्रो रिट निवेदन (०७९-WC-००६२) पटक पटक गरिएका वित्तीय व्यवस्थापनको म्याद थप सम्बन्धमा गरिएका निर्णय र सम्झौताको विरुद्ध परेको देखिन्छ। माथिल्लो कर्णाली आयोजना विकासको लागि मिति २०६४।१०।१० मा गरिएको समझदारीपत्रको हकमा २०७१।०६।०३ मा गरिएको आयोजना विकास सम्झौताको दफा १७.१६.१ मा आयोजना विकास सम्झौता नै यस विषयमा गरिएको पूर्ण सम्झौता हो भन्दै यसले सो पूर्व गरिएका सबै सम्झौताहरूको स्थान ग्रहण वा प्रतिस्थापन(supersede) गर्दै भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ^९। यस हिसाबबाट हाल माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत आयोजनाको विकास गर्न मिति २०६४।१०।१० मा गरिएको समझदारी नै अस्तित्वमा नरही सो समझदारी आयोजना विकास सम्झौताद्वारा प्रतिस्थापित भइसकेको अवस्था हुँदा उक्त समझदारीको वैधताबारे न्याय निरुपण गरिनुपर्ने अवस्था देखिएन।

४२. अब जहाँसम्म माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत आयोजनाको विकासको लागि आयोजना विकास सम्झौता(Project Development Agreement) को वैधताको प्रश्न छ यो सम्झौता नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषदले आफ्नो कार्यपालिकी-अधिकारको प्रयोग गरी गरेको पाइन्छ। यस्तो सम्झौता गर्ने अधिकार जलस्रोत ऐन, २०४९ को दफा १२ र विद्युत ऐन, २०४९ को दफा ३५ अनुसार नेपाल सरकारलाई भएकै देखिन्छ^{१०}। उक्त दुवै दफाहरूले नेपाल सरकारलाई जलस्रोतको उपयोग वा प्रयोग गरी विद्युत उत्पादन, प्रसारण र वितरणको प्रयोजनार्थ कुनै स्वदेशी वा विदेशी कम्पनीसँग करार गर्न सक्ने अधिकार प्रदान गरेको पाइन्छ। नेपाल सरकारलाई प्राप्त सो अधिकार लगानी बोर्ड ऐन,

^९ Each of the Parties confirm that this Agreement (and the documents referred to in it) represents the entire understanding, and constitutes the whole agreement, in relation to this subject matter and supersedes any previous agreement between the Parties with respect thereto...

^{१०} जलस्रोत ऐन, २०४९ को दफा १२ जलस्रोतको उपयोगको लागि करार गर्न सक्ने: यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि नेपाल सरकारले कुनै स्वदेशी वा विदेशी कम्पनी, संगठित संस्था वा व्यक्ति सित प्रचलित कानूनको अधीनमा रही करार गरी सोही करारमा उल्लेखित शर्तहरूबमेजिम कुनै जलस्रोतको विकास, उपयोग र सेवा विस्तार गर्न, गराउन सक्नेछ।

विद्युत ऐन, २०४९ को दफा ३५ नेपाल सरकारले करार गरी विद्युत उत्पादन, प्रसारण वा वितरण गर्न सक्ने : यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि नेपाल सरकारले कुनै व्यक्ति वा संस्थासित करार गरी सोही करारमा उल्लेखित शर्तहरूको आधारमा विद्युत उत्पादन, प्रसारण वा वितरण गर्न गराउन सक्नेछ।

५१९

६/११

२०६८ को दफा ५ तथा दफा ९(१)(झ) ले ५०० मेगावाट वा सो भन्दा बढी क्षमताको जलविद्युत उत्पादन परियोजनाको हकमा त्यस्तो आयोजनामा हुने लगानीलाई कार्यान्वयन गर्नको लागि लगानी बोर्डले प्रयोग गरी सरकारको तर्फबाट कार्य गर्न सक्ने प्रबन्ध मिलाइएको पाइन्छ। सो बारेमा लगानी बोर्डको लिखित जवाफ हेर्दा “लगानी बोर्डले GMR-ITD Consortium र नेपाल विद्युत प्राधिकरणको नेपालमा संस्थापित संयुक्त उपक्रम जी.एम.आर. अपरकर्णाली हाइड्रोपावर लिमिटेड (GMR Upper Karnali Hydropower Limited) तथा GMR ग्रुपको नेपालमा रहेको सहायक कम्पनी कर्णाली ट्रान्समिसन कम्पनी प्रा.लि. (Karnali Transmission Company Pvt. Limited) हरूसँग ९०० मेगावाटको माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत परियोजना र त्यससँग सम्बन्धित प्रसारण लाइन विकास र निर्माण गर्न यी दुई कम्पनीहरूसँग लगानी बोर्डको मिति २०७१।०६।०१ मा बसेको १५ औं बैठकको निर्णय र नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद) को मिति २०७१।०६।०२ को निर्णय र सो निर्णय अन्तर्गत प्राप्त भएको अखित्यारी बमोजिम विकासकर्ताहरूसँग त्रिपक्षीय परियोजना विकास समझौता सम्पन्न गरिएको हो” भन्ने उल्लेख भएको पनि देखिन्छ¹¹। त्यसैले नेपाल सरकारलाई प्राप्त अधिकार तथा नेपाल सरकारको निर्णय बमोजिम र लगानी बोर्ड ऐन, २०६८ अन्तर्गत प्राप्त अखित्यारी अन्तर्गत नै लगानी बोर्ड र GMR Upper Karnali Hydropower Limited तथा Karnali Transmission Company Pvt.Ltd. बीच मिति २०७१।०६।३ मा आयोजना विकास समझौता गरिएको पाइदा सो समझौताको वैधतामा प्रश्न उठाउन मिल्ने देखिएन।

४३. अब जहाँसम्म आयोजना विकास समझौता अन्तर्गत वित्तीय व्यवस्थापनका लागि तय गरिएको २४ महिनाको अवधिभित्र आयोजना विकासकर्ताले वित्तीय व्यवस्थापन गर्न नसकी पटक पटक म्याद थप गरिएको प्रश्न छ, यो विषयलाई आयोजना विकास समझौताको परिधिबाट नै हेरिनुपर्ने हुन्छ। वस्तुतः जब दुई पक्षले करार गर्दैन् भने त्यस्तो करारको स्वरूप तथा विषयवस्तु छनौट गर्न, प्रतिफल, प्रतिफलको मात्रा, करारका शर्त तथा करार उल्लंघन भए बापत उपचारको प्रकृति निर्धारण गर्न र करार बमोजिमको विवाद समाधान गर्ने उपाय निश्चित गर्न करारका पक्षहरू स्वायत्त रहन्छन्। यो कुरालाई आयोजना विकास समझौता हुँदा कायम रहेको करार ऐन, २०५६ को दफा ४ र हाल विद्यमान मुलुकी देवानी संहिता, २०७४ को दफा ५०७ ले स्वीकार गरेको छ। यद्यपि माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत आयोजनाको लागि गरिएको आयोजना विकास समझौताको एक पक्ष नेपाल सरकार छ तर यो नेपाल सरकारले करारीय अखित्यारी प्रयोग गरी

¹¹ शरद सिंह भण्डारी निवेदक भएको ०७९-WC-००५८ नं. को रिटमा रहेको लगानी बोर्डको लिखित जवाफको प्रकरण नं.(२)

६/१०

६।१०

निजी क्षेत्रको आयोजना विकासकर्ता कम्पनीसँग सम्झौता गरेको विषय हो । त्यस मानेमा यो निजी कानूनको अवधारणात्मक परिधिभित्र रही हेरिने करारीय स्वतन्त्रताको विषय हो ।

४४. करारीय विषयमा जब करारका पक्षहरूले स्वतन्त्रतापूर्वक करारको विषयवस्तु छनौट गर्दै प्रतिफल सहित करारका शर्तहरु तय गरी सम्झौता गरेका छन् र सो करार वैध करार छ भने त्यस्तोमा अदालतको भुमिका सो करारको अन्तरवस्तु र औचित्यमा प्रवेश गरी यो गर्नु उचित हुन्छ वा हुँदैन भनी करार नै संशोधन गर्ने प्रकृतिको हुँदैन । यसो गर्नु करारीय स्वतन्त्रता वा स्वायत्तताको प्रतिकूल हुन्छ । करारीय स्वतन्त्रता खुला अर्थतन्त्रको महत्वपूर्ण आयाम हो । नेपालको संविधानले खुला अर्थतन्त्रको मान्यतालाई आत्मसात गरेको स्थितिमा अदालतले पनि यो विषयलाई संविधानले अङ्गिकार गरेको मान्यता अनुकूल हुने गरी हेर्नु बाझ्नीय हुन्छ । त्यसैले यदि करार सक्षम पक्षले गरेका छन्, यो सार्वजनिक नीतिको विरुद्ध छैन, करकाप, अनुचित प्रभाव, झुक्यान वा जालसाजमा पारी करार गरिएको छैन भने अदालतको भुमिका हस्तक्षेपकर्ता भन्दा करार मार्फत पक्षहरूले स्वतन्त्र रूपमा व्यक्त गरेको वचनबद्धताको कार्यान्वयनमा सकारात्मक उत्प्रेरक(Positive catalyst) को हुन्छ र हुनुपर्छ ।
४५. विवादित माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत आयोजनाको सन्दर्भमा भएको आयोजना विकास सम्झौता हेर्दा सो सम्झौताको दफा २.३.१ अनुसार सो सम्झौता हस्ताक्षर भएको मितिमा शुरु भई अघि नै अन्त्य भएमा वा अवधि थपिएमा बाहेक आयोजनाबाट व्यापारिक उत्पादन भएको २५ वर्ष पूरा भएपछि अन्त्य हुने कुरा उल्लेख भएको पाइन्छ । यसरी सम्झौताले जलविद्युतको व्यापारिक उत्पादनलाई सम्झौताको अवधि गणनाको महत्वपूर्ण कोशेदुङ्गा (Milestone) मानेको पाइन्छ । यस अर्थमा आयोजना विकास सम्झौताको समयावधि बिजुली उत्पादन पश्चात २५ वर्षको रहेछ भनी बुझ्नु पर्ने हुन आउछ । यसै सम्झौताले वित्तीय व्यवस्थापनलाई आयोजनाको प्रमुख कार्यतालिकाको रूपमा राखेको कुरामा पनि विवाद छैन । वित्तीय व्यवस्थापन बेगर आयोजना अघि बढ्न नसक्ने हुँदा सो कुरालाई निश्चित समयावधिभित्र बाँध्न खोजेको कुरा बुझ्न सकिन्छ । सम्झौताको दफा ३ मा सम्झौता पश्चात गरिनुपर्ने शर्तहरु (Condition subsequent)को सन्दर्भमा नेपाल सरकारले पूरा गर्नुपर्ने शर्तहरु (GON condition subsequent) र कम्पनीले पूरा गर्नुपर्ने शर्त (Companies conditions subsequent) बारे व्यवस्था गर्दै कम्पनीले पूरा गर्नुपर्ने शर्तमा २४ महिनाभित्र वित्तीय व्यवस्थापन(Financial Close) गरिसक्नुपर्ने र कम्पनीले समुचित र व्यापारिक रूपमा तर्कसंगत प्रयास गर्दागर्दै पनि कम्पनीको काबु बाहिरको कारणले सो अवधिभित्र वित्तीय व्यवस्थापन गर्न नसकिएमा बढिमा अर्को १

६।१०

G14

वर्षको लागि वित्तीय व्यवस्थापनको म्याद थप्न सकिने प्रावधान रहेको देखिन्छ¹²। कम्पनीको अनुरोधमा यो दफा अन्तर्गत मिति २०७३।०९।२४ मा एक वर्षको लागि म्याद थपिएको भन्ने जिकिर प्रत्यर्थीहरु मध्ये लगानी बोर्ड र GMR ले लिएको पाइन्छ। उत्तर दफा अन्तर्गत म्याद थप गर्न कम्पनीले के प्रयास गरेको थियो, काबु बाहिरको के परिस्थिति परेको थियो र थपिएको अवधिभित्र के कसरी वित्तीय व्यवस्थापन गर्ने योजना छ भन्ने कुराको संकेत सहितको योजना पेश गर्नुपर्ने भएतापनि कम्पनीले गरेको अनुरोधमा म्याद थप गर्न करारको अर्को पक्ष लगानी बोर्ड तयार नै रहेको देखिंदा सो म्याद थप बारेमा प्रश्न उठाइरहनुपर्ने कुनै कारण देखिँदैन। ज्ञातव्य के छ भने पहिलो पटक म्याद थप भएपछि पनि कम्पनीले वित्तीय व्यवस्थापन गर्न नसकेको अवस्था भई समझौताको दफा ३.४.१.(B) बमोजिम मिति २०७४।०७।२७ मा मिति २०७५।०६।०२ (१८ सेप्टेम्बर २०१८) सम्मको लागि दोस्रो पटक वित्तीय व्यवस्थापनको लागि म्याद थप गरिएको भन्ने पनि लिखित जवाफबाट खुल्न आएको छ। दफा ३.४.१(B) मा नेपाल सरकारले पूरा गर्नुपर्ने शर्त पूरा नगरेको वा सरकारले समझौताको उल्लंघन गरेको कारण कम्पनीले आफूले पूरा गर्नुपर्ने शर्त पूरा गर्न नसकेको भन्ने प्रमाणित गरेमा म्याद थप हुन सक्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ¹³। यहाँ सरकारले समझौता नै उल्लंघन गन्यो भन्ने जिकिर त लिइएको देखिएन तथापि पूरा गर्नुपर्ने शर्तको रूपमा रहेको आयोजनाको लागि जग्गा अधिग्रहण गरिदिनु पर्ने दायित्व पूरा नगरेको कुरा उठेको छ र सरकारको तर्फबाट सो दायित्व पूरा भयो भन्न सकेको अवस्था छैन। त्यसैगरी २०७२ सालमा गएको भुकम्प, नाकाबन्दी र कोभिडको महामारी आदि कुराहरु म्याद थपको सम्बन्धमा उठाइएका छन्। यहाँ पनि करारको एउटा पक्ष आयोजना विकासकर्ता कम्पनीले अनुरोध गरेपछि अर्को पक्ष नेपाल सरकारको तर्फबाट कार्य गर्ने अखिलयारी पाएको लगानी बोर्ड सो अनुरोधमा सन्तुष्ट भई म्याद थप गरेको र करार

¹² 3.1.3 no later than twenty-four months from the Agreement Date, effective Generation Project Financial Close, provided however that, such period shall stand extended upon its expiry by a maximum additional period on one year if the Companies are unable to achieve Generation Project Financial Close for reasons beyond Companies' control despite the Companies making diligent and commercially reasonable efforts to achieve Generation Project Financial Close within such period.....

¹³ 3.4 Extension of timelines for compliance with Conditions Subsequent

3.4.1 For the avoidance of any doubt, it is clarified that the applicable timelines for satisfaction of the applicable Companies Conditions Subsequent by the Companies shall stand extended in the following circumstances:

(A) in case of a Force Majeure Event or Change in Law, in accordance with Section 12 (Force Majeure) and Section 12 A (Change in Law), respectively;

(B) on a day-for-day basis, if the Companies have not been able to satisfy the Companies Condition Subsequent due to a breach of this Agreement by GON or a GON Event of Default; or

(C) if Parties agree (in writing)

Chitwan

ऐन, २०५६ को दफा ८१ ले सो गर्न सक्ने देखिंदा सो म्याद थप बारेमा पनि विवाद गरिरहनुपर्ने अवस्था देखिँदैन।

४६. यहाँ सबैभन्दा पेचिलो तेस्रो पटक मिति २०७९।०३।३१ मा नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषदबाट गरेको दुई वर्ष म्याद थपको निर्णय बनेको छ। यस्तो किन भएको देखिन्छ भने मिति २०७५।०६।०२ (अर्थात् १८ सेप्टेम्बर २०१८) सम्मको लागि दोस्रो पटक वित्तीय व्यवस्थापनको प्रयोजनार्थ म्याद थप भएपछि सो अवधि समाप्त हुँदासम्म पनि वित्तीय व्यवस्थापनमा खास प्रगति हुन नसकेको र कम्पनीले मिति २०७५।०४।१२ (अर्थात् जुलाई २८, २०१८) मा एक वर्ष म्याद थपको लागि अनुरोध गरेकोमा सोबारे लामो समयसम्म निर्णय नभएको अवस्था देखिन्छ। यहाँ विषयलाई लिएर रिट निवेदन (२०७९-WC-००६२) मा निवेदक रत्न भण्डारीले यो समझौता भङ्ग भए सरहको अवस्था हो भन्दै विगतमा लगानी बोर्डबाट म्याद थप भएकोमा अधिकार नै नभएको मन्त्रिपरिषदबाट म्याद थप गरियो भन्ने जिकिर पनि लिएको पाइन्छ। त्यसैगरी यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट अन्तरिम आदेश जारी गर्दा पनि पहिले करिब ३ वर्ष अगाडि नै म्याद समाप्त भैसकेको र बीचमा म्याद थप नभएको अवस्था छँदाछ्हाडै निर्णय भएको मिति अर्थात् मिति २०७९।०३।३१ गते देखि दुई वर्ष म्याद थप गरिएको र पहिले लगानी बोर्डबाट म्याद थप गरिदै आएकोमा मिति २०७९।०३।३१ मा मन्त्रिपरिषदबाट म्याद थप गर्ने निर्णय गरिएको र परिणामतः २०७१ सालमा भएको २ वर्षको वित्तीय व्यवस्थापनको म्याद १० वर्ष पछिसम्म पुनर्न गरी म्याद थप गर्नुको कुनै औचित्य देखिँदैन भन्ने उल्लेख गरेको पाइन्छ। आयोजना विकास समझौता मिति २०७१।०६।०३ मा भएको र सो मितिबाट हिसाब गर्दा वित्तीय व्यवस्थापनको लागि मात्र करिब १० वर्ष समय बित्त गएको अवस्थासमेतलाई मध्यनजर गर्दा झोलामा खोला हाल्ने लोकोक्ति कै पुनरावृत्ति हो कि भन्ने आशंका नहुने होइन। यही कारण एकपक्षीय निवेदनमा सुनुवाइ गरी आदेश गर्दा इजलासबाट म्याद थपको औचित्यमा प्रश्न गरिएको पाइन्छ र सो कार्यलाई त्यति अस्वाभाविक मान्न सकिने अवस्था पनि छैन। तर प्राप्त मिसिल गहिरिएर हेर्दा प्रस्तुत विवादमा केही थप तथ्यहरू उजागर हुन आउछन्। पहिलो, समझौता अन्तर्गत वित्तीय व्यवस्थापन आयोजना विकास समझौताको एउटा पाटो मात्र हो, यसको निम्निदिइएको म्याद सकियो भन्दैमा सम्पूर्ण आयोजना विकास समझौताको म्याद नै सकियो भन्न मिल्ने होइन। दोस्रो, प्रस्तुत विवादमा समझौताका कुनै पक्षहरूले पनि समझौता भङ्ग भयो भनी अर्को पक्षलाई जानकारी दिएको अवस्था छैन। बरु उनीहरूले एक आपसमा सम्पर्क र सञ्चार गरिरहेको अवस्था छ। उदाहरणको लागि, प्रत्यर्थी कम्पनीको लिखित जवाफ र निवेदन हेर्दा थपिएको

Chit

म्यादसमेत मिति २०७५।०६।०२ मा समास भएपछि प्रसारण लाइन सम्बन्धी IEE प्रतिवेदन विद्युत विकास विभाग, ऊर्जा मन्त्रालय समक्ष २०१८ मा पेश गरिएको र जनवरी २०१९ मा स्वीकृत गरिएको; उद्योग विभागले २०१९ को अप्रिल ५ मा कम्पनीको म्याद थप गरेको; लगानी बोर्डले ३१ डिसेम्बर २०१९ मा विद्युत बिक्रीको आशय पत्र letter of intent पेश गर्न माग गरेको; ३० जनवरी २०२० मा बङ्गलादेश पावर डेभलपमेन्ट बोर्डबाट जारी गरेको letter of intent लगानी बोर्ड समक्ष पेश गरी वित्तीय व्यवस्थापनको म्याद थपको लागि अनुरोध गरिएको; letter of intent को शर्त बमोजिम ५० लाख अमेरिकी डलरको बैंक रयारेन्टि बङ्गलादेश पावर डेभलपमेन्ट बोर्डलाई प्रदान गरिएको; जी.एम.आर. अपरकर्णाली हाइड्रोपावर लिमिटेड, बङ्गलादेश पावर डेभलपमेन्ट बोर्ड र यन.टि.पि.सी. विद्युत व्यापार निगम लिमिटेडको बीचमा अप्रिल २०२२ मा विद्युत बिक्री सम्झौता Power Sale Agreement मा इनिसियल गरेको; स्वीकृत वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदन अनुसार सन २०२२ मा सामुदायिक वनका रुख कटान आदेश जारी गरिएको र सोहि बमोजिम दुईवटा सामुदायिक वनको रुख काटने कार्य सम्पन्न भएको, सर्टिलाइट भएका ठेकेदारहरूको प्राविधिक मूल्याङ्कनको कार्य पूरा भएको भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। साथै आयोजनाको वित्तीय व्यवस्थापनको लागि धैरै उल्लेखनीय प्रगति गरेकोले अन्यथा नभएसम्म हाल थप भएको २ वर्ष म्यादभित्र वित्तीय व्यवस्थापन हुने निश्चित प्रायः छ भन्नेसमेत जिकिर पनि प्रत्यर्थी कम्पनीले ०७९-WC-००६२ को लिखित जवाफमा लिएको पाइन्छ। आयोजनाबाट उत्पादित बिजुली मध्ये बङ्गलादेशलाई ५०० मेगावाट निर्यात गर्ने विषयमा भएको प्रगतिको विवरण लगानी बोर्ड र ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिचाई मन्त्रालयको लिखित जवाफमा समेत उल्लेख गरिएको पाइन्छ। यी दृष्टान्तहरूबाट सम्झौताका पक्षहरू अनवरत रूपमा आपसी सञ्चार र सम्पर्कमा रहेको नै देखिन्छ। तेस्रो, वित्तीय व्यवस्थापनको म्याद समास भएपछि सम्झौताका पक्षहरूले सो कारण सृजित चुनौती एवं जटिलतालाई के कसरी सम्बोधन गर्न सकिन्छ भनी हेरेको अवस्था छ। यही सन्दर्भमा वित्तीय व्यवस्थापनको लागि म्याद थप गर्ने वा नगर्ने प्रश्न खडा भएपछि मिति २०७८।०६।२३ मा सम्पन्न लगानी बोर्डको ४८ औं बैठकबाट माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत परियोजनाको वित्तीय व्यवस्थापन (Financial close) को म्याद थप सम्बन्धमा विकासकर्ताबाट अनुरोध भई आएको सम्बन्धमा अध्ययन गरी लगानी बोर्ड समक्ष प्रतिवेदन पेश गर्न राष्ट्रिय योजना आयोगका उपाध्यक्ष विश्व पौडेलको संयोजकत्वमा एउटा अध्ययन समिति गठन भएकोमा सो समितिले मिति २०७८।१२।१४ मा प्रतिवेदन बुझाएको देखिन्छ। अदालतलाई प्राप्त प्रतिवेदन हेर्दा सो अध्ययन समितिले

Chit

८।१०

आयोजना विकास कर्ता कम्पनीले जुलाई २८, २०१८ (२०७५।०४।१२) मा अनुसुची-१३ बमोजिमको पत्रद्वारा थपिएको म्यादभित्र वित्तीय व्यवस्थापन गर्न नसकिने भन्दै १ वर्षको लागि म्याद थपको अनुरोध गरेको कुरालाई मध्यनजर गरी विकासकर्ताले सो अवधिसम्म गरेका कार्यहरु विशेषतः ५०० मेगावाट बिजुली बङ्गलादेशलाई निर्यात गर्ने विषयमा भएको प्रगति र पेश गरेको विस्तृत योजना (Comprehensive plan) हेरी, विकासकर्ता कम्पनीसँग छलफलसमेत गरी, सम्झौता बमोजिम नेपाल सरकार र विकासकर्ता कम्पनीले निर्वाह गर्नुपर्ने दायित्व एवं संयुक्त दायित्वको विश्लेषण गरी र सम्झौता अन्त्य हुन सक्ने अवस्था, क्षतिपूर्ति र त्यसको विश्लेषणसमेत गरी विकल्प (१) मा विकासकर्ता कम्पनीको दायित्व पूरा नभएको कारण देखाई सम्झौता अन्त्य गर्ने र विकल्प (२) मा पूर्व शर्त / चरणबद्ध लक्ष्यहरु किटानी गरेर वित्तीय व्यवस्थापनको म्याद थप गर्ने गरी दुई विकल्प लगानी बोर्ड समक्ष पेश गरेको देखिन्छ^{१४}। विकल्प २ को बारेमा अध्ययन समितिको रायमा “वित्तीय व्यवस्थापनको लागि मुख्य चुनौतीको रूपमा रहेको परियोजनाबाट उत्पादित बिजुलीको लागि बजार सुनिश्चित गर्न विकासकर्ता कम्पनीले भारत हुँदै बङ्गलादेशमा बिजुली खरिदकर्ता Bangladesh Power Development Board (BPDB) लाई विद्युत बिक्री गर्न चाहिने प्रबन्ध बारेमा विद्युत बिक्रीको मूल्य तय गरिएको र भारतको विद्युत व्यापार निगमको सहमति र सहकार्य बारे उल्लेख गर्दै “यसरी नेपालबाट निर्यात हुने बिजुलीले बङ्गलादेशको बजारमा पहुँच पाउने अवस्थालाई मध्यनजर गर्दा अहिले नै Project Development Agreement-PDA अन्त्य गरिएमा बङ्गलादेशमा विद्युत बिक्री हुन सक्ने सम्भावनामा असर पर्न जाने हुँदा वित्तीय व्यवस्थापनको समयावधि कसरी PDA बमोजिम बढाउन सकिन्छ” भन्ने कुरा हेर्नुपर्ने भनी औल्याएको रहेछ। यसरी प्रतिवेदनको अध्ययन गर्दा अध्ययन समितिको राय बोर्डले दोस्रो विकल्प छनौट गरोस् भन्ने नै रहेको देखिन्छ। यही क्रममा बोर्ड विकल्प २ मा जाने निर्णय गरेमा देहायका बुँदाहरुमा वार्ता गर्न कार्यालयलाई निर्देशन दिनुपर्ने सुझाव पनि अध्ययन समितिले दिएको देखिन्छ:^{१५}

- विकासकर्ता कम्पनीले जुन २०२२ सम्म Bangladesh Power Development Board (BPDB) तथा National Vidyut Vyapar Nigam (NVVN) सँग Power Sale Agreement (PSA) सम्पन्न गरिसक्नुपर्ने;

^{१४} हेर्नुहोस, माथिल्लो कणाली जलविद्युत आयोजना अध्ययन समितिको प्रतिवेदन, २०७८ पृष्ठ ३४

^{१५} ऐ.ऐ. पृष्ठ ३४-३५

६/१०

- NVVN तथा BPDB सँग सम्पन्न गरिएको PSA मा तोकिएका पूर्वशर्तहरु (Condition precedent) १२ महिनाभित्र पूरा गरी PSA सम्पूर्ण रूपमा कार्यान्वयनमा आइसक्नुपर्ने;
 - NVVN तथा BPDB सँग सम्पन्न गरिएको PSA को मितिबाट १७ महिनाभित्र वित्तीय व्यवस्थापनको लागि ऋणदाता (lenders) सँग कर्जा समझौता सम्पन्न भइसक्नु पर्ने;
 - NVVN तथा BPDB सँग सम्पन्न गरिएको PSA को मितिबाट १८ महिनाभित्र वित्तीय व्यवस्थापन सम्पन्न भइसक्नुपर्ने;
 - परियोजनालाई आवश्यक पर्ने जग्गा कुन-कुन मितिमा उपलब्ध गराउन नेपाल सरकारले सहजिकरण गर्नुपर्ने हो विकासकर्ता कम्पनीले उल्लेख गर्ने, उपरोक्त बमोजिम नेपाल सरकारले जग्गा उपलब्ध गराउन सहजिकरण नगरेको आधारमा बाहेक अन्य अवस्थामा PDA अन्त्य गरिएमा नेपाल सरकार, विकासकर्ता कम्पनीलाई क्षतिपूर्ति (Sunk cost) लगायतका अन्य हर्जना गर्न बाध्य नहुने;
 - थपिएको म्यादभित्र वित्तीय व्यवस्थापन नभएमा नेपाल सरकारले स्वतः समझौता रद्द गर्न सक्ने र यस्तो अवस्थामा कम्पनीले दावी विरोध गर्न नपाउने।
४७. यसरी हेर्दा विश्व पौडेलको अध्ययन समितिको उक्त प्रतिवेदनले विकल्प नं. २ मा जाँदा पनि त्यसै म्याद नथपी सो विषयमा समझौता नै संशोधन गरी म्याद थप गर्न सुझाव दिए बमोजिम नेपाल सरकार मिति २०७९।३।३१(जुलाई १५, २०२२) को मन्त्रिपरिषदबाट देहाय बमोजिम निर्णय भएको भन्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालयले लगानी बोर्डको कार्यालयलाई मिति २०७९।०४।०१ मा लेखेको पत्रबाट देखिन्छ:
- ‘विकासकर्ता कम्पनी GMR Upper Karnali Hydropower Limited ले देहायबमोजिमका शर्तहरु पालना गर्ने गरी माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत परियोजनाको वित्तीय व्यवस्थापन (Financial Close) को म्याद मन्त्रिपरिषदबाट निर्णय भएको मितिले दुई वर्ष थप गर्ने:
- (क) छ महिनाभित्र ऊर्जा बिक्री समझौता (Power Sale Agreement) सम्पन्न गरी लगानी बोर्ड समक्ष पेश गर्ने,
- (ख) २३ महिनाभित्र ऋणदाता (Lender) सँग वित्तीय समझौता (Financing Agreement) सम्पन्न गरी लगानी बोर्ड समक्ष पेश गर्ने,
- (ग) २४ महिनाभित्र परियोजनाको वित्तीय व्यवस्थापन (Financial Close) सम्पन्न गरी लगानी बोर्ड समक्ष पेश गर्ने र

५११०

(घ) वित्तीय व्यवस्थापन गर्ने सम्बन्धमा खण्ड (क), (ख) र (ग) मा उल्लिखित शर्तका अधीनमा रही सातदिन भित्र कार्यतालिका सहितको विवरण लगानी बोर्ड समक्ष पेश गर्ने।”

मन्त्रिपरिषद्को उपर्युक्त निर्णय बमोजिम नेपाल सरकारको प्रतिनिधित्व गर्दै लगानी बोर्ड र GMR Upper Karnali Hydropower Limited बीच ७ भदौ २०७९ (अर्थात अगष्ट २३ २०२२) मा देहायका शर्तहरू रहेको थप सम्झौता (Addendum) गरेको पाइन्छ:

1. Addendum

1.1 Subject to the compliance of the following terms and conditions by the companies, the timeline to achieve Financial Close shall be extended for a period of two (2) years from 15 July 2022:

1.1.1 Within six(6) months from 15 July 2022, the Companies shall submit the concluded Power Sales Agreement (Export PPA) to the Investment Board

1.1.2 Within twenty-three(23) months from 15 July 2022, the Companies shall submit the concluded Financing Agreement (Financing Documents) with the Lenders to the Investment Board; and

1.1.3 Within twenty-four(24) months from 15 July 2022, the Companies shall submit the details for achievement of the Financial Close to the Investment

४८. यसरी तेस्रो पटकको म्याद थपको सम्बन्धमा हेर्दा आयोजना विकास सम्झौताको दफा ३.४.१(क) मा दुवै पक्षले लिखित सहमति गरेमा (if Parties agree in writing) सम्झौता पछिका शर्तहरूको पालनाको लागि तोकिएको समयावधि थपिन सक्ने व्यवस्था गरेको र सोही अनुरूप वित्तीय व्यवस्थापनको लागि म्याद थप गरिएको हो भन्ने जिकिर प्रत्यर्थी लगानी बोर्डको तर्फबाट आएको पाइन्छ। Addendum सम्झौतामा P.D.A. को दफा ३.४.१(क) को उल्लेख नभएबाट सो प्रावधान अन्तर्गत थप सम्झौता (Addendum) भएको हो भन्न सकिएन तर सैद्धान्तिक रूपमा हेर्दा करारका पक्षहरूले चाहेमा करारको कुनै पनि शर्तको संशोधन हुन सक्ने सन्दर्भमा सम्झौताको एक पक्षको रूपमा रहेको मन्त्रिपरिषद्बाट वित्तीय व्यवस्थापनको लागि निर्णय भएको मितिले २४ महिनाको अवधि तोकी सो विषयमा थप सम्झौता (Addendum) गरिएको पाइयो। सो गर्नु उचित थिए वा थिएन भन्ने बारेमा निवेदक, प्रत्यर्थी वा आम नागरिकहरूको पनि भित्र-भित्र मत रहन सक्छ, तर माथि उल्लेख भए जस्तै आयोजना विकास सम्झौता नेपाल सरकार र आयोजना विकासकर्ता कम्पनी बीच भएको एउटा व्यापारिक सम्झौता रहेको र यस्तो सम्झौताका पक्षहरू आपसी सहमतीमा उपयुक्त शर्त राख्न वा संशोधन गर्न करार ऐन, २०५६ को दफा ४, द१ र मुलुकी देवानी संहिता, २०७४ को दफा ५०७ र ५३३

५११०

Ch 110

को व्यवस्थासमेतबाट स्वतन्त्र वा स्वायत्त हुने नै हुँदा र विवादित विषयमा यही स्वायत्तताको प्रयोग भएको पाइएबाट म्याद थपको वैधतामा प्रश्न उठाउन मिल्ने देखिएन।

४९. अब जहाँसम्म यस अधिका म्याद थपहरु लगानी बोर्डबाट भएकोमा यस पटक मन्त्रिपरिषदबाट गरियो भन्ने कुरा छ यस बारेमा प्रत्यर्थी आयोजना विकासकर्ता कम्पनीको लिखित जवाफ हेर्दा “यस पटक विगतको झै म्याद थप मात्रै भएको छैन, समझौताको शर्तमा नै परिवर्तन भएको छ। Addendum को प्रकरण १.१.१ मा १५ जुलाई २०२२ देखि छ महिनाभित्र power sale agreement गरी लगानी बोर्ड समक्ष पेश गर्नुपर्ने शर्त रहेको छ। त्यस्तै प्रकरण १.१.२ मा २३ महिनाभित्र ऋणदाताहरुसँग फाइनान्सियल समझौता गरी लगानी बोर्ड समक्ष पेश गर्नुपर्ने र ऐ. प्रकरण १.१.३ मा २४ महिनाभित्र वित्तीय व्यवस्था भएको विवरण लगानी बोर्ड समक्ष पेश गर्नुपर्ने भन्ने उल्लेख छ। हालको म्याद थप गर्दा उपरोक्त नयाँ शर्त राखेको हुनाले पनि समझौताको पक्षको रूपमा रहेको नेपाल सरकार अर्थात मन्त्रिपरिषदबाट स्वीकृत भएको हो” भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ^{१६}। मिसिल हेर्दा २०७१।०६।०३ मा गरिएको समझौता पनि नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषदको मिति २०७१।०६।०२ को निर्णय बमोजिम लगानी बोर्डबाट भएको देखिन्छ। जलस्रोत ऐन, २०४९ को दफा १२ र विद्युत ऐन, २०४९ को दफा ३५ ले यस्तो समझौता गर्ने अधिकार नेपाल सरकारलाई मात्र हुने कुरा माथि उल्लेख भइसकेको छ। लगानी बोर्डले सरकारको प्रतिनिधिको रूपमा आफूलाई प्राप्त अछित्यारी अन्तर्गत उक्त समझौता गरेको देखिन्छ। पछिल्लो पटक भदौ ७, २०७९ मा थप समझौता (Addendum) गर्नुपूर्व पनि नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषदको मिति २०७९।०३।३१ को निर्णयबाट तोकिएका शर्तको अधीनमा वित्तीय व्यवस्थापनको लागि म्याद थप गर्ने निर्णय गरेको र आयोजना विकास समझौताको दफा ३.४.१ (C) ले पनि करारका पक्षलाई नयाँ समझौता गर्न अछित्यारी दिएको पाइएबाट समेत करारीय समझौताको वास्तविक पक्ष नेपाल सरकारले वित्तीय व्यवस्थापनको लागि म्याद थपको विषयमा आयोजना विकास समझौताका विद्यमान व्यवस्थाहरुलाई प्रतिस्थापित गर्ने शर्तहरु तोक्दै थप समझौता (Addendum) गर्न अछित्यारी प्रदान गर्न नसक्ने भन्ने मिल्ने देखिएन।

५०. अब विवादित समझौता राष्ट्रहित अनुकूल छ वा छैन भन्ने अर्को प्रश्नतर्फ हेर्दा कुनै पनि आयोजना नेपालको जलस्रोत माथिको सार्वभौमिक अधिकार प्रवर्द्धन गर्ने, नेपाली मात्रको

^{१६} रिट नं. ०७९-WC-००६२ मा जी.एम.आर. अपर कर्णाली हाइड्रोपावर लिमिटेडले पेश गरेको लिखित जवाफको प्रकरण नं. ३ (त)

Ch 110

राष्ट्रियता, राष्ट्रहित र समग्र देशको उन्नति प्रगति गर्ने गरी गरिनुपर्छ भन्नेमा दुईमत छैन। यहाँ नेपालको जलस्रोतमा जोडिएको सार्वभौमिकताको प्रश्न पनि उठेकोले यसलाई रिट निवेदन, लिखित जवाफ र आयोजना विकास सम्झौता समेतबाट देखिएका तथ्य र तथ्याङ्को रोहमा समेत हेरिनु वाञ्छनीय हुन्छ। रिट निवेदकहरूले प्रत्यर्थी आयोजना विकासकर्ता कम्पनी बीच भएको सम्झौता राष्ट्रहित अनुकूल छैन भन्ने सन्दर्भमा आयोजनाको क्षमता, सम्झौता गरिएको समय काल र परिस्थितिमा प्राप्त गर्ने लाभ, विद्यमान विकल्प र वैकल्पिक लाभ समेतको प्रश्नहरू उठाउदै माथिल्लो कर्णाली आयोजना सम्झौता राष्ट्रहित अनुकूल छैन भन्ने जिकिर लिएको पाइन्छ भने लिखित जवाफमा उक्त जिकिरहरूलाई अस्वीकार गर्दै आयोजनाले नेपालको जलस्रोतसमेतका प्राकृतिक स्रोतमा नेपालको स्वामित्व हुने कुरालाई स्वीकार गरिएको, आयोजनाको क्षमतालाई Optimize गरिएको, सम्झौता गर्दा सरकार र संसदीय समितिमा खुला छलफल गरिएको, तुलनात्मक रूपमा नेपालले उचित लाभ प्राप्त गरेको र व्यापारिक उत्पादन भएको २५ वर्ष पछि आयोजना नेपाल सरकारलाई चालु अवस्थामा हस्तान्तरण गरिने हुँदा आर्थिक, प्राविधिक र वातावरणीय हिसाबले समेत राष्ट्रहित अनुकूल छ भन्ने जिकिर लिइएको पाइन्छ। वस्तुतः के कस्तो आकारको आयोजना बनाउने भन्ने कुरा नदीमा पानीको प्रवाह, बाँध र पावर हाउस बीचमा रहेको उचाइको भिन्नता, उपलब्ध प्रविधि लगायत भौगोलिक, भौगोलिक र वातावरणीय जोखिमसमेत सम्मिलित अनेकौ प्राविधिक पक्षमा निर्भर रहन्छ। यो कुराको निक्यौल अदालतले नभै कार्यपालिकी निकायले गर्ने र उसैको अधिकारक्षेत्रभित्र पर्ने विषय हो। प्रस्तावित आयोजनाको बारेमा कार्यपालिकाको तहमा र व्यवस्थापिकाको तहमा समेत छलफलहरू भएको पाइन्छ^{१७}।

^{१७} व्यवस्थापिकाको तहमा भएको छलफल बारे गोरख बहादुर वि.सि.को मुद्दामा “निवेदकले प्रश्न उठाएको आयोजनाको सम्बन्धमा व्यवस्थापिका संसदको प्राकृतिक स्रोत समितिमा पनि छलफल नभएको देखिएँदैन। त्यहाँ एक भन्दा बढी ठूला आयोजना एउटै कम्पनीलाई नदीने नीति बनेको पनि देखिन्छ। धारा १५६(२) बमोजिम संसदीय अनुमोदन चाहिने भएमा त्यस सम्बन्धमा त्यस्तो प्रश्न व्यवस्थापिका संसदमा नै मौकैदेखि उठ्न नसक्ने देखिएँदैन। तर त्यस सम्बन्धमा त्यस विषयले कुनै स्थान पाएको देखिएँदैन। व्यवस्थापिका संसदको प्रक्रिया पूरा गर्नुपर्ने विषय भएमा त्यस्तो प्रक्रियामा प्रवेश दिने दिलाउने र प्रस्ताव ल्याउने सोही संसद वा त्यहाँका सदस्यहरूको हक एवं कर्तव्य बन्दछ। निवेदकहरूले उक्त प्रक्रिया सक्रिय गराउनेतर्फ न्यूनतम कुनै प्रयास गरेकोसमेत देखिएँदैन। धारा १५६(२) को संसदीय अनुमोदन चाहिने भनी उक्त व्यवस्थापिका संसदको जिकिर लिई लिखित जवाफसमेत प्राप्त हुन आएको पनि देखिएँदैन। यसरी व्यवस्थापिका संसद अन्तर्गतिको प्रक्रिया अपनाउनुपर्ने वा अनुशरण गर्नुपर्ने कुरामा सम्बन्धित निकायलाई परिचालन गर्न न्यूनतम पनि प्रयास नगर्ने तर सोही विषयमा सार्वजनिक सरोकारको नाममा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५६ को पूर्वावस्थाहरू विहीन भएको थाहा पाउँदा पाउँदै सो धाराको प्रयोग गरी आयोजनाको सञ्चालन अवरोध गर्ने दृष्टिकोण लिनुलाई मात्रै पनि स्वीकार्य मान्न मिलेन” भन्ने उल्लेख भएको छ। (प्रकरण १९)

Bn/W

माथिल्लो कर्णाली आयोजनाकै विषयमा परेको गोरख बहादुर वि.सि.को मुद्रामा यस अदालतले विद्युत आयोजनाहरूको वर्गीकरण, छनौट वा कार्यान्वयन सम्बन्धी यस्ता नीतिगत प्रश्नहरूमा अदालतको खास संलग्नता रहने अवस्था रहदैन। के कस्ता आयोजनाहरू राष्ट्रका लागि आवश्यक हुने, ती आयोजनाहरू निर्माण गर्दाको अवस्थामा प्रचलित कानूनमा के कस्ता व्यवस्थाहरू कायम छन् र ती कानूनी व्यवस्थाको प्रतिकूल नहुने गरी राष्ट्र तथा जनताको हितका लागि कार्यपालिकीय निकायले प्रचलित कानूनको अधीनमा रही राष्ट्रका लागि आवश्यक त्यस्ता आयोजनाहरूको वर्गीकरण, छनौट, सञ्चालन, रेखदेख तथा नियमन गर्ने जस्ता नियमित कार्यपालिकीय कार्यहरूमा सामान्य अवस्थामा अदालतले हस्तक्षेप गर्न उपयुक्त हुँदैन। संविधान, ऐन, कानून प्रतिकूल कुनै काम गरी जनताको मौलिक एवं कानूनी हक वा सार्वजनिक हक हितमा प्रतिकूल असर पार्ने काम भएको अवस्थामा मात्रै अदालतले संविधानद्वारा प्रदत्त अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरी निर्णय गर्ने गर्दछ। सरकारले गरेको नितान्त प्रशासनिक वा नीतिगत निर्णयहरूको लागि सरकार नै जनताप्रति जिम्मेवार रहने हुनाले त्यस सम्बन्धमा अदालतले विचार गर्नुपर्ने अवस्था रहदैन भन्ने दृष्टिकोण लिएको पाइन्छ। उक्त दृष्टिकोणमा असहमत हुनुपर्ने कारण सामान्यतः देखिँदैन। तथापि बिर्सन नमिल्ने कुरा के छ भने देश भित्रका नदी नाला, जग्गा जमिन, बनजंगल, जैविक विविधता र प्राकृतिक सम्पदा जनताका अमूल्य सम्पत्ति हुन्। यी सम्पत्तिहरूको प्रयोग संविधानले आत्मसात गरेको वातावरणीय दिगो विकासको अवधारणा अनुरूप गरिनुपर्छ। यसैमा सार्वजनिक हित सन्त्रिहित हुन्छ। सरकार सार्वजनिक हितको न्यासी हो। यसले हरदम सार्वजनिक नीति अनुकूल राष्ट्रहितमा कार्य गर्नुपर्छ। अमुक आयोजना सार्वजनिक नीति अनुकूल छ वा छैन, त्यसबाट कै कस्तो गृहकार्य गर्दा तुलनात्मक रूपमा बढी लाभ लिन सकिन्छ भन्ने कुरा कार्यपालिकीय निकायको महत्वपूर्ण जिम्मेदारी अन्तर्गत पर्छ। यो जिम्मेदारीको निर्वाह आयोजनाको छनौट देखि यसको कार्यान्वयनसम्म तदारुखताका साथ गरिनुपर्छ। कुनै पनि वार्ताबाट तुलनात्मक रूपमा बढी लाभ लिन गतिलो गृहकार्य जरुरी हुन्छ। वार्तामा विकल्पहरू प्रस्तुत गर्न सकियो भने लाभदायी नतिजा निकाल्न सकिन्छ। लाभलाई आफ्नो हितमा अन्तिमसम्म प्रयोग गर्न वार्ता देखि समझौताको कार्यान्वयनसम्म त्यतिकै सतर्कता र तदारुखता आवश्यक हुन्छ। यी सबै कार्य कार्यपालिकी निकायले नै गर्ने हो र सो अधिकारको प्रत्यक्षतः दुरुपयोग गरिएको छ वा अधिकारको रंगिन प्रयोग भएको अवस्था छ भन्ने स्थापित नभएसम्म अदालतले कार्यपालिकी निकायको बुद्धिमतालाई सम्मान गर्नु नै संविधानले परिकल्पना गरेको शक्ति पृथकीकरण, नियन्त्रण र सन्तुलनको सिद्धान्त अनुकूल हुन्छ। प्रस्तुत विवादमा जे जस्तो लाभ नेपालले प्राप्त गर्ने भनिएको छ र

Bn/W

६/१८

तुलनात्मकरूपमा समान प्रकृतिका अरुण-३ लगायतका अन्य आयोजनामा गरिएका समझौताहरु हेर्दा राष्ट्र हित विपरीत काम भयो वा कार्यपालिकी अधिकारको रङ्गिन प्रयोग भयो भनी निश्चयात्मक रूपमा भन्न सकिने अवस्था नदेखिएबाट माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत आयोजनाको “आयोजना विकास समझौता” र सोको वित्तीय व्यवस्थापनको लागि भएका म्याद थप एं थप समझौता (Addendum) आदि हेर्दा तेसो म्याद थपलाई अन्तिम म्याद थप कै रूपमा हेरिएको पाइएबाट कार्यपालिकीय निकायको निर्णय र बुद्धिमत्तामा अहिले नै प्रश्न गरिहाल्ने अवस्था देखिएन।

५१. अब निवेदकहरूले माग गरे बमोजिमको आदेश जारी हुने वा अन्य कुनै आदेश जारी हुने अवस्था छ वा छैन भन्ने अन्तिम प्रश्नतर्फ हेर्दा माथि विभिन्न प्रकरणमा उल्लेख गरिए बमोजिम यी विभिन्न रिट निवेदनहरु मध्ये माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत आयोजनाको विकासको लागि नेपाल सरकार र GMR- ITD Consortium को बीचमा गरिएको मिति २०६४।१०।१० को समझदारी तत्पश्चात मिति २०६५।०२।०८ मा GMR Upper Karnali Hydropower Limited लाई प्रदान गरिएको सर्वेक्षणको अनुमति कार्य सम्पन्न भई मिति २०७१।०६।०२ मा नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषदले गरेको निर्णय बमोजिम मिति २०७१।०६।०३ मा लगानी बोर्ड र GMR Upper Karnali Hydropower Limited तथा Karnali Transmission Company Pvt. Ltd. बीच भएको आयोजना विकास समझौता (Project Development Agreement-PDA) ले प्रतिस्थापन गरिसकेबाट सो समझदारी तथा सर्वेक्षण अनुमतिपत्रको बारेमा बोलिरहनुपर्ने अवस्था र आवश्यकता देखिएन। त्यसैगरी मिति २०७१।०६।०३ को आयोजना विकास समझौता नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १५६ तथा वर्तमान संविधानको धारा २७९ बमोजिम संसदबाट अनुमोदन गरिनुपर्ने प्रकृतिको सन्धि वा समझौता नदेखिई नेपाल सरकार र नेपाल कानून अन्तर्गत नेपालमा स्थापित कम्पनीसँग नेपाल कानून अन्तर्गत गरिएको व्यापारिक प्रकृतिको समझौता देखियो। समझौताका पक्षहरु बीच समझौताले अनुमति दिएबमोजिम र आफ्नो स्वायत्तता समेतको प्रयोग गरी वित्तीय व्यवस्थापनको प्रयोजनको लागि पहिलो दुई पटक समझौताका प्रावधान अन्तर्गत रहेर र तेसो पटक नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषदको मिति २०७९।०३।३१ को निर्णय बमोजिम मिति २०७९।०५।०७ मा थप परिमार्जित समझौता (Addendum) गरी वित्तीय व्यवस्थापनको लागि म्याद थप गरिएको देखिएको र अब सो विषयलाई Addendum ले नै नियमन गर्ने हुँदा र आयोजनाको औचित्यको विषयमा अदालतबाट निरूपण गरिने विषय नभई कार्यपालिकीय निकायको क्षेत्राधिकारको विषय देखिन आयो। माथिल्लो कर्णाली आयोजना विकास समझौता र वित्तीय व्यवस्थापनको लागि गरिएको म्याद थप विषय संविधान वा कानून

६/१८

विपरीत भयो भन्न सकिने अवस्था नभएबाट निवेदकहरुको माग बमोजिम उत्प्रेषण र परमादेशको आदेश जारी हुने अवस्था देखिएन। तर जहाँसम्म अन्य आदेश जारी हुने अवस्था छ वा छैन भन्ने प्रश्न छ माथि उल्लेख गरे अनुसार समझौताको एक पक्ष नेपाल सरकार देखिएको र नेपाल सरकार सार्वभौम नेपाली जनताको प्रतिनिधि एवं सार्वजनिक हितको न्यासीसमेत देखिँदा आयोजनाको कार्यान्वयनको सन्दर्भमा उठेका विभिन्न प्रश्नहरूलाई समेत मध्यनजर गर्दा देहायको विषयमा देहाय बमोजिम गर्नु भनी नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषदका नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिएको छ।

(क) प्रस्तावित माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत आयोजनाको विकासको लागि समझौता भएको करिब १० वर्षसम्म विकासकर्ता कम्पनीले वित्तीय व्यवस्थापन गर्न नसकेको अवस्था रहेको सन्दर्भमा सोही कारण आयोजनालाई अघि नबढाई राख्नु उचित नहुने र सो विषयमा आयोजना विकासकर्ता कम्पनीलाई पर्याप्त समय दिइसकेको पाइँदा र अदालतको अन्तरिम आदेशको कारण गुम्न गएको समय बाहेक वित्तीय व्यवस्थापनको लागि गरिएको थप समझौता (Addendum) को विपरीत हुने गरी वित्तीय व्यवस्थापनको लागि अनवरत म्याद थप दिनु आयोजनाको सीघ विकासमा सञ्चिहित विकास र समृद्धिको चाहना, हित तथा सार्वजनिक नीतिसमेतको विपरीत हुने देखिँदा गुम्न गएको समयको समायोजन गर्ने बाहेक सो प्रयोजनको लागि अब थप म्याद नदिनु र आयोजनाको काम तदारुखतापूर्वक सम्पन्न गर्नु गराउन्।

(ख) समझौता अन्तर्गत वित्तीय व्यवस्थापन पूर्व नेपाल सरकारले निर्वाह गर्नुपर्ने दायित्व मध्ये जग्गा अधिग्रहण तथा खरिदको लागि समन्वय गर्नुपर्ने कुराको हकमा अधिकांश कार्य सम्पन्न गरिएको पाइएतापनि अझै अछाम जिल्लामा पर्ने केही हेक्टर जग्गा श्रेष्ठाको अभावमा खरिद हुन नसकेको भन्ने पाइँदा सी श्रेस्ता खडा गरी जग्गा खरिदलाई सहजीकरण गर्न नेपाल सरकारबाट गर्नुपर्ने कार्य तुरुन्त गर्नु गराउन्।

(ग) आयोजना विकासको क्रममा गरिएको वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदन नेपाल सरकारले स्वीकृत गरिसकेको र प्रसारणलाइनको विस्तारको सन्दर्भमा गरिएको प्रारम्भिक वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदन पनि हाल स्वीकार गरिसकिएको कुरा सुनुवाइको क्रममा जानकारीमा आयो। प्रस्तावित जलविद्युत आयोजनाको कारण केही परिवारको स्थानान्तरण र अन्य केही परिवारलाई प्रत्यक्ष असर पर्ने कुरा पनि बहसको क्रममा खुल्न आयो। तसर्थ आयोजनाको कारण स्थानीय वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल असर नपर्ने गरी वातावरणको

६/१८

६१०

रक्षा गर्ने र स्थानान्तरण गरिनुपर्ने परिवार र आयोजनाबाट प्रत्यक्ष रूपमा प्रभावित परिवार र व्यक्तिहरूको उचित बसोबाससहित क्षतिपूर्तिको प्रबन्ध र आयोजनाबाट रोजगारी समेत उपलब्ध गराउने तर्फ आवश्यक कार्य गर्नु गराउन्।

- (घ) जलस्रोत ऐन, २०४९ को दफा ७ ले जलस्रोतको उपयोगमा प्राथमिकता तोकेको कुरालाई मध्यनजर गरी कर्णाली नदीको जलाधार क्षेत्रमा खानेपानी आयोजनाको विकास र विद्यमान सिचाई आयोजनालाई रोकटोक गर्ने वा प्रतिकूल असर पार्ने कार्य नगर्नु नगराउन्।
- (ङ) प्रस्तुत रिट निवेदनहरू कर्णाली नदीको जलाधार क्षेत्रका जनताहरू र कर्णाली प्रदेश र सो क्षेत्रका सम्पदाको विषयमा अध्ययन अनुसन्धान गरिरहेका जनताद्वारा दायर गरिएको सार्वजनिक हक र सरोकारको विषयमा परेको रिट निवेदन देखिन्छन्। माथि उल्लेख गरिएबमोजिम कर्णाली नदी केवल नदी मात्र नभई कर्णाली सभ्यताको धरोहरसमेत हुँदा उक्त नदीमा गरिने जलविद्युतको विकास र त्यसबाट सिर्जना हुने राजधानीबाट जलाधार क्षेत्रका जनता अधिकाधिक लाभान्वित हुनुपर्ने कुरा सार्वजनिक सरोकारको विषय बन्छ। आयोजना विकास सम्झौता हेदा दफा ११८ मा एउटा २ मेगावाटको जलविद्युत आयोजनाको निर्माण बाहेक जलाधार क्षेत्रको बृहत विकासमा आयोजनाबाट के कस्तो सहयोग पुरछ भन्ने बारेमा खास कुरा उल्लेख भएको पाइएन। कर्णाली नदी सुरक्षित हुन जलाधारक्षेत्र सुरक्षित हुनुपर्छ। कर्णालीको जलाधार क्षेत्रमा हजारौं वर्ष देखि बसोबास गरेका स्थानीय जनताहरूबाट सो क्षेत्रको जल, जमिन र जैविक विविधता जोगाउन गरिएको पर्यावरणीय सेवा (Ecosystem service) अतुलनीय छ। भौगोलिक विकटता, खेतियोग्य जमिनको घटदो उत्पादकत्व तथा जलवायु परिवर्तनको कारण थपिएको चापले गर्दा कर्णाली नदिको जलाधार क्षेत्रका वासिन्दाको जीवन अरु कस्टकर बनिरहेको परिप्रेक्षमा आफ्नो घरदैलोमा भएको विकासबाट प्रत्यक्ष रूपमा लाभान्वित हुन पाउने उनीहरूको आधारभूत मानव अधिकार समेतलाई सम्मान र संरक्षण गरिनु राज्यको मानव अधिकार उत्तरदायित्व(Human rights accountability) भित्र पर्छ। माथिल्लो कर्णाली आयोजनाले जलाधार क्षेत्रका जनताको रक्षाको लागि प्रस्तुत गर्ने दृष्टान्त अन्य आयोजनाहरूको लागि समेत उदाहरण बन्न सक्ने देखिन्छ। तसर्थ माथिल्लो कर्णाली जलविद्युत आयोजनाबाट नेपाल सरकारलाई निःशुल्क प्राप्त हुने विद्युत, र शेयरको लाभांश र राजधानीसमेतको हिसाब गरी सरकारलाई वार्षिक रूपमा प्राप्त हुने रकमको न्यायोचित प्रतिशत रकम स्थानीय तह मार्फत वार्षिक रूपमा

६१०

6/10
कर्णाली नदीको जलाधार क्षेत्रका जनताहरूको शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि, उद्यम लगायतका आर्थिक, शैक्षिक र सामाजिक विकास तथा वातावरण संरक्षणको लागि खर्च हुने गरी विनियोजित भई जाने प्रबन्ध गर्नु गराउनु।

५२. प्रस्तुत आदेशको जानकारी सहित कार्यान्वयनको लागि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत प्रत्यर्थीहरू नेपाल सरकारलाई र आदेशको पालना भए नभएको सम्बन्धमा अनुगमन गर्नु भनी सर्वोच्च अदालत फैसला कार्यान्वयन महानिर्देशनालयमा पठाई प्रस्तुत आदेश यस अदालतको विद्युतीय प्रणालीमा प्रविष्ट गरी निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

6/10/1/24

(आनन्दमोहन भट्टराई)

न्यायाधीश

उक्त रायमा हामी सहमत छौं।

न्यायाधीश

प्रपत्तिपत्र

न्यायाधीश

परम्परामा

न्यायाधीश

का.मु. प्रधान न्यायाधीश

इजलास अधिकृतः अन्जनराज सापकोटा/इमनाथ पौडेल

अनुसन्धान सहयोगीः श्रेया सञ्चेल तथा प्राञ्जली कंडेल

कम्प्युटर अपरेटरः हक्क माया राई

इति संवत् २०८० साल वैशाख २४ गते रोज १ शुभम्।